

ISSN 1728-8975

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
№ 1 (35), 2014**

Алматы, 2014

Абай атындағы ҚазҰПУ

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№ 1 (35), 2014

Бас редактор
заң ғыл.к., доцент
(Қырғыз Республикасы ЖАК докторы)
Т.Т.БАЛАШОВ

Редакциялық алқа мүшелері:
заң ғыл.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.
Сабикинов С.Н.,
заң ғыл.д., проф. Сәрсенбаев Т.Е. –
ҚР Парламенті Сенатының аппарат
жетекшісі,
заң ғыл.д., проф. Әбдіқанов Н.А.-
Солтүстік Қазақстан облыстық Сотының
төрағасы,
заң ғыл.д., проф. Малиновский В.А.-
ҚР Конституциялық Кеңес мүшесі,
заң ғыл.д., Цепелев В.Ф. - РФ ПМ
академиясы профессоры (Мәскеу),
заң ғыл.д., проф. Муратова Н.Г. –
Казан мемлекеттік университеті,
«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының
меңгерушісі (Казань),
доктор Права Джон Берк –»Таллин»
университетінің ректоры (Эстония),
заң ғыл.д., проф. Арабаев А.А. – Баласағұн
атындағы ҚҰУ, Заң институты Ғылым
орталығының меңгерушісі (Қырғызстан),
заң ғыл.д., проф. Айтмухамбетов Т.К.,
заң ғыл.д., проф. Төлеубекова Б.Х.,
заң ғыл.д., проф. Дуйсенов Э.Э.,
заң ғыл.д., доцент Сулейманов А.Ф.,
заң ғыл.к., профессор Орынтаев Ж.К.,
Жауапты хатшы – Битұрсын Ғ.Ш.

© Абай атындағы ҚазҰПУ, 2014

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат
министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген
N 10111– Ж

Басуға 20.08.2013. кол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8.
Көлемі 16 е.б.т.
Таралымы 300 дана.
Тапсырыс 197.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспаханасының
баспаханасында басылды

М А З М Ұ Н Ы

С О Д Е Р Ж А Н И Е

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА И
КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА**

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС
ЖҮРГІЗУ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ
ПРОЦЕСС**

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ІС
ЖҮРГІЗУ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ
ПРОЦЕСС**

Балашов Т.Т. – Жауап алу барысында сезіктінің жеке қасиеттері туралы мәліметтер алу тәсілдері .....

Ағдарбеков Т.А. – Құқықтың біртұтас, әмбебап түсінігін анықтаудағы әртүрлі ғылыми көзқарастар

Битұрсын Ғ.Ш. – Мемлекеттік тіл мәңгілік елдің мәртебесі ...

Орынтаев Ж.К., Абдрахманов Р.З. – Экологический мониторинг – как важнейший инструмент охраны окружающей среды.....

Тилеубергенов Е.М. – Основные проблемы судебно-почвоведческой экспертизы .....

Мейірбекова Г.Б. – Сот билігінің қалыптасуы мен дамуын құқықтық реттеудің кейбір мәселелері

Alpysova Zh.E. – Teaching reading

Мейірбекова Г.Б. – Основные признаки судебной власти

Абдрахманов Р.З. – Понятие и значение экологической информации

Буранбаева С.Р. – Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексіндегі және 1959 жылғы ҚазССР қылмыстық кодексіндегі айыппұлды салыстырмалы–құқықтық талдау

Куандыков К.Ж. – Некоторые вопросы нормативно-правового регулирования сотрудничества таможенных стран Таможенного союза по вопросам таможенно-тарифного регулирования

Буранбаева С.Р. – Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексіндегі және 1959 жылғы ҚазССР Қылмыстық кодексіндегі айыппұлдың құқықтық мәніне шолу жасау

Грек Е.Н. – Процессуальный порядок возбуждения уголовных дел частного обвинения

Абдуллина Л.М. – Личные права человека в свете естественно-правовой и позитивистской концепций

КазНПУ имени Абая

**ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№ 1 (35), 2014**

**Главный редактор
к.ю.н., доцент
Т.Т.БАЛАШОВ**

Члены редколлегии:

д.ю.н., академик НАН РК, профессор

С.Н.Сабикенов,

*д.ю.н., проф. Т.Е. Сарсенбаев –
Руководитель аппарата Сената
Парламента РК,*

*д.ю.н., проф. Н.А. Абдиканов –
Председатель Суда СКО,*

*д.ю.н., проф., В.А. Малиновский - член
Конституционного Совета РК,*

д.ю.н., профессор Академии МВД РФ

В.Ф.Цепелев (г. Москва),

*д.ю.н., проф. Н.Г. Муратова –
Зав. кафедрой «Уголовный процесс»
Казанский государственный университета
(г.Казань),*

*доктор Права Джон Берк – Ректор
университета «Таллин» (Эстония),*

*д.ю.н., проф. А.А. Арабаев – заслуженный
юрист КР, заведующий центром науки
Юридического института КНУ им.*

Ж.Баласагына (Кыргызстан),

д.ю.н., проф. Т.К. Айтмухамбетов,

д.ю.н., проф. Б.Х. Толеубекова,

д.ю.н., проф. Э.Э. Дуйсенов,

д.ю.н., доцент А.Ф. Сулейманов,

к.ю.н. профессор Ж.К. Орынтаев,

Ответ. секретарь - Г.Ш. Битурсын

© КазНПУ имени Абая, 2014

Зарегистрировано в Министерстве
культуры и информации
Республики Казахстан 8 мая 2009 г.
N 10111 – Ж

Подписано в печать 20.08.2013.

Формат 60x84 1/8.

Объем 16 уч.-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ 197.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического университета
имени Абая

Грек Е.Н. – Функция обвинения (уголовного преследования) в системе уголовно-процессуальных функций

Сатпаева А.М. – К вопросу о перспективах принятия редпринимательского кодекса

Жетпісбаев Е. – Адам құқықтарын қорғау мәселелері

Серикова А. – О принципе гласности судебного разбирательства

Омаров Н. – Состязательность и равноправие сторон в гражданском процессе

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА И КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА**

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС**

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС**

УДК: 347.01.48

**ЖАУАП АЛУ БАРЫСЫНДА СЕЗІКТІНІҢ ЖЕКЕ ҚАСИЕТТЕРІ
ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР АЛУ ТӘСІЛДЕРІ**

Балашов Талгат Тулеуович – заң ғылымдарының докторы, доцент
Абай атындағы ҚазҰПУ, Құқық және экономика институтының директоры

Аңдатпа

Аталған мақалада айыпталушыдан жауап алудың тиімді әдіс-тәсілдерін пайдаланудың қаншалықты маңыздылығына тоқтала отырып, жауап алу кезінде тұлғаның жеке басын сипаттайтын мән-жайларға бағытталған.

Кілт сөздер: айыпталушы, жауап алу, психологиялық әдістер, тұлғаның жеке қасиеттері.

Жауап алу, тергеу әрекеті ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 26-тарауындағы 211-219 баптар аралығында қамтылған. Жауап алу жауап алынатын адамның белгілі бір оқиғаны не фактіні сипаттауы ғана емес, жауап алу өте күрделі әрі қарама-қайшы процесс. Зерттеуші А.Дулов тергеушінің жауап алғанда алатын мәліметтерін екіге бөледі. Бірінші, тергеу үшін қажетті оқиға немесе фактілер жөніндегі мәліметтер. Екінші, оқиғалар мен фактілерді ауызша жеткізетін қайнар көздерге қатысты мәліметтер. Айта кететіні, екінші топқа енетін мәліметтердің барлығы өте маңызды болып саналады. Өйткені, ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 117-бабы 1-бөлігінің 5-тармағына сәйкес қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын мәліметтер қатарына айыпталушының жеке басын сипаттайтын мән-жайлар да кіреді.

Жауап беру барысында айыпталушының өзінің жеке қасиеттері туралы байқатпауы мүмкін емес. Тіпті, кез келген айыптаушының қылмыстың оқиғасынан гөрі өзі туралы, өзінің өмірі мен жұмысы туралы қызыға әрі қуана айтатынын тәжірибе көрсетіп отыр. Сонымен қатар, шын айғақ бере отырып шындықты біршама әсірелеп, өзін артық бағалап жіберіп немесе өзін теріс жағынан сипаттайтын әрекеттер жөнінде үн қатпау сияқты, рефлектің – қорғану әрекеттерінің байқалуы да мүмкін. Ендеше, жауап берушіге қатысты мәліметтерді алу оңай шаруа емес. Сондықтан, сезікті немесе айыпталушы тұлға туралы анық ақпараттарды оның жасанды іс-қимылын аңғару арқылы және сұрақты соған бағыттау арқылы анықтау қажет.

Қылмыстық іс бойынша анықталуға жататын психикалық құбылыстардың белгілері туралы мәліметтер алу үшін тергеуші қылмыстық іс жүргізу нормаларына және моральдық этика талаптарына сай келетін ғылыми негізделген әдістерді қолдануы керек. Осыған байланысты Б.Ананьев психологиялық зерттеуде қолданылатын барлық

әдістерді: ұйымдастыру әдістері, ғылыми мәліметтерді табудың эмпирикалық (эмпирические - тәжірибеде жинақталған) әдістері, мәліметтерді өңдеу тәсілдері, интерпретациялық әдістер (лат Interpretatio - бір нәрсенің мәнін ашу, талқылау, белгілі-бір мәтінді түсіндіру) деп төрт топқа бөледі. Ол ұйымдастыру әдістеріне зерттеудің барлық сатысында қолданылатын салыстыру және кешенді әдістерді жатқызса, эмпирикалық әдістерге бақылау, экспериментальдық, психодиагностикалық (әңгімелесу, интервью), модельдеу, биографиялық әдістерді, мәліметтерді өңдеу тәсілдеріне сандық және сапалық талдауды, интерпретациялық әдістерге генетикалық және құрылымдық әдістердің түрлі нұсқаларын жатқызады. Әрине, мұндай тұжырым орынды. Дегенмен, жауап алынатын тұлғаның психологиялық ерекшеліктерін білу үшін жауап алу кезінде әдістердің шағын түрін ғана пайдалануға болады. Өйткені, оларды таңдау тергеу әрекетін жүргізудің мақсаты мен оған бөлінетін уақытқа да байланысты болады. Жауап алу кезінде тұлғаны психологиялық диагностикалауға қолданылатын негізгі әдістерге бақылау, әңгімелесу, эмоционалды эксперимент, психологиялық анализді жатқызуға болады. Аталған әдістер толығымен қолданылмайды. Себебі, нақты жағдайға сәйкес тиімді әдістер қолданылады.

Тергеуші жауап алынатын тұлғаның сыртқы бейнесіне, эмоционалды жағдайына, мінез-құлқына көңіл аударады. Жауап алу аяқталғанға дейін тергеуші жауап беруші тұлғаның темпераменті мен жауап алудың мазмұнына қатысты ойын қорытындылай отырып, оның бетіндегі мәнерлі қозғалыстарды, сөзінің барысын, реакциясының жылдамдығын бақылап отырады. Бақылау жауап берушінің өзін-өзі ұстау үлгісін, сөзшеңдігін, қойылған сұрақтарға қатысты қатынасын, процессуалдық мәселеге не тергеушінің жауап алуға шақыруына байланысты психикалық жағдайын қамтиды. Бақылаудың нәтижесін бағалағанда бақылауға алынған тұлғаның (іс қимылын еркін жасайтын) үйреншікті ортадан тыс жерде екендігі ескерілуі керек. Өзінің рөлін және болашақтағы процессуалдық жағдайын толық біле бермейтін бейтаныс ортада жауап алынатын тұлға өзін еркін ұстай алмайды. Көбіне алдын ала ойластырып қойған бағыт бойынша мінез танытады. Ал аталған жағдайлар бақылау барысында анықтауға болатын шын көріністі бүркемелеп, өзгертеді.

Тергеу әрекетін жүргізу барысында әрқашан психологиялық анализ жасалып отырады. Тергеуші нақты бір тергеу әрекетінің дамуының барлық сатыларын неғұрлым жақсы білетін болса және орындалуға жататын барлық қызметінің жиынтығын жете меңгерсе, соғұрлым психологиялық анализді тиімді және нәтижелі жүргізе алады. Басқаша айтқанда, тергеуші жүргізгелі отырған тергеу әрекетінің психологиялық құрылымын алдын ала болжаған болса, іс бойынша сапалы талдау жасалуы мүмкін. Түскен мәліметті талдау кезінде субъект жөніндегі барлық білімді қолдану керек. Сондай-ақ, субъектінің байланыстары мен тәуелділігін, тергеуге қатысты жағдаймен байланысын ескерген жөн. Сондықтан, тергеуші зерделенген объектінің қасиеттері мен сапасын мұқият талдамастан өзінің жеке пікірі мен әрекеттерін негіздеп, пайым жасауға ешқандай қақысы жоқ. Ол тергеу әрекетін жүргізгенде өз әрекеттеріне бақылау жасап, дұрыс шешім қабылдап жатқанын қадағалап отыруы тиіс.

Жауап алынатын тұлғаның жеке басын зерттеу үшін әңгімелесу (сұхбаттасу) әдісі қолданылады. Жауап алу мен әңгімелесу процессуалдық және мақсаты жағынан бір-бірінен өзгешеленеді. Жауап алу процесінің сипаты шектеулі болғанымен оның

барысында әңгімелесу қолданылады. Мұндағы мақсат — психологиялық байланыс орнату үшін жауап алудың мазмұнынан тыс мәліметтермен алмасу. Жауап алу процесінде қолданылатын әңгімелесу әдісін екі тұрғыда қарастыруға болады. Бір жағынан, ол психологиялық контакт орнатуды көздеп жауап алудың пәнінен тыс мәліметтермен алмасу және жауап алынатын тұлғаның темпераментінің түрі мен мінез-құлқының белгілерін анықтау үшін қолданылатын болса, екінші жағынан әңгімелесу жауап алудың барысында қатар қолданылуы мүмкін.

Жауап алу барысында қылмыскердің тұлғасын зерттеудің қосымша әдісі — эмоционалды (психологиялық) эксперимент. Бұл әдіс өз алдына бөлек қолданылмайды, керісінше, жауап алудың тактикалық тәсілінің құрамдас элементі ретінде пайдаланылады. Бұл әдістің мәнісі мынада, жауап алынатын тұлғаға эмоционалды реакцияға ұшыратуға қабілетті белгілі бір мәлімет хабарланады немесе дәлелдеме көрсетіледі. Егер тұлғаның анық ұсынылатын дәлелдемемен немесе хабарламамен байланысы бар болса абыржуы мүмкін.

Эмоционалды эксперименттің қолданылуы келесі тәртіптердің сақталуын талап етеді: 1) оның мақсатты болуы; 2) сезікті психологиялық өзгеріске ұшырауы мүмкін деген уақытты, жағдайды және құралдарды таңдау; 3) бұл жағдайлардың жауап алудың процессуалдық тәртібіне сай болуы; 4) оның орындалуы және тұлғаның психикалық процесін бақылай алу; 5) бақылаудың нәтижесін бағалау.

Тергеу тактикасының негізгі талаптарының бірі — жауап алынатын тұлғаға жеке бейімделу. Бұл талаптың орындалуы жауап алынатын тұлғаның психикалық қасиеттерін зерттеумен байланысты. Жеке тұлғаның қасиеттерін жедел диагностикалау әдістері өте аз зерттелген. Сондықтан, тергеуші көп жағдайда өзінің ішкі пайымына ғана жүгінеді. Жеке бейімделу дәлелдемелерді жинаудың, зерттеудің және бағалаудың барлық процесіне қатысы бар процессуалдық, тактикалық және тәрбиелік ықпал ету принципі болып саналады. Ол тергеушіні қылмыстың субъектісін адам, тұлға ретінде тануға, туындаған жағдайдың ерекшелігін бағалауға және осының негізінде ықпал ету әдістерін, тәсілдерін және құралдарын саралап, тергеу әрекеттерін жүргізудің тактикасын құруға міндеттейді. Осы тәсілдердің кешенді қолданылуы арқылы жеке тұлғаның қандай қасиеттерін анықтауға болады? Енді осы сауалға жауап берелік.

Жалпы тұлғалық қасиеттер өзара байланысты төмендегідей психикалық ерекшеліктермен анықталады:

- 1) тұлғаның бағытымен — оның иерархиялық қалыптасқан құндылық жүйесімен;
- 2) психиканың табиғи негізделген ерекшеліктерімен — темпераментімен;
- 3) мінез-құлықты реттейтін әлеуметтік жағдайда қалыптасқан тұрақты әдістерімен — мінезімен;
- 4) әлеуметтік - беделді психикалық көріністерімен.

Біз осы қасиеттердің ішінен тұлғаның бағытын анықтау әдістеріне тоқталсақ. Жеке тұлғаның бағытына кіретін элементтер, бұл оның қажеттіліктері, мотиві, әуестік мүдделері, дүниетанымы мен армандары. Бағыттылықтың үш түрін ажыратуға болады: жеке, ұжымдық және іскерлік. Өзінің амандығын қамдау, өзін-өзі қолдау, жеке мүддесіне жету сияқты мотивтер мен құндылықтар басымдық танытқанда жеке бағыт орын алады. Мысалы, бір топ адам жасаған талан-таражға салу қылмысы бойынша айыпталушы басқа

қатысушыларды жауапкершіліктен босатуға тырысып, кінәні толығымен өз мойнына алады. Тергеуші оған ұрланған ақшаның барлығы сот арқылы оның бір өзінен өндірілетінін және бұл үшін, тіпті оның мүлкінің тәркіленуі мүмкін екенін, соның салдарынан бүкіл отбасы материалдық зардап шегетінін түсіндіреді. Егер, ол бұл қылмысқа қалыптасқан басқа қатысушылар туралы өз еркімен мойындайтын болса, келген шығын барлық қатысушылардан ортақ өндірілетінін және сот жаза тағайындағанда оның қылмысты ашуға белсенді көмек көрсеткендігін ескеретіндігін де түсіндіреді. Туындаған жағдайды ескеріп, айыпталушы ұрлықты бірге жасаған адамдарды әшкерелеп берді делік. Бұл жағдайда тергеушінің түсіндіру нәтижесінде айыпталушыда жеке басының амандығын ойлау мотиві белсенділіктің басқа түрлерінен басымдық танытты.

Ал, алдын ала тергеуге қатысушының (қылмыскердің) әрекеті басқа адамдардың, ұжымның, топтың мүдделерімен, сот әділдігі мен жалпы қоғамның мүдделерімен анықталғанда қоғамдық бағыт орын алады. Қоғамдық немесе кәсіби қызметінен туындайтын, сонымен қатар сот әділдігін жүзеге асыратын органның жұмысы мен оның қылмыстық іс жүргізу аясындағы орындайтын рөліне сай туындайтын мотивтер айыпталушының бойында басымдық танытуы мүмкін. Мұндай мотивтерге атқарған ісіне мақтаныш, кәсібінің беделі, пайда ойламай ақиқатты анықтауға тырысу, сот әділдігінің мүддесін көздеу сияқты мотивтер жатуы мүмкін. Мұндай мотивтерді иемдену объектінің кәсіби бағыты туралы айтуға ерік береді.

Қылмыскердің саналы түрде алдына қойған мақсаты, қабылдаған шешімі не себептен қозғаушы күшке, яғни мінез-құлық мотивіне айналады деген сұрақ туындайды. Бұл сұраққа жауап беру үшін мотивтердің пайда болуының психологиялық механизмін білу керек. Мұны түсінген соң тергеуші басқа адамның мотивациялық аясына мақсатты түрде араласуға мүмкіндік алады және бір қозғаушы күштің әрекетін арттырып немесе керісінше, екінші бір қозғаушы күштің дамуын тоқтатады. Психологтар адам мінез-құлқының барлық қозғаушы күштерінің негізінде тұлға белсенділігінің басты қайнар көзі қажеттілік жатыр деп санайды. Адамның қажеттілігі қандай жолмен қозғаушы күштің ерекше нысанына, адам мінез-құлқының мотивіне айналады? Өмір мен даму адамның қоршаған ортаға және өзіне деген белгілі бір қатынасын қалыптастырады. Объектілерге деген мұндай қатынас және оған деген мұқтаждық белгілі бір уақытқа дейін потенциалды жағдайда болады. Бұл мұқтаждық аса маңызды емес. Бірақ, қандай да бір уақытта адамды қоршаған ортада өзгеріс болады, ол өзгерістер адам психикасының ішкі "тыныштығын" тепе-теңдігін бұзады. Адам өз қажетін қанағаттандыру процесінің тығырыққа тірелгенін сезеді немесе сыртқы жағдай мен мотивациялық белсенділіктің дамуына бейімделмей немесе қайта өңдемей процесті одан әрі жүзеге асыру мүмкін еместігін түйсінеді. Қажеттілік жағдай пайда болады. Ол субъективті теріс бағаланып уайым пайда болады. Өйткені, ішкі тепе-теңдіктің бұзылуының нәтижесінде адам қалыпты өмір сүріп, дами алмайды. Сана-сезім және ерік сияқты таным процестерінің белгілі-бір бағытта белсенділік көрсетуін жағдайлардың нәтижесі деп қарастыру керек. Қажетін түсінген соң адам санасын сыртқы ортаны зерделеуге бағыттайды, өз қажетін қанағаттандыруға кедергі жасап отырған факторлар мен бұзылған тепе-теңдікті, ішкі "тыныштықты" қайта қалпына келтіруге мүмкіндік беретін факторларды анықтай отырып, туындаған жағдайдың кейбір жақтарын бағалайды. Қажеттілігін қанағаттандыруға болатын объектіні іздеп табумен және сол жағдайда

белгілі-бір әрекет жасау керек, деген шешімге келумен сыртқы жағдайларды зерделеу аяқталады. Мұнда іс-әрекет мақсатты бағыт алады, бұл қажеттілікті қанағаттандыру пәнімен, мақсатымен және құралдарымен дәлелденеді. Олар адам үшін материалдық немесе рухани құндылық ретінде танылады.

Психологтардың пайымдауынша, мотивациялық аяның ең дамыған түрі мінез-құлықтың жетекші мотивіне айналған, белгілі бір моральдық құндылықтарды игеру саналады. Л.Божовичтің айтуынша, игерілген құндылықтар басқадай әсер ету күштерін өзіне бағындыра отырып тікелей әсер ету күшіне айналады. Олай болса, жауап алынатын тұлғаға ықпал етуде жеке бейімделу үшін және ықпал етуде онды нәтижеге жету үшін тергеуші жауап алынатын тұлғаның қозу жүйесін анықтап алуы керек және бұл жүйеде қандай қозғаушы күштің басымдық танытатынын білуі қажет. Тек осындай күштерге сүйеніп, ықпал етудің тәсілдері мен құралдарын дұрыс тандап алуға болады. Егер, туындаған жағдайда мінез-құлықтың қажет емес мотиваторы жетекші болып табылмайтын болса, бастапқы сатыда ықпал етуді осы қозғаушы күштің маңыздылығын арттыруға бағыттау керек. Содан соң, оны жауап алу барысындағы ықпал ету тактикасында пайдалану қажет.

Адамдардың мінез-құлқы жоғарыда талданған бағыттардан басқа көбіне өзіне тән әлеуметтік бағытпен де анықталады. Бұл тұлғаның болмысынан, алдына қойған мақсатының ерекшелігінен, тұлғаның мүдделерінен байқалады. Тұлғаның әлеуметтік бағыты ең алдымен оның өз әрекетіне деген қатынасын анықтайды. Сондықтан, мұндай субъективті фактор сезіктіден жауап алып отырғанда оның мінез-құлқына да әсер етеді. Мысалы, қоғамға жат бағыты бар тұлғалардың басқа жол жоқ деп санағанда, жеткілікті дәлелдемелер болғандықтан, одан әрі қарсыласу мағынасыз деп санағанда ғана шын жауап беруге шешім байлайтынын байқауға болады.

Ерекше қауіпті рецидивистер еңбек пен қоғамға теріс көзқараспен қарайды және өздерінің қылмыстық өмірін оң мінез-құлық деп санайды. Олардың сот және тергеу органдарымен қарым-қатынас жасауда едәуір тәжірибелері бар. Мәселен, жолы болмай қалған жағдайда не істейтінін қылмыс жасар алдында ойланып алады. Мұндай тұлғалар жауап алу барысында ақиқатты анықтауға бағытталған тергеушінің әрекетіне едәуір қарсылық көрсетеді. Егер белгілі бір жағдайда ақиқатты айту тиімді деп санаса, кейде қылмысын мойындап, жауап беруі де мүмкін.

Ал қоғамға тұрақты түрде жат бағыты жоқ қылмыскер өзін басқаша ұстайды. Ол алдын ала қылмысқа әзірленбейді, көбіне кездейсоқ жағдайдың және күйзелістің әсерінен қоғамға жат қылық (қылмыс) жасайды. Жауап алу барысында ол жасағанын мойындайды, өйткені, қылмыстық мінез-құлық оның өмірлік болмысына қайшы келеді, жазадан да қорқады.

Қорыта келгенде, жауап алынатын адамның жеке тұлғасын зерттеудің мақсаты толық және объективті жауап алу үшін қолданылатын ең тиімді деген тактикалық тәсілдерді таңдау арқылы қылмыскердің тұлғасы туралы ақпараттар алу болып табылады. Жеке тұлғаның көзқарасын, мүдделерін, қажеттіліктерін, құнды бағыттарын, мінездемелік, ерікті және эмоционалды ерекшеліктері мен қасиеттерін білу оның мінез-құлқына криминалистік баға беруге септігін тигізеді.

Әдебиетер тізімі:

- 1 Особенности предварительного расследования преступлений, осуществляемого с участием адвоката / Леви А.А., Игнатьева М.В., Капица Е.И. – М., 2003. С. 5.
- 2 Бойков А.Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. - М., 1978. С. 60-61.
- 3 Милова И. Участие адвоката в следственных действиях// Российская юстиция. – 1996. - № 11. С. 45-46.
- 4 Бахарев Н.В. Очная ставка: уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. – Казань, 1982. С. 66.
- 5 Бахарев Н.В. Указ. раб. – Казань, 1982. С. 53.
- 6 Т-итаренко В.В. Вопросы тактики участия адвокатов в производстве следственных и судебных действий. – В кн.: Криминалистика и судебная экспертиза. № 19 за 1979 г. С. 35-36.
- 7 Ширинский С.Ф. Адвокат не вправе вредить своему подзащитному // Адвокат, - 2000, -№ 5. С. 24.

РЕЗЮМЕ

Балашов Талгат Тулеуович - доктор юридических наук., доцент,
директор института Права и экономики КазНПУ им.Абая

В этой статье автор рассматривает проблемы изучения личности обвиняемого (подозреваемого) в ходе проведения допроса. Изучаются психологические особенности в личности обвиняемого как, направление личности, иерархические становление ценностей системы личности обвиняемого. Предложены тактические приемы, необходимые для установления вышеперечисленных свойств обвиняемого.

RESUME

Balashov Talgat Tuleuovich - doctor of Laws., associate professor,
Director of the Institute of Law and Economics KazNPU named after Abay

In this clause the author considers problems of studying of the person of accused interrogation (suspected) during carrying out. Psychological features in the person accused as, a direction of the person, hierarchical becoming of values of system of the person accused are studied. The tactical receptions necessary for an establishment of the set forth above properties accused are offered.

УДК: 343.04.97

ҚҰҚЫҚТЫҢ БІРТҰТАС, ӘМБЕБАП ТҮСІНІГІН АНЫҚТАУДАҒЫ ӘРТҮРЛІ ҒЫЛЫМИ КӨЗҚАРАСТАР

Ағдарбеков Төкіжан Ағдарбекұлы – заң ғылымдарының докторы, профессор,
Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі
Сулейман Демирель университеті

Аңдатпа

Бұл мақалада құқықтың біртұтастық қағидасы және құқықтың әмбебап түсінігінің мәнін анықтаудағы әртүрлі ғалымдардың ғылыми көзқарастар баяндалады.

Кілт сөздер: қоғам, құқық, заң, біртұтастық, әмбебап, көзқарас, құқықтық қатынастар, дау, ғылым.

«Қазақстан – 2050» стратегиясында «біз ауқымды халықаралық ғылыми-зерттеу жобаларына әбден-ақ белсене қатыса аламыз. Бұл бізге ғылымдарымыздың күш-жігерін шетелдік ғылыми-зерттеулік қоғамдастықпен стратегиялық инновациялық бағыттар бойынша ықпалдастыруға мүмкіндік береді» деп отандық ғылымды дамытудың жолын көрсетіп береді.

Осы мақаламда бүгінгі күнге дейін даулы мәселелерге жататын, бәріне бірдей маңызды құқықтың түсінігін белгілеуге арналған ғылымдардың методологиялық және тәжірибелік жаңаша көзқарастарына көңіл аударуды актуальды санадым.

Ең алғашқы рет Г.Л.А. Харт «Құқықтың түсінігі» туралы еңбегінде ондай түсініктің барлығы туралы кезінде сенімсіздік көрсетті. Ол туралы пікірдің қарама-қайшылықтарына қарамай, уақыттан, халықтан не болмаса саяси жүйеден тәуелсіз (тек біртұтас біреу ғана) құқық түсінігінің бар екендігі туралы ереже қабылданды. Құқықтың мұндай біртұтас, әмбебап түсінігінің барлығы туралы Иеремени Бентам, Джон Остин айтқан. Ондай пікірге Платон мен Аристотельдің кездеріне дейін ешкімнің күмән келтірмегені мәлім.

Құқықтың түсінігі деген сұраққа жауап беру үшін біздің ойымызша, ең алдымен оның қандай топқа, бөлікке жататынын білуіміз қажет. Дегенмен, табиғи құқық теориясының өкілдерінің тұжырымдамалары бойынша – ол табиғи құбылыс, адам баласының пайда болуына дейін болғандығы және тәуелсіздігі айтылған. Қазіргі кезде, ондай түсінік, біздің ойымызша, ескірген және жаңбардың болуы сияқты табиғи құбылыстарға жатқызуға болмайды.

Құқық табиғи болмайды, себебі ол әлеуметтік құрылымның нәтижесі. Бұл қысқа көзқарастан, затты категорияға бөлуден, біздің алатынымыз сонда, табиғи ая құбылыстарды түсінік арқылы құжатталғанымен таусылмайды. Біз оларды сипаттауға және түсінуге пайдаланамыз. Олардың маңыздылығы сонда, ол бізге құқықтық эмпирикалық болмысына көңіл аударуға және заттар арасындағы проблеманы білуге көмектеседі, оны біз «құқық» деп атаймыз.

Құқықтың әмбебап түсінігінің жалғыз ғана барлығы туралы дәлелдеулер, көбінесе жалпы және партикулярды юриспруденция арасындағы шекараның тек бір жағын ғана көрсетеді. Себебі, олар көп жағдайда, қазіргі философтармен құқықты жеткілікті бағаламай, нақтылы құқықтық жүйелерді, өз орнында және нақтылы уақытында сипаттауды зерттеумен ғана шұғылданады. Әрине, нақтылы құқықтық жүйелерді заңдылық және философиялық жағынан, уақыты мен орнынан тәуелсіз жалпы қасиетіне қарағанда, аз көрсетіледі деп есептеуге болмайды. Дегенмен де аумақтық қағида партикулярды юриспруденцияға ішкі жағынан тән болғандықтан, ол ғылыми, заңдылықты көбірек сипаттайтын аналитикке және көбірек құқықтық философиялыққа қарағандағы жағдайға әкеледі. Жалпылама юриспруденция, керісінше (оны арнайы зерттеген Харттан кейін) фундаментальды философиялық зерттеу ретінде кез келген жеке орында және кез келген уақытта мүмкін болатын құқықтық жүйелерде және барлық мүмкін болатын жерлерде – әмбебаптыққа ұмтылу, жалпылама юриспруденцияны мынандай жағдайға әкелді, яғни ол барлық құқықтық жүйелерді зерттеуден қаша бастады, тіпті «құқық» атауынан да.

Сонымен, Ф.Шауер өз еңбегінде құқықты философиялық зерттеулер арқылы әмбебап түсінігіне айналдыруға ұмтылған авторларға қарсы шығып: «Мнимое высокомерие тех, кто углубляется в общую юриспруденцию, может быть оспорено при помощи более широкого подхода к понятиям вообще, но эти фундаментальные вопросы метафизики, философии языка и философии рассудка я оставляю другим» [2]

Егер түсінік бар болса және философиялық талдау, оларды түсіндіруге сай келетін әдісі болса да, құқық түсінігін аяғына дейін толық жеткізбейтіндігін және оның бірден-бір жол емес екендігін байқаймыз.

Біздің ойымызша, Ф.Шауердің ұсынысы бойынша, ең алдымен, құқықтың тісінігімен шұғылданудан бұрын, құқық түсінігінің қандай бөлікке жататынын білуіміз қажет.

Бұл орайда, ерекше табиғи теория өкілдерінің дәледеулерінде құқық – табиғи, адам баласының пайда болуына дейін болған және одан тәуелсіз құбылыс екендігі айтылып, ол түсініктің ескіргендігі айтылады да, құқық қандай жағдайда болса да, оны жылқылар, тастар және жауын сияқты табиғи құбылысқа жататындығы дәлелденеді.

Құқық табиғи құбылысқа жатпайды, себебі, ол әлеуметтік құрылымды көрсетеді. Біздің бұл қысқа көзқарастан алатынымыз, пәндердің категорияға бөлінетіндігін және пәндерді табиғи құбылыстар сияқты, біздің түсінігімізден тәуелсіз екендігін білеміз. Бұл аядағы пәндердің маңыздылығы сонда, ол бізге құқықтың эмпирикалық болмысына және заттар арасындағы қатынастар мәселесіне көңіл аударуға көмектеседі, оны біз «құқық» деп атап, түсіндіруге ұмтыламыз. Бұл қатынастарға басқа жағынан қарасақ, құқықтың пән болуы мүмкін емес, ол тіпті одан да алыс, онымен ұқсас та емес, сондықтан түсініктемеге дейін болмаған. Дегенмен, сол көз қарасты қолдайтындардың талабы бойынша дүниеде бар құқық, өз-өзінен біздің құқық түсінігінен шыққан. Сонымен біздің құқық туралы түсінігіміз, құқық категориясының болуының алдындағы қажетті жағдай. Егер, осы бағытта ойлансақ, құқық түсінігін біз ол дүниеден бөліп алуымыз керек, оған қосымша, кең көлемдегі бір-бірімен байланыстағы адамдарды, институттарды, психикалық жағдайларды, тапсырмаларды және объектілерді қосып аламыз.

Біздің барлық дүниеміз, ерекше әлеуметтік шындығымыз сияқты бөлінбейді және солар сияқты жетілмейді. Құқық дербес құбылыс емес, өз түсінігінен тәуелсіз өмір сүре алмайды. Керісінше, сол түсініктің арқасында біз оны сезінеміз. Дұрысын айтсақ, құқықтың түсінігі – біз пайдаланатын нәрсе, Брайн Бикс айтқандай «выявить то, что будет считаться правом», одан өзгеше «допущения, что существует некая предустановленная категория, а мы всего лишь ищем наиболее подходящее для нее понятие» [4]

Бикс бұл мәселе бойынша ойын Джозев Раздың идеясы негізінде жүргізеді, яғни ол өзінің көзқарасын Раздың құқықтық түсінігі мен құқық теориясының және табиғи құқық теориясының арасындағы қатынасты түсіндіргені ретінде көрсетті.

Біздің ойымызшы, Бикс- идеяның тәжірибелік мәнін бағалау үшін, Раздың көзқарасына байланысты оның негізін құрып қоймай, ол туралы маңызы бар нақты қорытындыны қалыптастырды, яғни ешқандай құқықтық әрекет не шешім, толығымен және тұтасымен құқықпен анықталуы мүмкін еместігін айтқан. Кельзенің құқықпен детерминдіктенген құқықтық әрекеттің жоқтығы туралы тұжырымдамасын қабылдап, құқықтық «агенттерден (соттардан әр кезде емес)», яғни оны пайдаланатындардан, тәуелсіз екендігін көрсеткен. Кельзенің пікірі бойынша құқықтық шешім шығаруы, тікелей құқықтан басқа, қажеттілікпен, моральдық, саяси және эмпирикалық жағдайларға қатысты болады, бірақ, одан саяси, эмпирикалық бағыттар құқыққа айналмайды. Сондықтан құқық түсінігі дүниеде бұрыннан барды түсіндіру емес, теориялық жолмен эмпирикалық тәуелсіз өмір сүруге жағдайы жоқтарды дүниеден бөлу болып табылады.

Р. Дворкиннің [5] пікірінше, құқықтың негізін не «құқықтың» өзін, оны пайдаланушылардың әрекеттерінен жеке қарауға болмайды, себебі, құқықтық жүйенің өзі, шешім қабылдау кезде, құқықты пайдаланушылардың әрекетін пайдаланады. Бұл мәнде Р. Дворкин, Кельзенмен жақтас, яғни оның пікірін қолдаушылар қатарына жатады, себебі, соттық және басқа құқықтық шешімдерге кіретін, маңызды элементтерді мойындамай, құқықпен бірдейлестіруге қарсы. Сонымен бірге Кельзен,

Раз басқадай ғалымдардың пікірінше: соттардың не істеп жатқандығы және немен пайдаланатындығы, бір жағынан , және құқықтың өзі басқа жағынан – абсолютті түрде әр түрлі жағдайларға жатады. Бұны ескере отырып , құқықты түсіндіруге , құқықтың тек біржағын ғана алып , оны көбірек түсіндіруге болады деп есептеуді мойындауға болмайды.

Товтинг [6] және басқалардың пікірінше , бір түсініктегі құқықтың, кең жәйілуі, адамдардың не қоғамның бір түсініктегі өз құқығын не ұқсас құқытық жүйелердегі құқықтың бір түсінігін иемдену, мүмкіндігінің болуы мүмкін емес деп , олай болса, ондай әмбебап құқық түсінігінің табылмайтындығын сезіп , өзін-өзі бұзады және ол жалпы юриспруденцияның мүмкіндігін жоққа шығаратындығын дәлелдеуге тырысты.

Біздің құқық түсінігіміздің мазмұны сонда , ол шын мәнісінде біздік және құқықтың түсініктері уақытына және орнына байланысты өте көп.

Біздің ойымызшы, құқықтың әмбебап түсінігінің болуы мүмкін емес . Себебі, егер құқықтық, құқық жүйелерімен, заңдылық шешімдерімен не құқықтық институттарымен бірдейлестірсек , олардың уақытқа және орнына байланысты варианттары өте көп. Басқаша сөзбен айтсақ , құқықтың бір ғана түсінігінен және құқықтың жалғыз түсінігінің айырмашылығын білудің маңызы бар. Мүмкін құқықтың түсінігін иемдену маңызды болуы мүмкін. Себебі, қандай болмасын құқықтың түсінігіне сараптама (анализ) жасау, сол анализдың өзінің процессінің (сараптаманың нәтижесін) алдын-ала белгілейді. Егер біз құқықтың жалғыз түсінігінен бастасак нәтижесінде біз мынандай түсінікке келеміз, яғни құқықтың вариативтігін назардан жоғалтып, бұл вариативтіктің қайнар көзін, оның салдарын , құқықтың маңыздылығын, бізге белгілі, біз қолданатын құқықтың және бізге тікелей ықпал жасайтын құқықты назардан тыс қалдырамыз.

Құқықтық жүйе, құқықтық институт ретінде және заңдылық шешім ретінде шын мәнінде өмір сүреді. Бірақ егер оның негізінде түсінік жатса , бір түсініктің феноменді не құқықтық табиғатын барлық жүйеде және барлық уақытта түсіндіру міндетті емес. Жалғыз ғана, құқық түсінігі , тек осындай мәнде әмбебап болуы мүмкін, бірақ ондай қорытындының нағыз шындыққа жататындығын түсіндірудің мүмкіндігі аз екендігін байқадық.

Сонымен, құқықтың жалғыз түсінігі бар ма? - деген сұрақ жалпы юриспруденцияның бағалығы туралы сұрақпен тығыз байланысты. Бұл эмпирикалық көзқарас бойыншы өте маңызды сұрақ деп есептейміз.

Әдебиеттер тізімі:

1 «Қазақстан -2050» Стратегиясы – шын құбылмалы жағдайдағы жаңа Қазақстан үшін жаңа саяси бағыт А .2013.

2 Российский ежегодник теории права (№1 2008) стр.511

3 Российский ежегодник теории права (№1 2008) стр.514

4 Брайн Бикс Российский ежегодник теории права (№1 2008) стр.515

5 Р. Дворкин Российский ежегодник теории права (№1 2008) стр.520

6 Товтинг Российский ежегодник теории права (№1 2008) стр. 522

РЕЗЮМЕ

Агдарбеков Төкежан Агдарбекулы –доктор юридических наук, профессор,
Академик НАЕН

Университет Сулейман Демирель

«Құқықтың біртұтас, әмбебап түсінігін анықтаудағы әртүрлі ғылыми көзқарастар»
Научные взгляды о существовании единого понятия права

RESUME

Agdarbekov Tokizhan Agdarbekuly - doctor of Laws, professor, Akademic NAEN
Suleyman Demyrel university
«Құқықтың біртұтас, әмбебап түсінігін анықтаудағы әртүрлі ғылыми көзқарастар»
Different scientific views about existence of integrated concepts of law

ӘОЖ: 344.09 Б 59

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ МӘҢГІЛІК ЕЛДІҢ МӘРТЕБЕСІ

Битұрсын Ғалымжан Шәмшідінулы - Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Құқық және экономика институтының директор орынбасары,

Андатпа

Мақалада Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың **Қазақстан жолы-2050: «Бір мақсат», «бір мүдде», «бір болашақ»** атты халыққа арнаған Жолдауында айтылғандай мемлекеттік тілдің мәртебесі жан-жақты баяндалып, қылмыстық іс жүргізу барысындағы атқаратын ролі айқындалады. Қазақ қоғамындағы қара қылды қақ жарған дана билердің дау-дамайды шешу барысындағы мәмілелері (бәтуа жасау, ымыраға келу) мен шешендік сөздері және парасатты ой-пікірлері дәріптеледі.

Кілт сөздер: Қоғам, мемлекет, дәстүр, мәдениет, мемлекеттік тіл, билер, құқықорғау органдары, шешім, дау, құқықтық мәдениет.

Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Мәңгілік ел» идеясын ұсынып, мемлекеттік тілді мәңгілік тіл ретінде қалыптасатынына баса назар аударған болатын. Елбасы өз сөзінде: «... Енді ешкім өзгерте алмайтын бір ақиқат бар. Ана тіліміз Мәңгілік Елімізбен бірге Мәңгілік тіл болды! Оны даудың тақырыбы емес, ұлттың ұйытқысы ете білгеніміз жөн» - деп мемлекеттік тілдің болашағын біржола бағамдап, нүктесін қойды [1,13б.] . Мемлекеттік тіл жөнінде Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев 2005 жылғы Қазақстан халқына жолдауында: «XXI ғасырда кәсіби білімі мен мемлекеттік тілін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелері анық. Біз болашақтың жоғары сападағы білікті кадрлар қорын жасақтауға тиіспіз. Осы заманғы білім беру жүйесінсіз әрі алысты барлап, кең ауқымда, жаңаша ойлай білетін осы заманғы басқарушы кәсіби мамандарсыз біз инновациялық экономика құра алмаймыз» [2, 19 б.] деп баяндаған болатын. Өркениетті елдер мемлекеттік тілін ту етіп көтереді. Себебі, қай мемлекеттің болмасын мемлекеттік тіл елдің шығу тарихын, салт-дәстүрін, әдет-ғұрыптары мен теңдесіз тарихи құндылықтарын дәріптейді. Осы баға жетпес ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып келе жатқан сан-ғасырлық құндылықтар мемлекеттік тілдің негізін құрап, содан нәр алады. Қай мемлекет болмасын өзінің сөйлеу мәдениетін тек ана тілінде ғана қалыптастыра алады. Туған ана тілінен нәр алған сөйлеу мәдениетінің өзегі тереңде. Сондықтан қазіргі таңда барлық салалар бойынша мемлекеттік құзырлы органдардың соның ішінде құқық қорғау органдарының қызметкерлері мемлекеттік тілде іс-құжаттар жүргізу, ауызекі немесе телефон арқылы сөйлесу, мемлекеттік тілде қызметтік этиканы сақтау арқылы заман талабына сайсөйлеу мәдениетін қалыптастыру кезек күттірмейтін өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Қазақ халқы дүниетанымға, сыпайы сөйлеуге, мақал-мәтелге, шешендік нақыл сөздер мен орамдарға өте жетік және олардың дұрыс та, орынды терең мән беріліп

айтылуына ерте кезден-ақ қатты ден қойып, ерекше бағалай білген. Қазіргі таңда мемлекеттік тілді қолдау саясатын жүргізу барысында көптеген азаматтар тілді тек «аса маңызды қатынас құралы», өзара түсінісіп, пікір алысудың тәсілі, рухани мұрамызды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп қана отырады дап түсінеді. Ол түсінік жеткіліксіз. Адамзат өміріндегі тілдің мән-мағынасы мен қызметі, міндеті мен мүмкіншілігі бұлармен ғана шектелмейді. Мемлекеттік тіл өркениеттілікке жетуге, кәсіби сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға, салт-дәстүр мен әдет-ғұрып қағидаларын насихаттауға шексіз қызмет атқарады. Осы бағытта алып қарағанда біз заңгерлердің сөйлеу мәдениетін қалыптастыру барысында мемлекеттік тілді ұлттық мәдениеттің негізі өзегі деп қарастыра аламыз.

Жоғарыда айтылған ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып келе жатқан рухани құндылықтарымыздың ішінде шешендік нақыл сөздер арқылы заңгерлердің сөйлеу мәдениетінің тамырын тереңнен іздеп, басқа ұлттың тарихынан емес, қазақ халқының біртуар сөзге шешен, ақылға бай, тумысынан зерек ойлы, бала биден дана би дәрежесіне дейін бұқара халықтың көңіліне кір салмай өткен дана бабаларымыздың дара жолдарын заман талабына сай жаңғырта отырып тиімді пайдалана білуі - талабы жаңарған жаңа замандағы заңгерлердің кәсіби сөйлеу мәдениетінің үлгісін әлемге айғақтайды.

XX ғасыр орыстандыру яғни «қазақ тілінің буынына балта шабу» саясаты кезінде қазақи шешен сөйлемек түгілі жай қазақ тілінде мінберден баяндама жасаудың өзі қиын болғаны белгілі. Бірақ соған қарамастан қазақ зиялылары ағарту ісінен, сөйлеу мәдениетінен кенде болған емес. Қазақ халқының қаймақтары атанған заңгер зиялыларымыздың ұлттық рухани құндылықтарымызды бұқара халыққа, өскелең ұрпаққа дәріптеймін деп репрессия құрбандығына айналғаны тағы бар. Осындай қиын-қыстау ауытқуларды бастан кешірген қазақ қоғамында ұлттық тарихи құндылықтарымыз оның ішінде шешен сөйлеу мәдениетінің шет қалғаны рас.

1991 жылы Қазақстан Республикасы егемендігін алып, тәуелсіз, зайырлы, демократиялық мемлекет атанған соң дербес құқықтық мемлекет құрдық. Құқықтық мемлекет құру үшін құқықтық мәдениет қалыптасуға тиіс. Құқықтық мәдениетке кәсіби сөйлеу мәдениетін игергенде ғана қол жеткіземіз. Кәсіби сөйлеу мәдениетінің қалыптасуы мемлекеттік тіл яғни, ана тілімізге тікелей тәуелді. Өркениетке жетудің алғышарттарының бірі құқықтық мемлекет құру. Құқықтық мемлекетте әрбір азаматтың құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасы бірге жетіледі. Құқықтық сана әрбір азаматты құқықты құрметтеуге, заң талаптарын мүлтіксіз орындауға, қылмыс зардабын түсініп, оны жасамауға және екінші тұлғаның қылмыстық әрекетке бармауына ықпал етуге көмектеседі. Осындай құқықтық мемлекетте құқықтық мәдениетті дамыта отырып, бұқара халықтың назарына құқықтық сананы енгізу үшін заман талабына сай кәсіби сөйлеу мәдениеті қалыптасқан заңгер мамандар керек. Сондықтан заңгер мамандардың бұқара халыққа және іске қатысты тараптарға заң талаптары мен нормативтік құқықтық актілердің қолданылу аясын және жазалау мақсатын мемлекеттік тілде кәсіби түрде түсіндіре білсе, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне деген халықтың сенімі артып, халықтың түрлі қылмыстарға бармасы анық.

Қазіргі таңда заңгерлердің сөйлеу мәдениетінің жоғары формасы ретінде шешендік сөйлеу мәдениеті кең көлемдегі мәдениеттің ажырамас бір бөлігі қалпында қатты сезілуде. Шешендік өнер тек мемлекеттік тілмен ғана дамиды, шырқау шегіне жетеді. Мемлекеттік тілде шешендік өнерді меңгерген заңгерлер өзінің кәсіби сөйлеу мәдениетін қалыптастырады. Қазіргі кезде зиялы адамның сүреңсіз де мәнсіз сөйлеуі, яғни кәсіби маманның сөйлеу мәдениетінің төмендігі – адам баласының оқи және жаза білмеуі секілді ыңғайсыз көрінуі тиіс. Сөйлеу мәдениетіне баса мән бере отырып, аса сергектік танытқан араб халқы «сөйлемесе кесек, сөйлесе есек» мәтелімен шымбайға батыра айтқан.

Заманында Аристотель күллі адам баласының белгілі дәрежеде шешендіктану іліміне қатыстылығын анықтай келе: «Кәсіби іскер бизнесмен, заңгер, саясаткер, менеджер, дін саласын уағыздаушы өз кәсібінің шарықтау шегіне жеткісі келсе, сөйлеу өнерін (сөйлеу мәдениетін) жете меңгеруі тиіс. Себебі оларға халықпен үнемі қарым - қатынас жасауға, әңгімелесуге, кеңес беруге, шаршы топ алдында сөйлеуге тура келеді. Ал шаршы топ алдында сөз сөйлеу үшін, не айтатыныңды білу аздық етеді, бұған қоса, қалай айту керектігін білген жөн. Іскер маман өз сөзінің ерекшеліктерін көз алдына елестете білуі, тыңдаушыларға әсер ететін сандаған факторларды ескеруі, сөйлеу мәдениетін меңгеруі тиіс» [3, 29 б.] - деп өз ойын түйіндейді. Сонымен бүгінгі таңда шешендік – қажеттілік. Бұл қазақ қоғамы үшін заңдылық та, себебі тілдік қатынастың барлық түрлерін игерген жоғары мәдениетті іскер адамдарға қоғамның қажетсінуі айқын аңғарылуда. Осыған орай елбасының халыққа жолдауындағы ұтымды ұстанымына және ғұлама Аристотелдің шешендіктану ілімін негізге ала отырып, қызмет бабында қолданыста жүрген қазақ тіліндегі өзара қарым-қатынас пен шешендік өнер арқылы қоғамдағы заңгерлердің сөйлеу мәдениетінің деңгейін көтеру мен кәсіби сөйлеу мәдениетін қалыптастыру мәселесін шешу жолдарын ұсынамыз.

Қазіргі қоғамның мәдени даму сатысы заңгерлерден кең тұрғыда алысты барлап, кең ауқымда, жаңаша ойлай білуді, жаңа заманның даму заңдары бойынша кәсіби қимыл-әрекетті үйлестіре білу қабілеттілігін талап етеді.

Кәсіби сөйлеу мәдениетіне ие болу – адамның жер бетіндегі тіршілік атаулының бәрінен жоғары сатыда екендігін танытатын, адамды адам етіп тұрған адамзат баласының ұлы қабілеттерінің бірі. Ал, заңгерлердің кәсіби сөйлеу мәдениетінің қалыптасуы – егеменді, тәуелсіз мемлекетіміздің әлемдегі дамыған өркениетті елдер қатарына енудің алғышарттарының бірі болып табылады.

Қазақтың дала заңына бағынған заңгерлері – билер өз заманында сөйлеу мәдениетін терең игеріп, қолданысқа енгізе білген.

Ессіздің сөзі, естілер де қалар

Есті сөз, ел көңіліне қонар

Екі ауыз сөзбен ердің құнын шешкен

Жетім менен жесірдің мұңын шешкен

Қазақта ешкім болмас биден озар – деген қазақ нақылынан қазақ қоғамындағы билердің көрегендігін, данышпандығы мен шешендігін және кәсіби сөйлеу мәдениетін өз заманында шарықтау шегіне жеткізіп, меңгергендігін байқаймыз.

Қорыта келе, мемлекеттік тілдің ерекшеліктерін және қазақ халқының ертеден қалыптасқан байырғы сөйлеу мәдениетін ескере отырып, халықтың игілігіне жарата білсек, тәуелсіз құқықтық мемлекетіміз Елбасымыз айтқандай бәсекеге қабілетті де өркениетті 30 елдің қатарынан көрінеріне сенімдіміз.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2005 жылғы Қазақстан халқына жолдауы, Астана, 2014.
- 2 Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2005 жылғы Қазақстан халқына жолдауы, Алматы, 2005.
- 3 Қыдыршаев А. Іскерлік шешендіктану қағидалары, Орал 2007.

Р Е З Ю М Е

Битурсын Галымжан Шамшидинулы – Заместитель директора ИПиЭ КазНПУ имени Абая

«Мемлекеттік тіл мәңгілік елдің мәртебесі»

В статье подробно изложен статус государственного языка и определена его роль в процессе уголовного дела. Превозносятся компромиссы (согласится, прийти к

компромиссу), ораторские речи и рассудительные мысли мудрых бий в казахском обществе, которые вынесли справедливые приговоры при разрешении споров.

RESUME

Bitursyn Galimzhan Shamshidinuly – The deputy director ILE of KazNPU
named after Abay

«Мемлекеттік тіл мәңгілік елдің мәртебесі»

The article described in detail the status of the official language and defined its role in the criminal case. Extolled compromise (agree to compromise), oratorical speech, judicious and wise thoughts of

УДК: 333.14:71

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ - КАК ВАЖНЕЙШИЙ ИНСТРУМЕНТ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Орынтаев Жамбыл Кылуетович - к.ю.н., ассоциированный профессор, заведующий
кафедрой «Гражданско-правовых дисциплин» КазНПУ имени Абая

Абдрахманов Рахат Зауытбекович - старший преподаватель кафедры «Гражданско-
правовых дисциплин» КазНПУ имени Абая

Аннотация

В статье экологический мониторинг рассматривается как инструмент информационного обеспечения процесса подготовки и принятия управленческих решений в области охраны окружающей среды и природопользования.

Ключевые слова: экологический мониторинг, охрана окружающей среды, экологический контроль, качество окружающей среды, экология, экологические проблемы, экологическая информация, антропогенные факторы, экологическая ситуация.

Уровень воздействия человека на окружающую среду зависит в первую очередь от технической вооруженности общества. Она была крайне мала на начальных этапах развития человечества.

Однако с развитием общества, ростом его производительных сил ситуация начинает меняться кардинальным образом. XX век – это век научно-технического прогресса. Экологическая ситуация в мире определяется количеством и качеством антропогенных изменений в природе, последствиями техногенного вмешательства в природу. Связанный с качественно новым взаимоотношением науки, техники и технологии, он колоссально увеличивает возможные и реальные масштабы воздействия общества на природу, ставит перед человечеством целый ряд новых, чрезвычайно острых проблем, в первую очередь — экологическую.

По многим прогнозам проблема защиты окружающей среды в XXI веке станет наиболее значимой для большинства промышленно развитых стран. В подобной ситуации налаженная широкомасштабная и эффективная сеть контроля состояния окружающей среды, особенно в крупных городах и вокруг экологически опасных

объектов, может явиться важным элементом обеспечения экологической безопасности и залогом устойчивого развития общества.

В последние десятилетия общество все шире использует в своей деятельности сведения о состоянии природной среды. Эта информация нужна в повседневной жизни людей, при ведении хозяйства, в строительстве, при чрезвычайных обстоятельствах — для оповещения о надвигающихся опасных явлениях природы. Но изменения в состоянии окружающей среды происходят и под воздействием биосферных процессов, связанных с деятельностью человека. Определение вклада антропогенных изменений представляет собой специфическую задачу.

Среди мероприятий по стабилизации и дальнейшему улучшению экологической обстановки в мире особое место отводится формированию системы экологического мониторинга, основная задача которого – информационное обеспечение и поддержка процедур принятия решений в области природоохранной деятельности и экологической безопасности.

В различных видах научной и практической деятельности человека издавна применяется метод наблюдения — способ познания, основанный на относительно целенаправленном длительном и планомерном восприятии предметов и явлений окружающей действительности. Блестящие образцы организации наблюдений за природной средой описаны еще в первом веке нашей эры в "Естественной истории" Гая Секунда Плиния (старшего). Тридцать семь томов, содержащих сведения по астрономии, физике, географии, зоологии, ботанике, сельскому хозяйству, медицине, истории, служили наиболее полной энциклопедией знаний до эпохи средневековья. Много позднее, уже в XX веке, в науке возник термин мониторинг для определения системы целенаправленных повторных наблюдений за одним или более элементами окружающей природной среды в пространстве и времени [1, с.560].

Среди мероприятий по стабилизации и дальнейшему улучшению экологической обстановки в мире особое место отводится формированию системы экологического мониторинга, основная задача которого – информационное обеспечение и поддержка процедур принятия решений в области природоохранной деятельности и экологической безопасности.

Исторически впервые понятие мониторинга появилось в почвоведении, затем в экологии и других смежных науках. В настоящее время наиболее полно разработано данное понятие в экологии, причем, как на теоретическом, так и на практическом уровне. Здесь глубоко проработан методологический аппарат, созданы и апробированы средства измерения, существуют и активно используются системы реализации мониторинга: сбора, хранения, обработки и распространения получаемой в ходе мониторинга информации. Статус мониторинга, как системы, закреплен в экологии и на законодательном уровне. В соответствии с Экологическим кодексом Республики Казахстан мониторинг окружающей среды и природных ресурсов представляет собой комплексную систему наблюдений за состоянием окружающей среды, природных ресурсов в целях оценки, прогноза и контроля изменений их состояния под воздействием природных и антропогенных факторов[2].

Качество окружающей среды и анализ потенциальных возможностей ее основных экологических составляющих предполагает четкую организацию мониторинга системы наблюдений и контроля за ее состоянием.

Сегодня сеть наблюдений за источниками воздействия и за состоянием биосферы охватывает уже весь земной шар. Глобальная система мониторинга окружающей среды (ГСМОС) была создана совместными усилиями мирового сообщества (основные положения и цели программы были сформулированы в 1974 году на Первом межправительственном совещании по мониторингу).

ГСМОС основывается на системах национального мониторинга, которые функционируют в различных государствах согласно как международным требованиям, так и специфическим подходам, сложившимся исторически или обусловленным характером наиболее остро стоящих экологических проблем. Международные требования, которым должны удовлетворять национальные системы-участники ГСМОС, включают единые принципы разработки программ (с учетом приоритетных факторов воздействия), обязательность наблюдений за объектами, имеющими глобальную значимость, передачу информации в Центр ГСМОС.

На территории СССР в 70-е годы на базе станций гидрометеослужбы была организована Общегосударственная служба наблюдений и контроля состояния окружающей среды (ОГСНК), построенная по иерархическому принципу. Организация работ по мониторингу природной среды в Республике Казахстан начата с 1972 года, когда была создана Государственная служба наблюдений за уровнем загрязнения природной среды при Госгидромете [3, с. 274].

Эффективно функционирующая система мониторинга окружающей среды и природных ресурсов способствует решению следующих задач:

- получение достоверной и сопоставимой информации о состоянии окружающей среды, биоразнообразия и экосистем. Об источниках антропогенного воздействия, факторах среды обитания, влияющих на состояние здоровья населения;
- оценка и прогноз состояния окружающей среды, уровней антропогенного воздействия, показателей состояния биосферы, функциональной целостности экосистем;
- обеспечение данными для проведения анализа эффективности принимаемых управленческих решений и проводимых мероприятий по обеспечению экологической безопасности.

Существующая практика управления в области экологии учитывает наличие субъектов негосударственной формы собственности. Поэтому в Экологическом кодексе выделяются государственный мониторинг и производственный экологический мониторинг [3, с.274]. Понятие «производственный экологический мониторинг» в законодательстве определяется как элемент производственного экологического контроля, выполняемым для получения объективных данных с установленной периодичностью. Целью производственного мониторинга является обеспечение достоверной информации о воздействии предприятия на окружающую среду, возможных изменениях и неблагоприятных или опасных ситуациях. Программа производственного мониторинга окружающей среды разрабатывается в соответствие со статьей 129 Экологического кодекса Республики Казахстан.

Основными недостатками современной системы мониторинга являются:

- ведомственное разделение и ответственность за сбор информации и ее обработку;
- отсутствие экспертно-аналитических и прогнозных-моделирующих центров, в которых собиралась бы вся информация и разрабатывались комплексные экологические прогнозы и экспертные оценки экологического риска;
- отсутствие оперативности в поступлении данных к пользователям информации;
- рассредоточение данных по разным субъектам мониторинга;
- трудности в сборе и анализе первичных данных мониторинга для практического использования при решении задач по оценке экологических рисков.

В целях устойчивого развития, в Республике Казахстан должно осуществляться совершенствование системы экологического мониторинга в целях обеспечения центральных и местных государственных органов, юридических лиц и граждан достоверной информацией о состоянии окружающей среды и тенденциях ее возможных изменений. Необходимо адаптация системы государственного экологического мониторинга к современным информационным потребностям общества. Требуется совершенствования методическая база мониторинга и улучшения оснащенности

лабораторным оборудованием. Является важным формированием на базе информационных потоков экологического мониторинга автоматизированных информационных систем для поддержки принятия управленческих решений.

Воздействие человека на окружающую среду в мире принимает угрожающие масштабы. В большинстве регионов нашей республики экологическая ситуация не только неблагоприятная, но и катастрофическая. Чтобы в корне улучшить положение, понадобятся целенаправленные и продуманные действия. Ответственная и действенная государственная политика по отношению к окружающей среде будет возможна лишь в том случае, если мы накопим надежные данные о современном состоянии среды, обоснованные знания о взаимодействии важных экологических факторов, если разработает новые методы уменьшения и предотвращения вреда, наносимого природе человеком.

Список литературы:

- 1 Израэль Ю. А. Экология и контроль состояния природной среды. - М.: Гидрометеиздат, 1984.
- 2 Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 года № 212-III.
- 3 Культелеев С.Т. Экологическое право республики Казахстан (Общая часть). Алматы, 2011.

ТҮЙІН

Орынтаев Жамбыл Қылуәтұлы – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының меңгерушісі

Абдрахманов Рахат Зауытбекұлы – Абай атындағы ҚазҰПУ, «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы

«Экологический мониторинг – как важнейший инструмент охраны окружающей среды»

Бұл мақалада экологиялық мониторинг қоршаған ортаны қорғаудың маңызды құралы ретінде қарастырылған

RESUME

Oryntaev Zhambyl Kiluetovich – candidate of Laws., associate professor,

Head of the department «Civil law subjects» of the KazNPU named after Abay

Abdrakhmanov Rakhat Zauitbekovich – senior teacher of the department «Civil law subjects» of the KazNPU named after Abay

«Экологический мониторинг – как важнейший инструмент охраны окружающей среды»

The article is considered as environmental monitoring information management tools for the preparation and management decision-making in the field of environmental protection and natural resources.

УДК:347.073

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СУДЕБНО-ПОЧВОВЕДЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Тилеубергенов Еразак Манапович – кандидат юридических наук, доцент
Заместитель директора по науке и международным связям Института права и экономики
КазНПУ имени Абая

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы, связанные с проведением судебно-почвоведческой экспертизы. Автор выделяет 3 этапа работы с вещественными доказательствами – объектами почвенного происхождения. Рассматривается порядок представления объектов для проведения судебно-почвоведческой экспертизы. Определены задачи судебно-почвоведческой экспертизы и естественнонаучные предпосылки решения этих задач. Показаны разработанные методики проведения почвоведческой экспертизы, а также методы математической статистики для оценки полученных результатов.

Ключевые слова: судебно-почвоведческая экспертиза, почвенно-биолого-техногенный комплекс (ПБТК), осмотр места происшествия, локализация участка местности, объекты-носители, механизм образования почвенных наслоений, оптическая, электронная микроскопия, рентгенофлуоресцентный метод, рентгенофазовый анализ, идентификация, диагностика.

В последние годы в процессе доказывания по уголовным делам все чаще фигурируют объекты почвенного происхождения. В ходе оперативно-розыскной деятельности и при расследовании преступлений необходимо установить фактические обстоятельства, существенные для раскрытия и расследования преступлений.

Представленные в виде наслоений на различных объектах-носителях (одежде, обуви, орудиях преступления и других элементах вещной обстановки места преступления) микрообъекты почвенного происхождения содержат информацию о причинно-следственных связях, возникших между указанными объектами в ходе преступления. Глубокое исследование признаков почвенных наслоений при производстве судебно-почвоведческой экспертизы может раскрыть эти связи, обнаружить важнейшие фактические обстоятельства события преступления, дать сведения о пребывании людей или животных, нахождении предметов на конкретном участке местности, о месте совершения преступления. Практика знает немало случаев, когда экспертные исследования такого рода способствовали раскрытию опасных преступлений, установлению истины по уголовным делам. Поэтому в криминалистике уделялось много внимания совершенствованию методов экспертного исследования почв еще со времен Г.Гросса (конец XIX в.). Систематическое изучение данного вопроса начато в нашей стране примерно 35 лет назад в системе Минюста СССР. Сотрудниками Всесоюзного научно-исследовательского института судебных экспертиз, Российским федеральным центром судебных экспертиз, а также центром судебных экспертиз МЮ РК публиковались работы по теоретическим и практическим вопросам криминалистического исследования почв (1-5).

Однако на практике в настоящее время исследованию малых количеств почвенных наслоений уделяется недостаточное внимание. Микрообъекты данной категории лишь эпизодически используют как источник розыскной информации и доказательств. Это объясняется тем, что фактически до последнего времени научные разработки ограничивались созданием методик исследования, как правило, значительного количества (макроколичества) исследуемого вещества. Комплексная же разработка методики исследования наиболее часто встречающихся наслоений – микрообъектов почвенного происхождения, так называемых «загрязнений», «пятен», «мазков» и пр., - не проводилась. Оказались нерешенными вопросы возможности экспертного исследования почвенных наслоений массой 500 мг и менее, а также о пределах достоверности и полноты получаемой с помощью таких микрообъектов информации и использовании ее в оперативно-розыскной деятельности при расследовании преступлений.

При расследовании различных видов преступлений, особенно тяжких, в соответствии с их криминалистическими характеристиками, в числе главных обстоятельств, подлежащих установлению и доказыванию, является место совершения преступления. При наличии негативных обстоятельств, указывающих на совершение преступления в другом месте (например, убийства), а не в том, где был обнаружен труп, необходимо установление истинного места совершения преступления.

Как показывает экспертная практика, чаще всего объектами, характеризующими материальную обстановку места совершения преступления, являются почвенно-биолого-техногенные комплексы (ПБТК). Решение вопроса об источнике происхождения наслоений ПБТК как не установленном локальном участке местности, относится к числу неразработанных в теоретическом, методическом и организационном планах. На практике это выражается отсутствием единого экспертного подхода к решению задач такого рода, а результаты его чаще всего зависят от опыта, интуиции и творческого подхода эксперта.

Работа с вещественными доказательствами – объектами почвенного происхождения условно разделяется на 3 этапа: 1) поиск, обнаружение, изъятие и фиксация на месте происшествия; 2) экспертное исследование и 3) использование полученной информации в розыске преступника, выяснении обстоятельств происшедшего события и доказывании.

Получение существенной для раскрытия и расследования преступлений информации путем диагностического и идентификационного исследования объектов почвенного происхождения возможно лишь при условии правильного осуществления поиска, изъятия и фиксации таких объектов на месте происшествия.

Порядок предъявления объектов для проведения судебно-почвоведческой экспертизы с целью решения ее основного вопроса – о принадлежности почвенных наслоений на объекте-носителе конкретному участку местности – имеет свою специфику. Кроме вещественных доказательств и образцов для сравнительного исследования, должны быть представлены контрольные образцы почвы, которые отбирают с прилегающих к месту происшествия участков местности.

В процессе осмотра места происшествия необходимо его локализовать, т.е. дифференцировать от окружающих участков местности, используя природные и искусственные границы. Природные границы обусловлены природными факторами и привязаны к различным элементам рельефа и растительности (лес, луг, балка, овраг и т.д.). Искусственные границы связаны с деятельностью человека (ямы, канавы, огород, поле). Контрольные образцы отбирают с прилегающих к месту происшествия участков местности. В тех случаях, когда возникают сложности в визуальной локализации места происшествия, контрольные образцы следует отбирать по сторонам света (север, юг, восток, запад) на расстоянии 25-200 м от места происшествия.

Обнаружить присутствие малых количеств почвенных наслоений на объектах-носителях можно визуально с помощью лупы, микроскопа (типа МБС). Следует, когда это возможно, вещественные доказательства отбирать вместе с объектом-носителем. Места расположения наслоений необходимо обшить неворсистой тканью или обернуть бумагой. Если объект-носитель в силу его громоздкости или хрупкости не представляется возможным доставить в лабораторию на криминалистическое исследование, то имеющиеся на нем почвенные наслоения осторожно отбирают с помощью кисточки или ножа в бумажные конверты. Недопустимо смешивание почв, изъятых с разных участков объекта-носителя и с различных объектов-носителей.

Влажные образцы почв следует просушить. Для этого их надо рассыпать тонким слоем на чистый лист бумаги и оставить при комнатной температуре (22-25 град.С) на сутки или более в зависимости от исходной влажности почвы либо в термостате при температуре 28 град.С. В противном случае при пересылке по почте

влажных почв в них могут протекать биохимические процессы, которые изменять первоначальные свойства почвы.

Наличие обзорного фотоснимка местности и плана местности с указанием расположения и размеров места происшествия, прилегающих к нему участков местности, растительности и точек отбора сравнительных и контрольных образцов почв в значительной мере способствуют успешному решению поставленных вопросов (6).

Конкретно экспертные действия при решении задачи о неизвестном участке по загрязнениям на объектах-носителях можно рассмотреть на наиболее типичном примере криминального события по факту обнаружения трупа.

Изучение материалов дела

1.1. По материалам уголовного дела устанавливается возможный объект: биологический комплекс – БК; почвенно-биологический комплекс – ПБК; почвенный комплекс – ПК; почвенно-техногенный комплекс – ПТК; техногенный комплекс или техногенная смесь – ТК; в общем случае – почвенно-биолого-техногенный комплекс – ПБТК.

1.2. Проводится оценка информации, заложенной в исходных данных – время и место обнаружения, наличие схемы места обнаружения трупа, описание этого места, заключение специалиста-материаловеда о наличии наслоений веществ и их общая характеристика.

1.3. Корректируются вопросы в соответствии с установленными обстоятельствами.

Визуальное исследование объектов ПБТК

2.1. Дается оценка представительности исследуемых образцов, возможности их исследования.

2.2. Определяется соотносимость объекта ПБТК с характеристикой материальной обстановки места происшествия.

2.3. Определяется соотносимость механизма образования наслоений ПБТК с обстоятельствами события преступления.

2.4. При соответствии объекта ПБТК к участку места обнаружения трупа ставится задача о локализации участка местности по наслоениям на объектах-носителях (одежде, обуви); при несоответствии объекта ПБТК участку – задача о возможном источнике происхождения наслоений на объектах-носителях.

2.5. Для решения вопроса о соотносимости объектов ПБТК с участком места обнаружения трупа проводится ориентировочная классификация объектов по типам на основании относительного содержания в них компонентов, определенных по схеме с элементами эвристического подхода:

а) основу наслоений составляет собственно почва – ПК (схема экспертного исследования предусматривает изучение морфологических признаков почвы, ее минералогической части, гумуса, микробиологических объектов, спор, пылицы, состав диатомей);

б) основу наслоений составляют растительные компоненты: растительные частицы в любом состоянии, количестве, степени сохранности (экспертное исследование объектов растительного происхождения, возможна необходимость исследования почвы);

в) основу наслоений составляют ПТК (экспертное исследование техногенного комплекса, возможна необходимость исследования почвы);

г) наслоения ТК – (экспертное исследование техногенных смесей).

Схема экспертного исследования, в соответствии с отнесением объекта к одному из 4-х указанных типов, определяется схемой экспертного исследования, в основу которой положен принцип установления совокупности необходимых и достаточных признаков, указывающий на конкретные, специфические условия

формирования и существования неустановленного локального участка как источника происхождения наслоений на объектах-носителях.

Необходимо отметить, что ряд таких задач, как установление давности образования почвенных наслоений, установление конкретного участка местности по признакам почвенного наслоения, обнаруженного на объекте-носителе, решаются экспертным путем в единичных случаях. Естественнонаучные предпосылки решения этих задач существуют. Среди них следует отметить результаты хозяйственной деятельности человека, влияющей на окружающую среду – загрязнение почв у промышленных предприятий различными химическими веществами, изменение химического состава за счет применения ядохимикатов, удобрений, других мелиорантов и пр.; изученность в почвенной микробиологии динамики микробиологических процессов, ферментативной активности, численности микроорганизмов, стадий роста растительности и других биологических процессов.

В рамках почвоведческой экспертизы решается задача установления механизма образования почвенных наслоений на объектах-носителях. Однако здесь применяются познания в области трасологии.

Внедрение в экспертную практику высокочувствительных аналитических методов исследований на базе использования достижений современной науки и техники открыло широкие возможности глубокого и всестороннего исследования микрообъектов почвенного происхождения.

В целях повышения оперативности получения розыскной информации особое внимание уделяется разработке экспресс-методов исследования микрообъектов почв и растительности.

Проведенная на базе ЭКЦ МЮ РК научно-исследовательская работа позволила создать ряд частных методик, комплексное применение которых позволяет во многих случаях решать идентификационные и диагностические вопросы почвоведческой экспертизы. Разработаны и модифицированы следующие методики определения признаков в микроколичествах почв массой от 20 до 500 мг:

морфологических свойств визуально, а также с применением оптической и электронной микроскопии;

спектральной отражательной способности спектрофотометрическим методом;

элементного состава рентгенофлуоресцентным методом и спектральными эмиссионными методами;

органического углерода и азота химическим методом;

минералогического состава тонкодисперсных фракций рентгенофазовым анализом;

рН-потенциометрическим методом;

ферментативной активности.

Применяются методы математической статистики для оценки полученных результатов. Принципы решения задачи об источнике происхождения объектов ПБТК использованы при составлении автоматизированной информационной программы «Исток».

Многообразие признаков почвы, относительная устойчивость их сочетаний, изменчивость в определенных пределах и при определенных условиях, характерная для этих объектов, создают возможность установления принадлежности почвенных наслоений конкретному участку местности и решения других задач. Экспертное исследование почвенных объектов основано на применении методов и средств ряда наук: почвоведения, агрохимии, биологии, геохимии, математики и др.

Почва представляет собой сложное биологическое образование, поэтому при решении диагностических и идентификационных вопросов необходимо анализировать комплекс признаков, характеризующих все основные части почвы (минеральную,

органическую, органо-минеральные соединения, микроорганизмы, растительные остатки и др.) и проведение почвоведческой экспертизы в рамках какой-либо одной единственной науки (геологии, почвоведения, геохимии, агрохимии и др.) неэффективно, хотя такой подход еще встречается на практике.

Как показывает анализ экспертной практики, совокупность выявляемых признаков позволяет решать основной вопрос почвоведческой экспертизы в 40% случаев, все вопросы по определению природы наслоений.

Это показывает, что проблема решена далеко не полностью. Отсюда вытекают и перспективы дальнейшего развития теории и практики криминалистического исследования малых количеств почв.

Список литературы:

1 Козинер Э.П. Судебное почвоведение и судебно-почвоведческая экспертиза //Теоретические и методические вопросы судебной почвоведческой экспертизы, М., ВНИИСЭ, 1980, №47, с.3-12.

2 Снетков В.А. Экспертная криминалистическая диагностика //Сб.научных трудов ВНИИ МВД СССР, М., 1984, №72.

3 Лазарев А.В. Оценка идентификационной значимости минералогического состава в криминалистической экспертизе, М., 1989.

4 Величкина В.В. Отчеты по НИР ЦСЭ МЮ РК по темам 12 за 1993г. и 17 за 1994г.

5 Киреева Е.П. Лекционный материал ЦСЭ МЮ РК по вопросам назначения и проведения судебной почвоведческой экспертизы, Алматы, 1999.

6 Питрюк А.П., Алексеев А.А. Обнаружение, изъятие, упаковка объектов почвенного происхождения и назначение почвоведческой экспертизы, М., ВНИИ МВД СССР, 1987.

ТҮЙІН

Тілеубергенов Еразак Манапұлы – заң ғылымдарының кандидаты, доцент
Абай атындағы ҚазҰПУ, Құқық және экономика институтының ғылыми ісі және халықаралық байланыстар жөніндегі директор орынбасары

«Основные проблемы судебно-почвоведческой экспертизы»

Е.Тілеубергенов өз мақаласында «Сот топырақ сараптамасы» жайлы ой қозғайды. Мақалада топырақ сараптамасын тағайындау барысындағы сұрақтарға тоқталған. Топырақ сараптамасына байланысты айғақтық заттардың үш деңгейде сараланатын бағытын көрсете білген. Сот топырақ сараптамасын тағайындаудың мақсатын және мән жайын ашып көрсеткен.

RESUME

Tileubergenov Erazak Manapovich – candidate of Laws., associate professor, The deputy director ILE of KazNPU named after Abay

«Основные проблемы судебно-почвоведческой экспертизы»

To the article “Main problems of judicial – soil science examination” written by E.M.Toleubergenov. The questions connected with carrying out judicial – soil study examination are discussed in the article. The author elicits 3 stage of working with material evidences – the objects of soil origin. The order of presenting the objects to carry out the judicial – soil study examination is considered. The objectives of judicial – soil study examination and natural scientific prerequisites of solving these objectives have been determined. The elaborated methods of carrying out soil study examination as well as the methods of mathematical statistics to evaluate the received results have been shown

ӘОЖ: 396.349:696

СОТ БИЛІГІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мейірбекова Гүлжазира Болатқызы – Абай атындағы ҚазҰПУ, Азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры

Аннотация

Мақала Сот билігінің қалыптасуы мен дамуын құқықтық реттеудің кейбір мәселелері мен сот билігінің өзекті мәселелері және іс жүзіндегі осы қатынастарды реттейтін заңнамаға және сот органдарының азаматтық және қылмыстық істерді қарау, шешу практикасына талдам жасау, сонымен қатар осы негізде туындалған проблемаларды анықтау мен оларға баға беру және сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы заңнаманы жетілдіру жолдарын айқындау болып табылады.

Кілт сөздер: сот, сот билігі, судьялардың мәртебесі, азаматтық іс жүргізу, қылмыстық іс жүргізу, процесс, шешім.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Назарбаевтың биылғы 17 қаңтар 2014 жылғы «Қазақстан Жолы: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына жолдауында «Сот жүйесі іс жүзінде ашық және қолжетімді, қарапайым және барлық дауды тез шеше алатындай болуға тиіс. Барлық құқық қорғау жүйесі жұмысының сапасын арттыру қажет. Зор өкілеттілік пен құқық иеленген шенділер мінсіз мінез-құлқымен және жоғары кәсіби деңгейімен ерекшеленуге тиіс» - деп атап көрсеткен болатын [1].

Тәуелсіз және беделді сот билігінің қалыптасуы мен даму мәселелері, судьялардың құқықтық мәртебесінің нығаюы Қазақстан Республикасы үшін өте өзекті мәселелер болып табылады. Күшті де, дербес сот құру – бәрінен бұрын нарықтық экономика мүдделеріне жауап беретін уақыт талабы. Сот билігінің механизмдерін реттеу мен соттар мен судьялар қызметінің ықпалын арттыруға мықтап кірісу қажеттілігі мемлекеттегі саяси және экономикалық жағдайдың тұрақтылығын бұзбауға бағытталған. Сот жүйесін, жалпы алғандағы қазақстандық құқықты дамытудың бұдан басқа алғышарты Қазақстанның әлемдік құқықтық мемлекеттер қауымдастығының бір мүшесі болуға деген ұмтылысы.

Қазіргі күні Қазақстан үшін өткен жиырма жылдық тәжірибесі объективті бағалау, ұлттық сот жүйесін әрі қарай жетілдірудің бағдарламаларын белгілеп алу өте маңызды. Сондықтан да жағымды тәжірибені ой таразысынан өткізіп, өзгенікін пайдалану, алдыңғы қатарлы құқықтық дәстүрлерді қабылдау республика үшін маңызды болып қала береді.

Қазақстан Республикасындағы сот билігін пәрменді жүзеге асырудың қажетті механизмдерінің ғылыми негізін жасау қажет. Мәселен, мынадай фактілер де кездеседі – соттар қабылданатын шешімнен бас тарту үшін қылмыстық істерді ешқандай негізсіз, қосымша зерттеуге, қайта қарауға жібереді. Азаматтық істерді қарастыру бойынша, сот қызметінде бұдан басқа да жекелеген мәселелер кездеседі. Жеке және заңды тұлғалардың соттардың істерді талапқа сай қарамайтындығы, іс қарау мерзімінің ұзаққа созылуы жөніндегі шағымдарын соттардың имиджіне кері әсерін тигізіп отыр, сенімсіздік танытылып, әділеттілікке сенуден қалған.

Жоғарыда келтірілген осы тектес мәселелер біздің зерттеуіміздің объектісі – Қазақстандағы сот билігіне тікелей қатысты. Осындай шеңберде “билік” сөзі зор

мағынаға ие. Жалпыға мәлім, құқық ғылымында “сот билігі” түсінігі салыстырмалы түрде маңызды категория болып табылады және 80-жылдардың соңы мен 90-жылдардың аяғынан бастап қана зерттелуде. Бұл кеңестік мемлекетте мемлекеттік саясат шеңберіне теориялық концепция енгізіліп, соған сәйкес елде біртұтас бөлінбейтін мемлекеттік билік болған. Сондықтан да мемлекеттік биліктің жеке тармағы ретіндегі сот билігі мәселесі мүлдем болған емес. Әділ сотқа байланысты ғылыми еңбектерде сот құқық қорғау органдары жүйесінің бір бөлігі ретінде қарастырылатын [2, 15 с]. Биліктің бөлінуі теориясының негіздері құқықтық мемлекеттің батыс концепцияларында жатыр. Ежелгі дәуір ойшылдары – Платон, Аристотель, т.б. өз еңбектерінде осындай идеяларды айтқан. Заң әдебиеттерінде билікті бөлу теориясының “классикалық” варинатының дәстүрлі негізін салушылар – Дж.Локк пен Ш.Монтескье аталады. Дегенмен Дж.Локк, сот билігін жеке бөлместен және билікті заңдық, атқарушы және федеративті (басқа мемлекеттермен қарым-қатынастарды реттеуші) деп қана бөліп, барлық билікті заң органдарына бағындырған, себебі “заңға қол қоятындар жоғары тұрады” деп есептелген. Локк сот билігін атқарушы биліктің элементі деп санаған.

Билікті жіктеу теориясы өзінің әрі қарайғы дамуын Монтескье еңбектерінен тапты, үш “биліктің тегі” анықталды: заңдық, атқарушы және соттық. Оның пікірінше, соңғысы, кез-келген арнайы органға сеніп тапсырылмауы керек, тек қана белгілі бір мерзімге әділ сот өткізуге тартылған, халық таңдаған тұлға болуы қажет. “Осылайша, адамдар үшін соншалықты қорқынышты болып көрінетін сот билігі белгілі мамандыққа, белгілі жағдайға еш қатысы болмайды, ол көрінбейтін, тіпті жоқ болып көрінеді” [3, 45 с].

Осылайша, Монтескье соттарды саясаттан бөліп қарайды және соттың консервативті, бұзылған құқықты орнына келтіретін немесе халықтың өз бастамасы арқылы әділеттілік орнататын теңестіруші күш құқығын сақтау қажеттігін дәлелдейді.

Сот билігі басқа мемлекеттік билік органдарының ішінде ерекше орынға ие. Тек қана сот өзінің шешімі арқылы талапкер мен жауапкер арасындағы дауларға нүкте қоя алады, тек сот қана адамның қылмысқа қатыстылығына қарай айыпты деп таба алады. Сот азаматтардың лауазымдық тұлғалардың іс-әрекетіне шағымдану құқығын жүзеге асырады, әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы материалдарды қарастырады. Басқа ешқандай билік органдары бұл міндетті орындауға күзіретті емес. Биліктің жіктелуі кез-келген биліктің өз функцияларына монополиясы бар екендігін және басқа биліктің функцияларын орындай алмайтындығын көрсетеді.

Шешуді қажет ететін маңызды проблеманың бірі – сот органдарының құқық қолданушылық қызметінде құқық бұзушылықтың алдын алу мен құқық тәртібін сақтау, оның орын алуына ықпал ететін себептер мен шарттарды анықтап, оны жоюға бағытталған шаралар қатарын жүзеге асыру кездеседі. Сот органдары әртүрлі категориялы істерді қарастыру бойынша заңмен белгіленген өндіріс тәртібінен ауытқу мен оны бұзушылық орын алатын кездер жиі кездеседі. Біздің ойымызша, мұндай жағдайларға соқтыратын – оқу-әдістемелік әдебиеттермен жеткіліксіз қамтамасыз етілу, қолданыстағы заңдарда кездесетін қарама-қайшылықтар, қылмыстық, азаматтық, экономикалық және әкімшілік істерді қарастыру кезіндегі ұйымдастыру мәселелеріндегі кемшіліктер және т.б.

Негізі, сот билігінің құқықтық мәртебесі, оның жұмыс істеу механизмдері, сот жүйесінің құрылымы туралы арнайы мәселелерді түбегейлі қарастырып, салыстырмалы түрде жалпы теориялық мәселелерге қатысты ғылыми еңбектер бүгінгі күнге дейін аз зерттелген жоқ. Бұл, әсіресе, сот жүйесінің билік табиғатын негіздеуге қатысты, бұл арқылы биліктің жіктелу жүйесіндегі орнын және оның қызметімен байланысты жалпы теориялық және тәжірибелік мәселелерді шешуді анықтайды. Сот билігінің заңдық аспектісі мемлекеттік билік өкілеттігі арқылы сот билігіндегі негізгі компоненттерді біріктіруде жатыр (4. 50-51б.).

Сот билігі қызметінің саласы ең алдымен Қазақстанның сот органдарының алдында тұрған өзіне тиесілі міндеттемелерімен және оның негізгі функцияларымен ерекшеленеді. Бұл міндеттемелер мен функциялар сот билігі құрылымының барлығына тән, сонымен қатар сот саясатын көрсетіп, өкілеттіктерін анықтайды. Сот саясаты сот мәртебесін, сот корпусының қалыптасу тәртібін, сот өкілеттігін, сот қызметінің процестік тәртібін (екінші рет рәсімделу) қалыптастырады.

Қазақстандағы сот билігінің ерекшелігі төмендегідей:

1. Заңдық нормалар нақты конституциялық бақылаудағы белгіленген заң тәртібі аясында ғана қалыптасады.

2. Кез келген үкіметтік нормативтік актінің заңдылығын бір немесе бірнеше азамат сот тәртібі сәйкес шағымдана алады. Сот процедурасы арқылы үкіметтік нормативтік актінің легитимациялануы оған заң жүзіндегі нормативтік актіні қосып беріп, оның заңды екендігін дәлелдейді.

3. Билікті бөлу шарттарында сот тек Конституцияға және ҚР заңдарына бағынатын заңды екендігін дәлелдейтін негізгі институт қызметін атқарады.

Сот билігінің ғылыми моделін жасау, оны жүзеге асыру, біздің ойымызша, мықты, тәуелсіз қолданылатын сот жүйесінің жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз етеді, ол жалпылаудың жоғарғы деңгейін қажет етеді. Мемлекет пен құқық теориясының ғылыми потенциалы мемлекеттік-құқықтық құбылыстардың пайда болуының, қалыптасуының, жұмыс істеуі мен дамуының жалпы заңдылықтары туралы ғылым ретінде осы мәселелерді және басқа да міндеттерді шешу жолында шешуші қадамдар жасауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасындағы сот билігінің құқықтық мәртебесіне, сот жүйесінің билік табиғатына, Қазақстандағы сот билігін жүзеге асырудың механизмдеріне қатысты мәселелердің толық зерттелмеуі оның өзектілігін көрсетеді, яғни оның өзектілігі – бүгінгі күні Қазақстандағы сот жүйесі жетілдірілу үстінде. Сот-құқықтық реформаларды жүргізу құқықтанушы-ғалымдардың сот билігін қайта құрудың пәрменді механизмдерін Қазақстан Конституциясында анықталған, әлемдік тәжірибе мен ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып, Қазақстан Республикасының құқықтық саясаты Концепциясына негізделген ұстанымдар бойынша еңбектерінің маңыздылығын анықтайды. Бұл мәселенің теориялық жағынан шешілуі мен жасалынған ғылыми модельдің тәжірибе жүзінде өмірде қолданылуы Қазақстан азаматтарының құқықтары мен бостандықтарының сенімді қорғалуын қамтамасыз ететін қажетті шарттар болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1 Н.Назарбаев. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы.// Айқын Республикалық қоғамдық саяси газеті № 7 (2401), 18 қаңтар. 2014 жыл.

2 Сулейменова Г.Ж. Суд и судебная власть в РК. - Алматы, 1999.

3 Монтескье Ш. О духе законов: Избранные произведения. - М, 1955. - 292 с.

4 Ржевский В. А., Чепурнова Н. М. Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности. - М.: Юристъ. 1998.- 216 с.

РЕЗЮМЕ

Мейрбекова Гулжазира Болатовна – ассоциированный профессор кафедры «Гражданско-правовых дисциплин» КазНПУ имени Абая «Некоторые проблемы правового регулирования становления и развития судебной власти»

В статье автором указаны некоторые проблемы правового регулирования становления и развития судебной власти. В данное время для Казахстана крайне важно объективно оценить опыт, наработанный за минувшее двадцатилетие, наметить дальнейшие ориентиры совершенствования национальной судебной системы. Поэтому вопрос осмысления и заимствования позитивного опыта, восприятия передовых юридических традиций для республики остается также актуальным.

RESUME

G.B. Meirbekova – associate professor of cathedra of «Civil law subjects» Kazakh National Pedagogical University by name of Abai
«Some the problems legal adjusting of becoming and development of department judicial»

In the article indicated an author some the problems legal adjusting of becoming and development of department judicial. Now for Kazakhstan it is important objectively to estimate experience, produced for the past twentieth birthday, set further signposts of perfection of the national judicial system. Therefore question of comprehension and borrowing of positive experience, perceptions of front-rank legal traditions for a republic remains also actually.

УДК 253.171: 84

TEACHING READING

Alpysova Zhanna Erkinovna – Senior teacher of the KazNPU named after Abai.

Annotation

This article is about the importance reading of the new innovation the methods of the study. This article uncovers the causes the necessity to pay attention on the teaching reading.

Key's words: skill, reading, foreign language, reading material, blockbuster, poem, narratives, newspapers, articles, advertisements, letters, postcards, skim -reading

Why is reading important?

Getting students to read in English is vitally important for a number of reasons: firstly, reading is a necessary skill for many, if not all, foreign language learners. Whether they are faced with tourist brochures, instruction manuals, medical textbooks or even fiction, many students will have to be able to read effectively. But reading in the foreign language in action. And on top of that, frequent reading exposes students to the language itself, either consciously.

What is good reading material?

Not all reading texts or activities are necessary good for students, however. We need to consider both what they read and read it.

Most teachers would not give beginner students a novel by Ernest Hemingway or even a 'blockbuster' by Jilly Cooper to read. There would simply be too many words which the students could not understand and they would give up disheartened. On the other hand, some of the reading passages which those students do have put in front of them are so simple and so unlike real written English that they may not be very useful either, because they are so obviously not authentic, not like the real thing.

The reading texts which we give students to work with, then, must appear to some degree authentic, even if they are specially written for students. And they must be at a level which the students can cope with, even if they do not understand every single word.

We need to consider both what they read it.

Just about any kind of reading material is usable in the English teaching classroom. Students can be shown menus and timetables, application forms and Emails.

They can read poems and narratives, newspaper articles and advertisements, letters and postcards.

What the teacher chooses to show the students will depend on four things: the student's future needs, the student's interests, the teacher's interests and the textbook they are using.

What different kinds of reading are there?

There are many different kinds of reading. We can *scan* an article or a timetable for the particular piece of information we want. We can *skim* a play review to get a "general picture" of the reviewer's opinion. We can *read* in a leisurely way *for pleasure*, or we can read a set of instruction in order to perform a task. We can also *read* aloud for others. All of these reading activities are valid, of course; the job of the materials designer and the teacher is to match the activity style to the type of reading.

Matching text and tasks is a vital skill for teachers. Expect is surreal comedy you would not expect someone to read a train timetable for pleasure, just as you would be unhappy if students insisted on skim-reading a poem by Keats which they were supposed to be.

As a rule we can say that students benefit by *reading for general comprehension* first, and looking for students.

Matching text

Details later (though of course this would not be the case for an airport announcement board, for example). If the first task the students have to deal with is relatively simple, then their anxiety is decreased, and they can approach the more difficult tasks that follow with confidence /1/.

Understanding the message of the text is not the only use for reading material, however. We also want our students to see how texts are constructed. What language is used to give examples or make generalizations? What language devices do writers use to refer backward and forwards? How are humor and irony conveyed and what kind of lexis signals conditions and contrasts, for example.

When students understand paragraph and text construction they have a better chance of understanding text meaning.

What do teachers have to do?

In order to make the reading experience a success for their students teachers need to do a number of things: they need to *choose* the right kind of text (as we have said), but they also have to *get students engaged* with the topic/task and to *allow* them, even provoke them, to *predict* what they are going to read.

Teachers have the ability to make potentially boring texts interesting (and vice-versa!) by the way they introduce the task. They will probably *not* do this by saying "Open your books at page 26 and answer question I by reading the text". It is much more likely that students will be engaged if the teacher has aroused their curiosity about what they are going to see through provocative statements or questions, looking at pictures or predicting.

One way of getting students to predict is to let them look at the text but not read it. Does it have a headline? Then it's probably from a newspaper/magazine. Is there a picture? What does that tell you about subject matter? The subject is "Sleep: what would you expect to find in the article? Then, when the students start reading, curious to see if their predictions are right, they are engaged at least at some level. Lastly, and most importantly, teachers have to tell students how to read. Explain that you don't have to understand every word; just try to get a general

picture of what the writer is saying”, if that is what you want the students to do. Tell them to only look for the specific information they need if you want to give them scaring practice.

What happens when it’s finished?

Reading texts contains a great deal of language, topic information and lots of other information (in accompanying photos or maps, and through the layout of the text) /2/. It would not be sensible, therefore, to get students to read and then forget the text and move on to something else. On the contrary, reading practice should be part of an integrated teaching/learning sequence. The reading text might be preceded by a discussion and then, after the reading text contains (the possibility for) *dialogs* students can be asked to ‘reply’ to it by writing to a newspaper. Part or all of the reading text can be used as a model for student writing.

It is important to plan a text-related or follow-up task to come after close reading has taken place. The students will have invested effort and time in the text. Don’t waste it! /3/.

Literature:

- 1 Kennedy. A 2000, “Did you like the text?”, *Modern English Teacher* 9/1
- 2 Byrne. D. 1986, *Teaching Oral English*, Pearson Education Ltd.
- 3 Cooper. R. Lavery and Rinvolucii, M., 1991, Oxford University Press.

ТҮЙІН

Алпысова Жанна Еркиновна – Абай атындағы ҚазҰПУ Арнайы мақсаттағы ағылшын тілі кафедрасының аға оқытушысы
«Teachingreading»

Бұл мақалада мәтін оқыған кезінде жаңа оқу инновациялық әдістер қолдану керегін қарастырады.

РЕЗЮМЕ

Алпысова Жанна Еркиновна – старший преподаватель кафедры английского языка для специальных целей КазНПУ имени Абая
«Teachingreading»

Данная статья раскрывает важность текста, используя новые инновационные методы обучения.

УДК: 396.349:696

ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ

Мейрбекова Гулжазира Болатовна – ассоциированный профессор кафедры «Гражданскоправовых дисциплин» КазНПУ имени Абая

Аннотация

Создание сильного, автономного суда - это веление времени, которое отвечает, прежде всего, интересам рыночной экономики. Общие признаки судебной власти - это те основные начала, которые характеризуют ее как одну из ветвей государственной власти и основаны на ее общих чертах, трансформированных применительно к задачам, стоящим перед судами.

Ключевые слова: суд, судебная власть, правосудие, судебная система, принцип разделения власти, решения, приговоры.

В разделе I Конституционного закона Республики Казахстан № 132-II «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» от 25. 12. 2000 г. выделено то, что «судебная власть в Республике Казахстан принадлежит только судам в лице постоянных судей, а также присяжных заседателей, привлекаемых к уголовному судопроизводству в случаях и порядке, предусмотренных законом. Правосудие в Республике Казахстан осуществляется только судом. Запрещается издание законодательных актов, предусматривающих передачу исключительных полномочий суда другим органам. Никакие иные органы и лица не вправе присваивать себе полномочия судьи или функции судебной власти». Там же определены принципиально новые положения, направленные на повышение статуса и авторитета судов и судей, закрепление несменяемости и неприкосновенности судей, изменение процедуры назначения на должность судьи в сторону гласности и прозрачности и т.д. [1].

Этим и обусловлена постановка приоритетных задач для судебных органов, в числе которых: защита прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, обеспечение исполнения Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров республики, обеспечение гарантий судебной защиты от любых неправомερных решений и действий государственных органов, организаций, должностных и иных лиц, ущемляющих или ограничивающих права, свободы и законные интересы, предусмотренные Конституцией и законами республики, недопущение лишения права на рассмотрение их дела с соблюдением всех требований закона компетентным, независимым и беспристрастным судом.

Данные задачи стали логическим отражением определенных Государственной Программой правовой реформы в Республике Казахстан позиций, касающихся совершенствования судебной системы: «Реформа судебной системы должна поднять социальный престиж судей, сделать суд надежным гарантом защиты прав и свобод личности, способствовать законному и справедливому разрешению конфликтов в обществе, решить вопросы правовой и социальной защиты судей и членов их семей. Непременными условиями судебной реформы являются утверждение подлинной состязательности судебного процесса, равноправия сторон, презумпции невиновности, освобождение суда от обязанности сбора доказательств с возложением ее на стороны. При этом суд не может быть лишен права истребовать доказательства и по своей инициативе, а также по ходатайству оказать помощь стороне в собирании доказательств. Из судебной деятельности должны быть исключены все элементы обвинительной роли суда» [2].

Вопросы становления и развития независимой и авторитетной судебной власти, укрепления правового статуса судей являются весьма актуальными для Республики Казахстан. Создание сильного, автономного суда - это веление времени, которое отвечает, прежде всего, интересам рыночной экономики. Так, в настоящее время возникают серьезные проблемы с привлечением иностранных инвесторов в страну для притока необходимых экономике инвестиций, так как неверие в наше правосудие является одним из серьезных сдерживающих факторов.

Необходимость серьезного подхода к урегулированию механизма судебной власти и повышение эффективности деятельности судов и судей направлена на недопущение дестабилизации политической и экономической обстановки в государстве. Другой предпосылкой развития судебной системы, казахстанского права в целом является попытка Казахстана стать одним из членов мирового сообщества правовых государств.

Необходима научно-обоснованная разработка необходимых механизмов эффективной реализации судебной власти в Республике Казахстан. Например, еще встречаются такие факты, когда суды, желая уклониться от ответственности за принимаемое решение, необоснованно возвращают уголовные дела на дополнительное расследование. Существуют отдельные проблемы в деятельности судов по рассмотрению гражданских и хозяйственных дел. Многочисленные жалобы физических и юридических лиц о ненадлежащем рассмотрении судами дел также не способствуют поднятию имиджа судов, вызывая недоверие и неверие в справедливость.

Общие признаки судебной власти - это те основные начала, которые характеризуют ее как одну из ветвей государственной власти и основаны на ее общих чертах, трансформированных применительно к задачам, стоящим перед судами.

Судебная власть является составным элементом механизма государственного управления в современном демократическом, правовом государстве, в основе лежит принцип разделения власти, выражающейся в относительно независимой и самостоятельной деятельности основных ее ветвей: законодательной, исполнительной и судебной. Направлено это на создание таких условий, которые бы препятствовали сосредоточению всех властных полномочий в одном месте (государственном органе или должностном лице). Главным их предназначением является служение интересам народа, государства и общества в целом.

Принцип разделения власти – исторически сложившееся явление. Такие выдающиеся мыслители прошлого, как Аристотель, Локк, Монтескье, Кант, Гегель и другие, говорили о необходимости разделения власти в целях уравнивания ее структур и элементов, исключения произвола со стороны государственных органов, недопущения ее сосредоточения в одних руках. Данная теория развивалась вместе с прогрессивным развитием человечества, в зависимости от стадии государственно-правовой формации той или иной эпохи. В современном мире она заняла прочные позиции в различных вариантах и в качестве общепризнанного принципа, не зависящего от характера, формы государства, что соответствует общей тенденции всеобщего утверждения начал демократии и создания правового государства. В том числе и в Республике Казахстан.

Так, в ст. 7 Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР от 25 октября 1990 г. было закреплено: «Государственная власть в Республике осуществляется по принципу ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную. Законодательная власть осуществляется Верховным Советом Казахской ССР. Президент является главой Республики и обладает высшей распорядительно-исполнительной властью. Высшая судебная власть принадлежит Верховному Суду Казахской ССР. Надзор за точным и единообразным исполнением законов Казахской ССР на ее территории осуществляется ее Генеральным прокурором. Кандидатура Генерального прокурора Казахской ССР вносится Президентом Республики по согласованию с Генеральным прокурором СССР и утверждается Верховным Советом Казахской ССР» [3].

Ст. 9 Конституционного закона «О государственной независимости Республики Казахстан» от 16 декабря 1991 г. также гласит: «Государственная власть в Республике Казахстан строится и осуществляется исходя из принципа ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную»[4].

Соответствующие положения о разделении власти предусмотрены Конституцией Республики Казахстан от 30 августа 1995 г.[5].

Особенности реализации принципа разделения власти в Казахстане обусловлены спецификой президентской формы правления Республики, где Президент, находясь вне традиционных ветвей власти, занимает доминирующее положение в государственном механизме и обладает функциями арбитра в отношении других органов государства.

Причем, имеются существенные различия функционирования данного принципа в государствах с подобной формой правления, к примеру, в США, России, Франции и пр.

Вместе с тем, принцип «разделения власти» не означает полного отчуждения их трех ветвей друг от друга. Данное понятие является относительным и условным. Невозможность абсолютного расхождения ветвей власти обусловлена тем, что они - это части единого целого. Закономерности жизнедеятельности единого целого предполагают органические взаимосвязи между этими частями [4].

Так, академик С.З. Зиманов, в своем выступлении на международной научно-практической конференции, проходившей 15-16 марта 2001 года в г. Астане и посвященной 10-летию независимости Республики Казахстан, подчеркнул: «Судья в правосудии и суд, как институт правосудия, не изолированы от других ветвей власти, в принципе служат тем же основным задачам и решают те же задачи, которые являются определяющими для всех. Независимость судьи и правосудия не есть их изолированность от других органов властей. Эта связь носит необходимо-контактный, координационный, взаимодополняющий общецелевой характер, направленный на оздоровление и улучшение общегосударственного организма, который является сферой приложения и «полем» властных структур. Однако вмешательство в какой-либо форме в судебную деятельность со стороны кого бы ни было, тем более со стороны властных органов и должностных лиц государства, опасно для правосудия, а союз судьи особенно с исполнительной властью представляет для него серьезную угрозу» [6, 15 с].

Изучение судебной власти, как специфической категории при разделении власти преследует цель выявления ее места в этой системе и механизм ее взаимодействия с другими государственными органами.

Эффективность судебной власти и реализация возложенной на нее правозащитной функции существенно зависит от тех специфических, экономических, политических, правовых условий, в которых она функционирует. Огромную роль в этом играют исторические условия ее формирования, сложившиеся традиции, правовая культура.

Для получения представлений о направлениях развития и о вопросах определения места и роли судебной власти в государственном управлении, ее реформирования в условиях интеграции общества, строительства гражданского общества и правового государства, важно изучить опыт прошлого в области правового регулирования данной сферы. Прежде всего необходимо исследование теоретических и организационно-правовых проблем судебной власти в ее историко-политических условиях становления, ведь политика и судебная власть находится в определенной взаимосвязи, характеризующейся ее функционально-целевой и структурной организацией.

По мнению В. Борзова, в недавнем прошлом суды и судьи подчинялись партийным органам советской власти, что было свойственно той тоталитарной системе. Однако в новых условиях демократических преобразований новоявленные политики не усмотрели опасности в старом «советском» судейском корпусе и судебной системе. В целях некоторой нейтрализации политической активности судей, они запретили им заниматься политикой, что было в некоторой степени превентивной мерой. Однако, то, что роль суда в СССР была второстепенной, оказало негативное влияние на формирование личных качеств судейского корпуса, и в особенности профессиональных [7.С.6-7].

Список литературы:

1 Конституционный закон Республики Казахстан № 132-ІІ «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» от 25.12. 2000 г. Справочная система казахстанского законодательства «Юрист»

2 Постановление Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева «О Государственной программе правовой реформы в Республике Казахстан» (основные направления) № 1569 от 12.02.1994г. // Казахстанская правда. –1994г. –24 марта

- 3 Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР от 25 октября 1990 г.
4 Конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан» от 16 декабря 1991 г Жеты Жаргы- 2001
5 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г // Жеты Жаргы- 2012
6 Выступление С.З. Зиманова на международной научно-практической конференции посвященной 10-летию независимости Республики Казахстан // Астана, 06 июня 2001 г. Справочная система казахстанского законодательства «Юрист».
7 Борзов В. На смену «народным» должны прийти профессиональные судьи. –М., Российская юстиция. 2000. № 6. - С. 6-7.

ТҮЙІН

Мейірбекова Гүлжазира Болатқызы – Абай атындағы ҚазҰПУ, Азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры
«Сот билігінің негізгі белгілері»

Мақалада мемлекеттік биліктің бір тармағы ретінде сот билігінің негізгі белгілері көрсетіледі.

RESUME

G.B. Meirbekova – associate professor of cathedra of «Civil law subjects» Kazakh National Pedagogical University by name of Abai
«Key features of the judiciary»

The article describes the main features of the judiciary as one of the branches of government.

УДК: 333.1

ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

Абдрахманов Рахат Зауытбекович - старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин» КазНПУ имени Абая

Аннотация

В современном обществе роль информации существенно возрастает во всех сферах общественного развития, в том числе и экологической.

Ключевые слова: экологическая информация, экологически значимая информация, конвенция, доступ к экологической информации, окружающая среда, экологическая безопасность.

Основные права и свободы граждан являются неотъемлемой частью современного демократического государства. Среди них особое место занимает право граждан на экологическую информацию, поскольку именно возможность доступа граждан к экологически значимой информации определяет уровень развития демократических институтов государства, степень доверия в отношениях между гражданами и государственными структурами. Информированность общественности повышает уровень правосознания людей, способствует более глубокому пониманию экологических проблем и непосредственному участию в их решении.

Доступ к экологической информации - естественное право каждого. С каждым годом человечество сталкивается с новыми экологическими проблемами, справляться с которыми становится все труднее. Постепенно в обществе растет понимание того, что любая экологическая задача - задача глобальная, и ее решение требуют совместных усилий многих стран мира. Но и этого не достаточно. Попытки справиться с экологической катастрофой не приведут к реальным результатам, если широкая общественность не будет иметь открытый доступ к экологической информации и возможность участвовать в принятии экологических решений. Одним из наиболее важных вопросов, который встает перед теми, кто решил активно защищать свое конституционное право на благоприятную окружающую среду, является вопрос получения информации.

25 июня 1998 г. В датском городе Орхус была принята Конвенция о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды. Орхусская Конвенция является важным международным документом, способствующим защите прав каждого человека жить в окружающей среде, благоприятной для его здоровья и благосостояния. Она в большей степени, чем остальные действующие природоохранные конвенции, содержит положения, регламентирующие взаимоотношения между соответствующими государственными органами и общественностью в целом.

В эколого-правовой науке отсутствует единство мнений по поводу термина, обозначающего понятие информации в экологическом праве. С уточнением определения понятия «экологическая информация» связана с совершенствованием и конкретизацией экологического и др. законодательства.

В соответствии с п.3 ст. 2 Конвенции экологическая информация означает любую информацию в письменной, аудиовизуальной, электронной или любой иной материальной форме:

а) состоянии элементов окружающей среды, таких, как воздух и атмосфера, вода, почва, земля, ландшафт и природные объекты, биологическое разнообразие и его компоненты, включая генетически измененные организмы, и взаимодействие между этими элементами;

б) факторах, таких, как вещества, энергия, шум и излучение, а также деятельность или меры, включая административные меры, соглашения в области окружающей среды, политику, законодательство, планы и программы, оказывающие или способные оказать воздействие на элементы окружающей среды, охватываемые в подпункте "а" выше, и анализ затрат и результатов и другой экономический анализ и допущения, использованные при принятии решений по вопросам, касающимся окружающей среды;

в) состоянии здоровья и безопасности людей, условиях жизни людей, состоянии объектов культуры и зданий и сооружений в той степени, в какой на них воздействует или может воздействовать состояние элементов окружающей среды. Близким к данному определению является определение, данное В.Н. Виниченко, в котором он выделяет три основных объекта экологической информации - состояние элементов окружающей среды, факторы, состояние здоровья и безопасности людей[3]. Боголюбов С.А. определяет экологическую информацию как сведения о лицах, предметах, фактах, событиях и процессах, имеющих значение для охраны окружающей среды, экологической безопасности, охраны здоровья граждан и т.д., независимо от формы их представления. О.Л. Дубовик приводит определение экологической информации, содержащееся в Модельном законе об охране окружающей среды, принятого Советом Европы в 1994 году: экологической признается существующая в письменной, визуальной, устной форме или в базе данных информация о состоянии воды, воздуха, почвы, фауны, флоры, земли и отдельных природных участков; о деятельности, связанной с вредными воздействиями, или о мерах, вредно влияющих или могущих

влиять на эти объекты; о видах деятельности или мерах, направленных на их охрану, включая административные меры и программы управления охраной окружающей среды[2].

М.М. Бринчук ввел понятие экологически значимой информации. Достоверной является неискаженная (заведомо или по небрежности) экологически значимая информация, которой располагают или должны располагать специально уполномоченные государственные органы в области природопользования и охраны окружающей среды и иные субъекты права в пределах их компетенции. Уровень достоверности зависит от уровня развития экологической и иной науки и техники и имеет тенденцию к возрастанию. При оценке достоверности информации могут учитываться реальные технические и иные возможности соответствующих государственных органов получить более достоверную информацию о состоянии окружающей среды[3, с. 194]. В Республике Казахстан сложилась законодательная база регулирующая вопросы, связанные с доступом граждан к экологической информации. Важная роль в обеспечении вышеуказанных прав граждан отводится Конституции Республики Казахстан. В п.3 статьи 18 Конституции РК закреплено: «Государственные органы, общественные объединения, должностные лица и средства массовой информации обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации». Статья 31 Конституции РК гласит «1. Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека. 2. Соккрытие должностными лицами фактов и обстоятельств, угрожающих жизни и здоровью людей, влечет ответственность в соответствии с законом».

В Законе РК "О средствах массовой информации" предусматривается, что государственные органы, общественные объединения, должностные лица и средства массовой информации обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации.

В Концепции экологической безопасности на 2004-2015 гг., одобренной Указом Президента РК от 3 декабря 2003 г. N 1241, доступ населения к экологической информации и его участие в решении экологических проблем определяется в качестве одного из базовых принципов экологической безопасности. В этом стратегическом документе предусматривается, что государственные органы должны обеспечить общественности соответствующий доступ к экологической информации, а также принять меры по повышению качества, оперативности и актуальности представляемых материалов.

Экологический кодекс РК, в качестве одной из экологических основ устойчивого развития страны, определяет соблюдение права каждого человека на доступ к экологической информации и всестороннее участие общественности в решении вопросов охраны окружающей среды и устойчивого развития. В 5 статье Экологического кодекса одним из основных принципов экологического законодательства провозглашается доступность экологической информации. Глава 21 Экологического кодекса РК целиком посвящена экологической информации. В соответствии с Экологическим кодексом экологическая информация включает в себя сведения и данные о:

- 1) состоянии окружающей среды и ее объектов;
- 2) факторах воздействия на окружающую среду, в том числе о ее загрязнении;
- 3) программных, административных и иных мерах, оказывающих или способных оказать воздействие на окружающую среду;
- 4) экологических нормативах и экологических требованиях к хозяйственной и иной деятельности;

5) планируемых и реализуемых мероприятиях по охране окружающей среды и их финансировании;

6) деятельности, оказывающей или способной оказать воздействие на окружающую среду, процессе принятия решения и результатах инспекторских экологических проверок по ней, в том числе рассмотренные при этом расчеты, анализы и иные сведения, касающиеся окружающей среды;

7) воздействию состояния окружающей среды на здоровье, безопасность и условия проживания населения, объекты культуры, здания и сооружения.

Экологическая информация может быть выражена в письменной, электронной, аудиовизуальной или иной форме.

При оценке источников экологически значимой информации важно подчеркнуть, что развитие отношений в сфере взаимодействия общества и природы и, в частности, всякая деятельность, осуществляемая в рамках экологического права, сопровождается накоплением такой информации. Объективно с этим процессом связаны экологическое нормирование и стандартизация, оценка воздействия на окружающую среду, экологическая экспертиза, экологическое лицензирование, развиваемая договорная практика, экологическая сертификация, аудит, контроль, применение мер юридической ответственности [3, с.204].

Виды и источники экологической информации, по мнению М. М. Бринчука, литературе могут быть разделены на четыре группы:

- нормативная информация об экологическом аудите и охране окружающей природной среды;
- экологическая информация об объекте аудита;
- информация о состоянии компонентов окружающей природной среды, находящихся в зоне возможного влияния аудируемого объекта.
- информация, получаемая с сайтов компетентных на то органов.

За последнее десятилетие создана разветвленная нормативно-правовая база информационного обеспечения экологических общественных отношений. М.М. Бринчук подчеркивает, что "теоретическое и практическое значение регулирования права граждан на экологическую информацию состоит в том, что реализация данного права человеком и гражданином служит необходимым средством достижения ряда целей: обеспечения права на благоприятную окружающую среду, участие в процедурах подготовки и принятия экологически значимых решений, защиты экологических прав и др." [4].

Список литературы:

- 1 Виниченко В.Н. Экологическая информация и принципы работы с ней. М.: Эколайн, 1998. С. 7
- 2 Нецветаев А.Г. Экологическое право. М.: МЭСИ, 2006. — 223 с.
- 3 Бринчук М.М. Экологическое право: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2003. - 670 с.
- 4 Бринчук М.М. Экологические права человека в условиях глобализации / Гл. 4 в кн. Права человека и процессы глобализации современного мира. М., 2005. С. 176..

ТҮЙІН

Абдрахманов Рахат Зауытбекұлы – Абай атындағы ҚазҰПУ, «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы
«Понятие и значение экологической информации»

Бұл мақалада экологиялық ақпараттың түсінігі мен маңыздылығы қарастырылған.

RESUME

Abdrakhmanov Rakhat Zauitbekovich – senior teacher of the department «Civil law subjects»
of the KazNPU named after Abay
«Понятие и значение экологической информации»
This article discusses the concept and value of environmental information

УДК: 341.4.672

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНДЕГІ ЖӘНЕ 1959 ЖЫЛҒЫ ҚАЗССР ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНДЕГІ АЙЫППҮЛДЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ–ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Буранбаева Салиман Рахманқызы – Абай атындағы ҚазҰПУ, Қылмыстық-
құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы

Андатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінен және 1959 жылғы ҚазССР Қылмыстық кодексінен әрі негізгі, әрі қосымша жаза болып табылатын айыппұлға салыстырмалы–құқықтық талдау жасалынған.

Кілт сөздер: мемлекеттік мәжбүрлеу сипаты, мемлекет атынан тұлғаны айыптау, қылмыстық сазайын тарттыру, жазаны соттың қолдануы, жазаны қолдану негізі, қолдану мақсаты, қылмысты жасаған тұлғаның кінәсінің болуы, арнаулы және жалпы сақтандыру, сотталғандарды түзеу және қайта тәрбиелеу, қатаң иерархиялы жүйе, айыппұл салу, белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, қоғамдық жұмыстарға тарту, түзеу жұмыстары, әскери қызметі бойынша шектеу, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру (өмір бойы бас бостандығынан айыру), өлім жазасы.

Істелінбеген қылмыс үшін қылмыстық жауаптылық мәселесі де көтерілмейді. Қылмыстық заң бойынша жазалау қатерімен тыйым салынған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық тек қасақана қылмыс істеу арқылы келтірілген зиянның көлеміне, қылмыстың жасалу тәсіліне, кінәнің нысанына, қылмыскердің тұлғасының ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылады.

Қылмыстық жауаптылықтың мазмұны құқықтық қатынастар екендігін М.Д. Шаргородский [1] және А.А. Пионтковский [2] ұстанады. Бұл ғалымдар қылмыстық жауапкершілік дегенде тек қылмыскердің жасаған қылмысы үшін жауап беру міндеттілігін, жазаға тартылу қажеттігі жөнінде айтып, мемлекеттің және қылмыскердің арасындағы құқықтық қатынастарды айтпайды. Біздің пікірімізше, құқықтық қатынастарда тараптар, жақтар арасында өзара міндеттер мен құқықтар болуы тиіс.

Қылмыстық жауаптылық қылмыстық құқықтық қатынас мәселесімен тығыз байланысты. Бұл байланыс екі жақты көрініс арқылы белгіленеді. Біріншіден, қылмыстық қатынас қылмыстық жауаптылық сияқты істелген қылмыстық құқықтың зардабы. Яғни, нақты қылмыс жасалмаса қылмыстық жауаптылық та, қылмыстық құқықтық қатынас та жоқ. Екіншіден, нақты қылмыс жасалған уақыттан бастап қылмыстық жауаптылық, ал мұнымен бірге бір мезетте істелген қылмыстың салдарынан қылмыстық құбылыс, яғни қылмыстық құқықтық қатынастың объектісі болып табылады.

Қылмыстық жаза мемлекеттік күштеу шараларының бірі болып табылады және ол мемлекеттің қылмыспен қарсы күрес жүргізу құралдарының бірі ретінде қолданылады.

Қылмыстық жаза мемлекеттік күштеу шарасы ретінде тек арнаулы, заңда көрсетілген жағдайда ғана жүзеге асырылады. Қылмыс істеген адамдарға мұндай жазаны қолдану мемлекеттің атқаратын функцияларының бірі ретінде қарастырылады. Әсіресе, ауыр аса ауыр қылмыс істегендерге соған сәйкес ауыл қылмыстық құқықтық күштеу шараларын қолдану мемлекеттің міндеті болып табылады.

Мемлекеттік күштеу шаралары сан алуан. Оларға тек қылмыстық құқықтық шаралар ғана емес, азаматтық, әкімшілік, тәртіптік шаралар да жатады.

Қылмыстық жаза мемлекеттік күштеу шараларының жеке бір түрі бола отырып, өз ерекшеліктерімен оқшауланады. Біріншіден, қылмыстық жаза мемлекеттік күштеу шарасы ретінде қылмыстық заңмен ғана белгіленеді.

Екіншіден, заңда көрсетілген тәртіппен сотталған адамды жазадан босату, сондай-ақ тағайындаған қылмыстық жазаны жеңілдету тағы сот арқылы жүзеге асырылады. Тек қана рақымшылық және кешірім беру актілерімен жазадан босату немесе жазаны жеңілдету Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкес Парламент Республика Президенті арқылы жүзеге асырылады, ал басқа жағдайларды бұл мәселелерді шешу тек соттың міндеті болып табылады.

Төртіншіден, қылмыстық жаза жария түрде, ашықтан-ашық тағайындалады. Яғни, қылмыс жасаған адамның кінәсін анықтау, оған жаза тағайындауды қажет деп табу, қылмыстық жазаның нақты түрі мен көлемін анықтау, жеке немесе заңды тұлғалар арқылы емес, мемлекет арқылы жария, ашықтан-ашық түрде белгіленеді. Қылмыстық жаза кінәлі адамға мемлекет атынан белгіленеді, жеке немесе лауазымды адамдар сот тағайындаған жазадан ешкімді де босата алмайды.

Бесіншіден, мемлекеттік күштеу шаралары ретінде қылмыстық жаза қылмыстық заңда көрсетілген нақты қылмыс жасаған кінәлі адамға қолданылуы мүмкін.

Қылмыстық құқықтық әдебиетте жазаның анықтамалары бар. Олардың көпшілігінде жаза мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде қарастырылған. Қылмыстық құқықтық оқулығында жаза қылмыс жасаған адамға қатысты оны түзеу және сотталған адамның тарапынан жаңа қылмыстардың алдын- алу мақсатында және қоғамның атынан теріс моральді саяси бағалаудың білдіретіндігі көрсетілген [3].

Профессор И.С. Ной жазаның негізгі белгілеріне мыналарды жатқызады:

- 1) мемлекеттік мәжбүрлеу сипаты;
- 2) мемлекет атынан тұлғаны айыптау, қылмыстық сазайын тарттырудың болуы;
- 3) жазаны соттың қолдануы;
- 4) жазаны қолдану негізі – қылмысты жасаған тұлғаның кінәсінің болуы;
- 5) қолдану мақсаты – арнаулы және жалпы сақтандыру, негізгі, басты мақсаты – сотталғандарды түзеу және қайта тәрбиелеу [4].

Жазаны мемлекет мәжбүрлеу шарасы ретінде сипаттайтын барлық белгілердің жиынтығы жеткілікті дәрежеде жаза және қылмыстық жауаптылық бір мағынасы бар түсініктер емес екендігін дәлелдейді.

Жаза сотталған адамға белгілі бір зардап келтірумен тікелей байланысты болады. Мысалы, соттың кінәліні бас бостандығынан айыру немесе белгілі бір кәсіппен шұғылдануға немесе белгілі бір лауазым иесі болуға тиым салуы, мүлкін тәркілеуі мүмкін. Аса ауыр қылмыс жасаған жағдайда, кінәліге заңда көрсетілген негізде өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын тағайындауы да мүмкін. Сөйтіп, кез келген қылмыстық жаза тағайындағанда сотталған адам материалдық моральдық, мүліктік зардап шегеді. Өткені жаза өзінің мәні жөнінен кінәліні жазалау болып табылады.

Қылмыстық жазаның басқа да мемлекеттік күштеу шараларынан ерекшелігі сол, оны қолдану кінәліге барлық уақытта да сотталғандық атақ береді. Сотталғандықтың

кінәлі үшін белгілі бір құқықтық зардабы бар, ол сотталғандығы туралы өмірбаянында көрсетілуі керек, сотталғандық кейбір жағдайларда қылмысты ауырлататын мән-жайларға жатады немесе кейде сотталғандық атақ қылмысты саралауға, жазаның мөлшерін, сондай-ақ жазаны өтейтін түзеу мекемесінің түрін белгілеу үшін маңызды мәнге ие болады.

16 шілде 1997 жылы Қазақстан Республикасы Парламентімен Қазақстан Республикасының қабылданған Қылмыстық кодексі, ол бұрынғы жұмыс істеп тұрған қылмыстық жазалар жүйесіне едәуір маңызды өзгерістер енгізді.

“Жазалар жүйесі - бұл өзара әрекет ететін және жалпы элементтер мақсатының жүйесі және ол қылмыстық жазалар ретінде қылмыстық жүйе құқықтық әсер ету шарасын сипаттайтын жазалар түрлерінің тізімінде қылмыстық заңмен көзделінген” [5, 40 б.].

Қылмыстық жазалар жүйесі ретінде “заңға сай орналасқан бірлікпен ерекшеленетін және элементтердің өзара байланысы арқылы құралған біртұтастықты түсінеміз” [6, 25 б.]. Сонымен жазалар жүйесінің елеулі белгісі болып оның элементтері (жазалар) танылады, олар өзара байланысты болуымен қатар жүйенің ішінде қатаң анықталуымен, заңда орналасуымен сипатталды.

ҚР Қылмыстық Кодексінің 39 бабы қылмысты жасағаны үшін қолданылатын жазалар жүйесінің қатаң иерархиялы жүйесін бекітті:

- А) айыппұл салу;
- Б) белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру;
- В) қоғамдық жұмыстарға тарту;
- Г) түзеу жұмыстары;
- Д) әскери қызметі бойынша шектеу;
- Е) бас бостандығын шектеу;
- И) бас бостандығынан айыру (өмірбойы бас бостандығынан айыру);
- К) өлім жазасы; [7].

1997 жылы қабылданған Қылмыстық кодекс неғұрлым қаталдан басталып қатандығы бәсең қағидамен аяқталып, құралатын бұрынғы қағидадан бас тартты. Қазақстан Республикасының ҚК–нің 39-бабында жазалар керісінше орналасқан, яғни қатандығы бәсеңнен бастала отырып, неғұрлым қаталдаумен аяқталды. Жазалар сатысында айыппұл бірінші орында орналасқан, яғни заң шығарушының пікірінше ең жеңіл жаза болып танылады. Мұндай орын оған алғаш рет белгіленген. Егер де 1959 ж ҚазССР ҚК жазалар жүйесіне көз салсақ, айыппұл төртінші орында тұрды және лауазымнан алу, келтірілген зиянды қалпына келтіру міндетін жүктеу, қоғамдық қысым көрсету, мүлікті тәркілеу және әскери немесе арнайы атағынан айыру жазаларына қарағанда қатаң болып саналды [8, 12 б.].

ҚК Қылмыстық Кодексінің 40–бабында айыппұлдың анықтамасы ақшалай жаза ретінде беріле отырып, бұл бұрынғы қылмыстық заңнамадан қабылданып алынды. Соған қарамастан айыппұлды қолдану негіздері, есептеу тәсілдері, айыппұлдың төменгі және жоғары мөлшерін анықтау мәселелерін шешу барысында және айыппұлды төлеуден өрескел жалтарған жағдайда басқа да жазалармен ауыстыру ережесін белгілеуде қылмыстық заңнама алдыға қарай елеулі қадам жасады.

Қылмыстық құқық тарихында айыппұлды есептеу тәсілі туралы мәселе әрқашанда даулы болып қалуда. Зерттеушілердің айтуынша, айыппұл жоғары дәрежеде құқыққа сай жазаның барлық қасиеттерімен ерекшеленетін жаза болып танылады. Жеке даралық сипатқа иелене отыра, ақшалай жаза қылмыскердің жеке жағдайының әртүрлі көріністерімен тура қабысады. Қылмыскердің мүліктік иелігін пайдалануды шектей отыра, мемлекет тарапынан ешқандай шығын жұмсалмайтындығын айтпағанның өзінде, айыппұл мемлекетке белгілі бір деңгейде пайда әкеледі.

Айыппұлдың бірден бір елеулі кемшілігі ретінде байларға және кедейлерге қатысты мөлшері тең емес болды, өйткені жазаның көлемі нақты сандармен (абсолютті анықталған және қатысты анықталған санкцияларды) немесе келтірілген шығынның еселенген мөлшеріне сәйкес анықталды [9, 278 б.].

XX ғасырдың басында теорияда ақшалай айыппұлдың мөлшерін анықтаудың үлгілі идеясы— әр жағдайда заңда белгіленген ақшалар сомасын емес, қылмыскердің жылдық кірісінің белгілі пайызын тағайындау ұсынылды, бұл бай адам көп, кедей аз төлей отырып айыппұлдың мөлшерін теңестіруге мүмкіндік беретін еді [10, 159 б.]. Бірақ бұл жерде құқық қолданушы жылдық кірістің сомасын анықтауда қиындықтарға кезікті, нәтижесінде айыппұлдың мөлшерін төлеудің аталған түрі қабылданбады. Кеңестік заңшығарушы болса барлық “буржуазиялық ғылымды” жоққа шығара отыра, тиісінше орыс құқықтанушылардың сан ғасырлық тәжірибесін пайдаланбады. Тек қана 1997 жылғы ҚК айыппұлды есептеудің бірнеше тәсілін, соның ішінде белгілі бір кезең үшін сотталушының жалақысының немесе басқа да кірісінің мөлшерін бекіте отырып, сотқа кінәлінің мүлкін айыппұл мөлшерімен есептеуге мүмкіндік бере отыра, табысы жоғары және мұндай кірісі жоқ сотталушылар үшін әділеттілікті және теңдікті қамтамасыз етті. Біздің ойымызша заңда белгілі бір кезең үшін сотталушының жалақысы немесе басқа да кірісі мөлшерінде айыппұлды тағайындау мүмкіндігін бекіту және келтірілген шығынның еселенген сомасы мөлшерін алып тастау алдыға қарай белгілі бір қадам жасауды білдіреді, өйткені жазаның қылмыстық құқықтық қағидаларына сәйкес келуін қамтамасыз етеді.

Сотталушының жалақысынан немесе басқа да кірісінен айыппұлды алудың мөлшерін анықтауда, аталған сомалар алынатын уақыт—екі аптадан бір жылға дейінгі кезең заңшығарушымен белгіленген.

ҚазССР ҚК қарағанда ҚР Қылмыстық кодексінің 79–бабында кәмелетке толмағандарға айыппұл тағайындаудың жалпы ережесі бекітілген. ҚК–нің 79–бабына сәйкес, жазаның осы түрін 18 жасқа толмағандарға тағайындау мүмкін, біріншіден кәмелетке толмаған сотталушының дербес жалақысы немесе мүлкі болса. Бұл жерде сөз еңбек заңнамасымен реттелетін тұрақты немесе уақытша жалақы жөнінде айтылып отыр.

Бір рет табатын немесе кездейсоқ табыс есепке алынбайды. Бұл жерде оқушының стипендиясы, әлеуметтік көмек және басқа да төлемдер “жалақы” ұғымын қамтиды. Соттың үкімінде міндетті түрде сотталушы кәмелетке толмағанның дербес жалақысы немесе мүлкі болғандығы көрсетілуі тиісті. Тәжірибеде мұндай мәліметтердің болмауы жоғары тұрған сатылармен үкімді тоқтатуға алып келеді.

Мәселен, Орал соты кәмелетке толмағандар С., П және Б азаматтардың өміріне және денсаулығына қауіпті емес зорлықпен ұштасқан алдын ала сөз байласу арқылы топ болып қарақшылық жасаған және азаматтарға елеулі шығын келтіргені үшін кінәлі деп танылады, сол үшін оларға— үш жыл сынақ мерзіміндегі 4 жылға бас бостандығынан айыру және айыппұл жазасы тағайындалды.

ҚР Жоғары Соты С,П,Б жазаны тағайындау туралы үкімнен айыппұл түріндегі жазаны келесідей негіздерге байланысты алып тастады.

С.П және Б–ға айыппұл түріндегі қосымша жазаны тағайындай отыра ҚР Қылмыстық кодексінің 79–бабындағы шектеулерді ескермеген, аталғанға сәйкес қылмыстарды жасаған кінәлі кәмелетке толмағандарға айыппұл түріндегі жаза тек қана олардың дербес жалақысы немесе мүлкі болған жағдайда ғана тағайындалады және олардың өтетіп алынады. Іс материалдарында олардың ешқайсысы жұмыс істемеген және ешқандай мүліктері болмаған [11, 25 б.].

Екіншіден, кәмелетке толмағанның жалақысы немесе мүлкі болмаған жағдайда айыппұл жазасын тағайындау мүмкіндігіне жол беріледі. Мұндай жағдайда кәмелетке толмаған сотталушыға тағайындалған айыппұл соттың шешімі бойынша ата–аналарынан немесе заңды өкілдерінен олардың келісімі арқылы өтелініп алынады.

Аталған ереже бұрынғы қылмыстық заңнамаға белгісіз жаңа болып танылады. Бірақ та, біздің пікірімізше заңшығарушының қылмыстық–құқықтық нормаларды ізгіліктендіруге ұмтылғанына қарамастан, қылмысты жасағаны үшін тағайындалған айыппұлды төлеуге байланысты міндеттерді кәмелетке толмағанның ата–анасына немесе заңды өкілдеріне жүктеу қисынсыз, тіпті мұндай төлеу олардың келісімімен жүзеге асырылса да. Бұл қылмыстық құқықтың және қылмыстық заңнаманың негізгі қағидаларына қарама–қайшы келеді, нақтырақ айтқанда кінә, жеке жауаптылық, жазадан құтылмайтындық қағидаларына қайшы. Кәмелетке толмаған үшін айыппұлды төлеуде жаза мақсаттары орындалмауы мүмкін, бірінші кезекте, сотталушыны түзеу және жаңа қылмыстарды жасаудан сақтандыру.

Үшіншіден, кәмелетке толмағанға тағайындалатын айыппұлдың мөлшері ересектерге тағайындалатын мөлшерлерден неғұрлым аз. ҚР ҚК 79–бабына сәйкес кәмелетке толмағандарға айыппұл оннан бес жүзге дейінгі айлық есеп көрсеткіштің көлемінде тағайындалады. Кәмелетке толмаған сотталушыларға қарағанда жалақы немесе басқа да кіріс алынатын кезең елеулі қысқартылған, – екі аптадан алты айға дейінгі мерзімді құрайды.

Заң шығарушының Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде көзделген барлық қылмыстар үшін айыппұлдың төменгі және жоғары мөлшерін белгілеудің бірінғай ережесін бекіту жағымды жаңалық ретінде қабылданды (бұрынғы ҚазССР ҚК, ҚР еңбек туралы заңнамасын елеулі бұзғаны, сондай–ақ еңбекті қорғау және өндірістік санитария ережелерін бұзу кезінде адамдарды бақытсыз жағдайға және басқа да ауыр зардаптарға ұшыратқаны үшін 500 АЕК мөлшерінде айыппұл тағайындау мүмкіндігі қарастырылған еді). Кодексте айыппұл шектерін нақты көрсету заңдылық қағидасын мүлтіксіз сақтауды қамтамасыз етеді.

ҚР Қылмыстық кодексінің 40–бабында айыппұлдың мөлшері жасалынған қылмыстың ауырлығы және сотталушының және оның отбасының мүліктік жағдайын, сондай–ақ сотталушының жалақыны немесе басқа да кірісті алу мүмкіндігін ескере отыра тағайындалады ҚазССР ҚК–нің 28–бабының соңғы редакциясында сотталушының тек мүліктік жағдайы ескеріле отыра қарастырылса, 30 жылға жуық қолданыста болған ҚазССР Қылмыстық кодексінің 30–бабының редакциясында айыппұл мүліктік жағдайда және жасалған қылмыстың ауырлығын ескере отыра тағайындалды. Тек қана көптеген редакциялардың нәтижесінде бапта жасалынған қылмыстың ауырлығын ескеру туралы мазмұнындағы ереже алынып тасталынды.

Қазақстан Республикасының ҚК–нің 40–бабының алғашқы редакциясымен салыстыра қарағанда қазіргі кезде жазаны тағайындау барысында ескерілуге жататын мән–жайлардың тізімі едәуір артты.

Мәселен, сотталушының немесе оның отбасының мүліктік жағдайы ғана емес, сондай–ақ сотталушының жалақыны немесе басқа да кірісті алу мүмкінді ескерілуі қажет. Көрсетілген мән–жайларды ескерту үлкен маңызға ие, өйткені айыппұл мөлшері сотталушыны өмір сүруге қажетті құралдардан айырмауы тиіс және оның асырауындағы адамдарға жәрдемдесе алмайтын жағдайға жеткізбеуі керек.

Қылмыстық кодекстің 39–бабына сәйкес жазалардың барлық түрі тағайындау тәртібі және шегіне байланысты негізгі, қосымша және негізгі де, қосымша да жазалар ретінде қолданылатын болып бөлінеді.

Негізгі жазалардың ерекшеліктері:

- А) тек қана дербес қолданылады;
- Б) жазаның басқа түріне қоса тағайындалмайды әлде бір біріне сіңірілмейді;
- В) ҚР ҚК Ерекше бөлімінің баптарына тиісті санкцияларында әрқашан көрсетіледі;

Г) негізгі жаза ретінде заңның санкциясында көрсетілмеген басқа да жазаны тағайындауға, тек қана ҚР Қылмыстық кодексінің 55–бабының негізінде неғұрлым жеңіл

жазаға өту жағдайында және ҚР ҚК–нің 71 бабына сәйкес бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның өтелмеген бөлігін алмастырған жағдайда ғана жол беріледі.

Қосымша жазалар қосымша сипатты иеленді. Олар жазаның негізгі түрлеріне қосылады және дербес тағайындалмауы мүмкін.

Айыппұл негізгі де, қосымша да қолданылатын жазалардың қатарына жатады және бұрынғы екі түрлердің қасиетін өзіне жинақталған.

ҚР ҚК–нің 40–бабының 3 бөлігіне сәйкес айыппұл жазалаудың қосымша түрі ретінде осы Кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті баптарында көзделген жағдайларда ғана тағайындалуы мүмкін [12, 14 б.].

Қазақ ССР Қылмыстық кодексінің 30–бабында айыппұлды анықтау барысында Ерекше бөлімнің баптарымен көзделінген айыппұлды қосымша жаза ретінде қолданатын мүмкіндіктің болуына қарамастан осындай нұсқау болмады. Бұл бірқатар қарама–қайшы пікірлер туғызды. Мәселен, бірқатар авторлардың ойынша “айыппұл заңмен белгіленген жағдайларда және шектерде сотпен жүктеледі” деген заңның мәтінімен тек қана айыппұлды негізгі жаза ретінде қарастырады деді. Ал қосымша жаза ретінде айыппұл баптардың санкцияларының тиісті нұсқауының болуына қарамастан қолданылуы мүмкін деді [13, 56 б.].

Бұрынғы Қылмыстық кодекске қарағанда айыппұлды қосымша жаза ретінде қазіргі кездегі реттеу оны қолданудың мүмкіндігіне қатысты даулардан қашуға мүмкіндік берді. Айыппұл қосымша жаза ретінде Ерекше бөлімнің баптарының санкцияларында тікелей көзделген жағдайларда ғана қолданылуы мүмкін.

1998 жылы 1 қаңтарда күшіне енген Қылмыстық кодекс ізгілік қағидасын және әділеттік қағидасын басшылыққа алады. Бұл қылмыстық заңның ең басты міндеттерінің бірі - адам, қоғам, мемлекет мүддесін қорғау болып табылады.

Қылмыстық заңның нормаларында көрсетілген жазалар бұрынғыға қарағанда біршама жеңілірек. Біздің пікірімізше бұл өте дұрыс. Себебі ұсақ, болымсыз қылмыстар үшін қатаң жазаларды тағайындау кері әсерін тигізеді.

К. Маркстың пікірінше "ешқандай айырмашылықтармен, жеңілдететін мән-жайлармен санаспайтын қаталдық жазаны нәтижесіз етеді, өйткені жазаның құқықтың нәтижесі ретінде жоққа шығарады [14].

Осыдан жазалау шараларын үнемдеу қажеттілігі туындайды. Себебі жазаның сақтандыру мақсаты оның қаталдығымен емес, жазаның әрбір қылмыс үшін міндетті түрде орын алатындығымен түсіндіріледі.

Жазаның жүйелер деп қолданылып жүрген қылмыстық заңда белгіленген соттар үшін міндетті және тұжырымды, ауырлығына қарай белгілі тәртіппен орналасқан жазаның түрлерін айтамыз.

Қылмыстық заңның өзінде барлық соттар үшін міндетті болып табылатын жекелеген жазаларды қолданудың шарты, шегі және тәртібі белгіленген. Мұның өзі республика аумағында қылмысқа қарсы күрес саласында береді.

Әдебиеттер тізімі:

1 Назначение наказания // Курс советского уголовного права: Часть общая. Учебник. – Ленинград, 1988. - Т.1. – С.26.

2 Пионтковский А.А. О понятии уголовной ответственности // Советское государство и право. – 1977. - №12. - С.40.

3 Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. Н.И. Загородникова, С.В. Бородин и В.Ф. Кириченко. - М., 1986. -318 с.

4 Ной И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. - Саратов, 1982. - 155 с.

5 Груничева Г.А. О признаках системы уголовных наказаний // Российский следователь. 2011. - №9. - С.40.

- 6 Стоповский М.Н. Назначение наказания. - СПб.: Юр.Центр Пресс. 2009. – 325 с.
- 7 Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексі. – Алматы, 1997. – 279 б.
- 8 Уголовный кодекс Каз.ССР 1959 г. – Алма-Ата., 1959. – 127 с.
- 9 Есипов В.В. Очерк русского уголовного права. - СПб., 1898. – 388 с.
- 10 Русское уголовное право. Пособие к лекциям. Часть общая / Под ред. Н.Д. Сергиевского. – СПб., 1975.- С.210.
- 11 О состоянии применения наказания в виде штрафа. Обзор судебной практики Верховного Суда Республики Казахстан за IV квартал 2006 г. // Бюллетень Верховного суда РК. – 2007. - №8. - С.25.
- 12 ҚР-ның Қылмыстық кодексі.- Алматы, 2003
- 13 Шаргородский М.Д. Наказание в Советском уголовном праве. - М.: 1972. – 256 с.
- 14 Маркс К., Энгельс Ф. Қылмыс туралы // Толық шығармалар жинағы. – Алма-Ата, 1974. – Т.1. – 123 бб.

РЕЗЮМЕ

Буранбаева Салиман Рахмановна - старший преподаватель кафедры «Уголовно-правовых дисциплин» КазНПУ имени Абая
«Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексіндегі және 1959 жылғы ҚазССР қылмыстық кодексіндегі айыппұлды салыстырмалы-құқықтық талдау»

RESUME

Buranbaeva Saliman Rakhmanovna - senior lecturer of the «Criminal Law» of the KazNPU named after Abay
«Уголовно-правовых дисциплин» КазНПУ имени Абая
«Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексіндегі және 1959 жылғы ҚазССР қылмыстық кодексіндегі айыппұлды салыстырмалы-құқықтық талдау»

УДК: 347.53.21

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА ТАМОЖЕННЫХ СТРАН ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА ПО ВОПРОСАМ ТАМОЖЕННО-ТАРИФНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Куандыков Калдарбек Жунисбаевич - кандидат юридических наук, доцент кафедры «Политология и право» Казахского Экономического Университета им.Т.Рыскулова

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные проблемы и нормативно-правовая база таможенно-тарифного регулирования Таможенного союза.

Ключевые слова: Таможенный союз, таможенно-тарифное регулирование, таможенный кодекс, единый таможенный тариф, Евразийское экономическое сообщество, Комиссия таможенного союза, Евразийская экономическая комиссия. Единую таможенную территорию, Таможенного союза составляют территории Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации, а также исключительные экономические зоны и континентальные шельфы государств-

участников таможенного союза, искусственные острова, установки, сооружения и иные объекты, в отношении которых государства-участники таможенного союза обладают исключительной юрисдикцией.

Пределы таможенной территории Таможенного союза, включая пределы находящихся в исключительных экономических зонах и на континентальных шельфах государств-участников таможенного союза искусственных островов, установок, сооружений и иных объектов, в отношении которых государства-участники таможенного союза обладают исключительной юрисдикцией, являются таможенной границей таможенного союза.

Правовую основу сотрудничества стран ТС составляет прежде всего утвержденный в 1993 г. Устав СНГ, который среди прочих намерений в деятельности Союза закрепил и намерение государств создать общий рынок товаров и услуг, что невозможно сделать без участия в этом процессе таможенных органов. Устав СНГ определяет, что к сферам совместной деятельности государств-членов, реализуемой наравно правовой основе через общие координирующие институты в соответствии с обязательствами, принятыми государствами-членами в рамках Содружества, относятся: сотрудничество в формировании и развитии общего экономического пространства, общеевропейского и евразийского рынков, таможенной политики.[1] Возглавляет и направляет работу по осуществлению взаимодействия таможенных служб стран СНГ специально для этого созданный орган – Совет руководителей таможенных служб государств-участников СНГ. К компетенции этого международного органа относится создание условий для унификации таможенных правил и используемых для таможенных целей документов, координация взаимодействия таможенных служб, а также разработка единых принципов осуществления валютного контроля таможенными службами стран-участниц Содружества.

В процессе осуществления своей деятельности в целях практического взаимодействия в сфере таможенного дела Советом были подготовлены и утверждены 10 февраля 1995 г. Основы таможенных законодательств государств-участников СНГ. [2] Данный документ, структура которого состоит из 13 разделов, 43 главы и 234 статьи, определяет основные принципы правового, экономического и организационного регулирования таможенного дела в государствах-участниках СНГ.

Формирование Таможенного союза осуществлялось в два этапа. В задачу первого этапа входило устранение имевшихся на тот период ограничений в торговле между его участниками, выработка единых таможенных тарифов и мер нетарифного регулирования в отношении взаимоотношений с третьими странами. Этот этап формирования союза практически полностью был завершён к концу 1995 - началу 1996 г. Была разработана единая и введена в действие Товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности, определен единый порядок совместного ведения таможенной статистики внешней торговли в странах-участниках Союза, созданы представительства таможенной службы Российской Федерации при таможенных службах Республики Беларусь, в Казахстане и Киргизии, а также аналогичные их представительства в нашей стране.

Вторым этапом планировалось объединение таможенных территорий государств-участников Таможенного союза в единую таможенную территорию, что позволило бы не только свободно перемещаться населению некогда братских народов по территории Союза без каких-либо ограничений со стороны таможни, но и посредством праздничных таможенных пограничных этих стран уделить больше внимания и финансовых средств на обустройство таможен и организацию таможенного контроля на внешних рубежах стран-участников.

Таможенное законодательство Таможенного союза состоит из:

- Таможенного Кодекса таможенного союза;

- международных договоров государств-участников таможенного союза, регулирующих таможенные правоотношения в таможенном союзе;
- решений Комиссии Таможенного союза, регулирующих таможенные правоотношения в таможенном союзе, принимаемых в соответствии с Таможенным кодексом Таможенного союза и международными договорами государств-участников таможенного союза.

Подписание Договора о Таможенном кодексе Таможенного союза Президентами Республики Казахстан, Республики Беларусь и Российской Федерации 27 октября 2009 г. в г. Минске заложило правовые основы таможенного регулирования в Таможенном союзе в рамках ЕврАзЭС.

В Таможенном кодексе Таможенного союза закреплено положение о том, что таможенное регулирование в Таможенном союзе осуществляется в соответствии с таможенным законодательством Таможенного союза.

Общее содержание таможенного регулирования в Таможенном союзе в рамках ЕврАзЭС можно определить как деятельность наднациональных органов Таможенного союза по исполнению положений ст.2 Договора о создании единой таможенной территории и формировании Таможенного союза от 6 октября 2007 г. в части установления и применения унифицированного порядка таможенного регулирования, содержащего единые правила декларирования товаров и уплаты таможенных платежей и применения к товарам единых таможенных процедур.[3. стр. 258]

Таможенным кодексом Таможенного союза определены способы воздействия на поведение субъектов таможенных правоотношений – предоставляется права, возлагаются обязанности, установлены запрет, которые аналогичны применяемым во всех отраслях права, но имеют свои особенности при их реализации в таможенном праве Таможенного союза.

Таможенный кодекс Таможенного союза базируется на основе следующих концептуальных положений:

1. Таможенное законодательство Таможенного союза включает:

- международные договоры между Сторонами в области таможенного регулирования;
- Таможенный кодекс Таможенного союза;
- нормативно-правовые акты Комиссии Таможенного союза, издаваемые во исполнение положений Кодекса.

2. Отсутствие таможенного контроля и таможенного оформления на внутренних таможенных границах.

3. Единообразное применение таможенных процедур (режимов) на единой таможенной территории и др.

Указанные концептуальные положения основывается на норме, закрепленной в п. «ж» ст.2 международного Договора о создании единой таможенной территории и формировании Таможенного союза от 6 октября 2007 г. В развитие указанной нормы Договора Комиссия Таможенного союза определила, что разработку проекта Таможенного кодекса Таможенного союза необходимо осуществлять на основе положений Международной конвенции об упрощении и гармонизации таможенных процедур в редакции Протокола от 26 июня 1999г.[4]

К тому времени указанная Конвенция была ратифицирована Республикой Казахстан, что оказало существенное воздействие на применение норм международного права при разработке норм проекта Таможенного кодекса Таможенного союза.[5]

Правовой доктриной Таможенного кодекса является содействие развитию кооперационных связей и экономической модернизации хозяйствующих субъектов государств – членов Таможенного союза посредством минимизации административных барьеров в области таможенного регулирования и осуществления очистки товаров в любом уполномоченном таможенном органе на таможенной территории Таможенного союза.

Нормы Таможенного кодекса устанавливают на таможенной территории Таможенного союза:

- единые правила таможенного контроля;
- единые правила декларирования товаров;
- единый порядок применения таможенных процедур к товарам;
- единую методологию определения таможенной стоимости;
- унифицированные формы документов (в том числе в электронном виде), используемые при осуществлении таможенных операций и проведении таможенного контроля.

Таможенный кодекс содержит нормы о взаимном признании на таможенной территории Таможенного союза решений, принятых таможенными органами государств – членов Таможенного союза.

Таможенный кодекс определяет систему правоотношений между таможенными органами государств – членов Таможенного союза и таможенными представителями, декларантами, таможенными перевозчиками, иными лицами в области таможенного регулирования на единой таможенной территории.

Таможенный кодекс по сравнению национальным законодательством государств – членов Таможенного союза содержит значительное количество норм, направленных на упрощение таможенного администрирования:

1. сокращается период оформления грузовой таможенной декларации до двух дней;
2. срок уплаты таможенных пошлин, налогов устанавливается равным сроку временного хранения – до четырех месяцев (ранее – пятнадцать дней);
3. декларант вправе вносить изменения в таможенную декларацию до и после выпуска товаров;
4. институт уполномоченного экономического оператора предоставляет бизнесу новые упрощения;
5. по истечении переходного периода участник внешнеэкономической деятельности будет вправе осуществлять очистку товара в любом государстве – члене Таможенного союза;
6. процедура таможенного транзита открывается от внешней границы Таможенного союза сразу до места нахождения получателя, в каком бы государстве Таможенного союза он ни находился;
7. таможенные перевозчики имеют право перемещения по всей территории Таможенного союза без применения к ним внутригосударственного контроля на территории каждого из государств – членов Таможенного союза;
8. сумма обеспечения деятельности таможенного представителя уменьшается до одного миллиона евро.

Интеграционные процессы на пространстве СНГ имеют разноскоростной и разноуровневый характер. Локомотивом интеграции является Евразийское экономическое сообщество [6] (РФ, Белоруссия, Казахстан, Киргизия, Таджикистан, Узбекистан), в рамках которого начал формироваться Таможенный союз государств – членов ЕврАзЭС в составе РФ, Белоруссии и Казахстана. Взаимодействие таможенных служб, необходимое для практической реализации таможенной составляющей интеграционных процессов, начало осуществляться в 1996 году в рамках созданного Совета руководителей таможенных служб при Интеграционном комитете ЕврАзЭС (СРТС при ИК ЕврАзЭС). На заседаниях СРТС при ИК ЕврАзЭС, которые проводились ежеквартально, рассматриваются вопросы, связанные с подготовкой, принятием и реализацией нормативных документов, направленных на решение обширного комплекса задач по формированию единой таможенной территории. Приоритеты определены с учетом реализации стратегических задач, поставленных перед таможенными органами главами государств – членов ЕврАзЭС, в частности:

- создание общей унифицированной системы таможенного регулирования, в рамках которой действуют унифицированные правила таможенного оформления и таможенного контроля, применяются единые таможенные режимы;
- обеспечение экономической безопасности на внешних границах государств – членов ЕврАзЭС, борьба с контрабандой и другими видами таможенных правонарушений;
- укрепление и обустройство внешних границ ЕврАзЭС. Высшим органом Таможенного союза являются Межгосударственные Советы на уровне глав государств и глав правительств. Стороны таможенного союза Договором от 6 октября 2007 года учредили Комиссию таможенного союза – единый постоянно действующий регулирующий орган таможенного союза.

Формирование таможенного союза предусматривает создание единой таможенной территории, в пределах которой не применяются таможенные пошлины и ограничения экономического характера, за исключением специальных защитных, антидемпинговых и компенсационных мер. В рамках таможенного союза применяется единый таможенный тариф и другие единые меры регулирования торговли товарами с третьими странами. Высший орган таможенного союза, Комиссия таможенного союза и правительства Сторон проводили и проводят комплекс мероприятий по формированию договорно-правовой базы таможенного союза, включая Единый таможенный тариф, Таможенный кодекс, Статут Суда таможенного союза.[7]

Акты ТС в таможенной сфере представлено различными соглашениями и решениями ЕврАзЭС и комиссии Таможенного союза, а также законодательными актами стран ТС. Республика Беларусь, Республика Казахстан и Российская Федерация в соответствии с Договором «О комиссии ТС» от 6 октября 2007 года учредили Комиссию Таможенного союза - единый постоянно действующий регулирующий орган таможенного союза.[8] Годы позже эта комиссия была упразднена и заменена другой, к которой и отошли ее функции. 18 ноября 2011 года в Москве, стороны заключили Договор о Евразийской Экономической Комиссии[9].

Согласно договора, Комиссия Таможенного союза в пределах своих полномочий принимает решения, имеющие обязательный характер для Сторон. Комиссия ТС приняла большое количество нормативных актов, устанавливающих порядок осуществления таможенно-тарифного регулирования.

В связи с формированием нормативной правовой базы таможенного союза Беларуси, Казахстана и РФ изменяется таможенное законы государств-участников. Прежде всего, в дополнение к действующему национальному законодательству появились еще два уровня регулирования: международные соглашения государств-участников таможенного союза и решения Комиссии таможенного союза.

Следующим значимым документом, регулирующим таможенно-тарифные правоотношения является Решение Комиссии таможенного союза от 27 ноября 2009 года № 130 «О едином таможенно-тарифном регулировании таможенного союза Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации». А также ряд Соглашений, принятых в 2008-2009 году и определяющих единые правила определения страны происхождения и таможенной стоимости товаров. Ранее Комиссия таможенного союза, а ныне Евразийская экономическая комиссия принимает решения по вопросам прежде всего практической реализации норм таможенного регулирования: устанавливает порядок декларирования и форму таможенной декларации; порядок применения таможенных процедур (списки товаров, сроки применения процедур); порядок ведения реестров лиц, осуществляющих деятельность в области таможенного дела; определяет формы документов для таможенных целей. В настоящий момент это более 150 решений по различным вопросам, отнесенным к компетенции прежней Комиссии Таможенного союза и нынешней Евразийская экономическая комиссия. Все законы, касающиеся

организации и функционирования таможенного союза условно можно разделить на 8 блоков:

Базовые документы, определяющие суть и этапы создания ТС, его цели, задачи (7 международных договоров).

Акты, определяющие меры таможенно-тарифного регулирования взаимной торговле стран-членов ТС и в отношении третьих стран.

Акты, определяющие меры нетарифного регулирования взаимной торговле стран-членов ТС и в отношении третьих стран.

Акты, касающиеся таможенного регулирования на таможенной территории ТС.

Акты, определяющие единый порядок надзора (контроля) за безопасностью товаров (продукции) взаимной торговле с третьими странами.

Акты, регулирующие вопросы взаимная налоговво внутренней торговли государств-членов ТС.

Акты, определяющие ведение статистики и внутренней торговли государств-членов ТС.

Акты, определяющие ведение статистики внешней и внутренней торговли государств-членов ТС.

Акты, касающиеся органов ТС.

Таким образом, нормативную базу таможенного союза а составляют:

Международные договоры государств-членов таможенного союза трех уровней (межгосударственные, межправительственные и межведомственные) – более 70 договоров;

Решения прежней Комиссии таможенного союза и нынешней Евразийской экономической комиссии (носящие нормативный характер и непосредственно принимаемые в государствах-членах таможенного союза) – более нескольких десятков решений.

В целях формирования правовой базы таможенного союза подписаны международные документы, направленные на унификацию таможенного администрирования, включая определение порядка декларирования, а также таможенного оформления и таможенного контроля товаров, уплаты таможенных платежей на единой таможенной территории, обеспечение единообразного применения правило пределения таможенной стоимости товаров и страны происхождения товаров из развивающихся и наименее развитых стран.

Список литературы:

1 Ст. 4 Устава Содружества Независимых Государств. Принят 22 января 1993 года на заседании Совета глав государств в городе Минске./ <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=180>

2 Основы таможенных законодательств государств-участников Содружества Независимых Государств. Приняты Решением Совета глав государств Содружества Независимых Государств от 10 февраля 1995 г./ http://www.lawrussia.ru/bigtexts/law_2873/index.htm

3 Регулирование внешней торговли Таможенного союза в рамках ЕврАзЭС. // Учебное пособие. Под общей редакцией Глазьева С.Ю. и Мансурова Т.А. – Москва : Митель Пресс, 2011г. – 258 бет.

4 Пункт 2 Решения от 4 февраля 2009г. №4 « О концептуальных условиях взаимодействия таможенных служб Сторон на единой таможенной территории ».

5 Закон Республики Казахстан от 24 февраля 2009г. №141-IV « О ратификации Международной конвенции об упрощении и гармонизации таможенных процедур ».

6 Путин В. ЕврАзЭС – это локомотив экономической интеграции./ <http://rus.ruvr.ru/2006/06/23/580681/>

- 7 О Таможенном союзе. <http://www.tsouz.ru/ABOUTETS/Pages/default.aspx>
8 Договор от 6 октября 2007 года О комиссии Таможенного Союза. <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=107978>
9 Договор о евразийской экономической комиссии. 18 ноября 2011 года. Москва. <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=121990;fld=134;dst=100327;rnd=0.8151660591517875>

ТҮЙІН

Қуандықов Қалдарбек Жүнісбайұлы - заң ғылымдарының кандидаты, Т.Рысқұлов атындағы Қазақ Экономикалық Университеті «Саясаттану және құқық» кафедрасының доценті.

«Некоторые вопросы нормативно-правового регулирования сотрудничества таможенных стран Таможенного союза по вопросам таможенно-тарифного регулирования»

Мақалада Кеден одағындағы кедендік тарифтік реттеудің өзекті мәселелері және оның нормативтік құқықтық базасы қарастырылады.

RESUME

K.ZH.Kuandykov – candidate of Laws., associate professor of the KazEU named after T.Ryskulova

«Некоторые вопросы нормативно-правового регулирования сотрудничества таможенных стран Таможенного союза по вопросам таможенно-тарифного регулирования»

The article deals with current problems and legal framework of customs and tariff regulation of the Customs Union.

УДК: 341.4.624

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНДЕГІ ЖӘНЕ 1959 ЖЫЛҒЫ ҚАЗССР ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНДЕГІ АЙЫППҰЛДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘНІНЕ ШОЛУ ЖАСАУ

Буранбаева Салиман Рахманқызы – Абай атындағы ҚазҰПУ, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы

Аннотация:

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінен және 1959 жылғы ҚазССР Қылмыстық кодексінен айыппұлдың әрі негізгі, әрі қосымша жаза түріндегі алатын орнына, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық маңыздылығына шолу жасалынған.

Кілт сөздер: буржуазиялық мемлекеттер, қоғамдық сөгіс, бас ботадығынан айырмай қолданылатын түзеу жұмыстары, социалистік елдер, ізгілік мақсат, ізгілік құрал, өлім жазасы, бас бостандығынан айыру, жер аудару, тұрған жерінен айдап жіберу, Бас бостандығынан айырмай қолданылатын түзеу жұмыстары, белгілі бір қызмет орнында істеу немесе белгілі бір кәсіппен шұғылдану құқығынан айыру, айыппұл, қоғамдық сөгіс, қылмыс істеген әскери қызметшілерді тәртіп сақтау батальонына жіберу және түзеу жұмыстарын гауыпвахтада ұстауға ауыстыру, мүлікті тәркілеу, әскери және басқа атақтардан, сондай-ақ ордендерден, медальдардан, құрметті атақтардан айыру, ата-

аналық құқығынан айыру, қызмет орнынан босату, қылмыстан келген зиянды қалпына келтіру.

Жаза жүйесінің жалпы сипаттамасы деп әрбір мемлекетте қылмыстар үшін қолданылуға жататын жазалардың түрлері мен мөлшері және ол жазалардың өз ара бір-бірінен өзгешеліктері мен олардың бәрінің басын біріктіретін жалпылық белгілерінің жиынтығы айтылады.

Қазақ ССР қылмыстық құқығында қаралатын қылмыс істеушілерге қолданылатын жаза жүйесінің басқа да социалистік елдердегі жаза жүйесі сияқты, буржуазиялық мемлекеттерде қолданылатын жаза жүйесінен аса зор айырмашылықтары бар. Ол өзгешелік Қазақ ССР қылмыстық құқықтың буржуазиялық мемлекеттердегі қылмыстық құқықтарға қарағанда жаңа жоғары сатыдағы құқық екендігіне байланысты. Бұл жаза жүйесі буржуазиялық мемлекеттердің қылмыстық құқықтарында кездеспейтін жазаның жаңа түрлерін де қарайды. Мысалы, қоғамдық сөгіс, бас бостандығынан айырмай қолданылатын түзеу жұмыстары және тағы басқа жаза түрлері. Мұндай жазалар тек социалистік елдердің жазалар жүйесінде ғана қаралады.

Жазалай отырып тәрбиелеу жұмысын іске асыру мақсаты қылмыстық құқықтардың ішінде бірінші рет кеңестік қылмыстық құқықтардан туындаған мақсат. Оны іске асыру үшін жаза жүйесі де осы мақсатты іске асыруға сай болуға тиіс. Себебі – жаза жүйесінің оның алдына қойылған мақсатты іске асырарлық болуы. Сондықтан жаза жүйесі жаза мақсатынан туады. Былайша айтқанда, ізгілік мақсат, ізгілік құрал мен іске асырылуы қажет. Қазақ ССР қылмыстық Кодексінде қаралған жазалардың барлық түрлері және оларға қойылған мөлшер қылмыстық істі қараған соттың мүлтіксіз қолданылуына жатады. Қолданылатын жазалардың түрлері мен мөлшерін заңда толық көрсетушілік жаза қолдануда соттың жазалау саясатын заң шеңберінде ғана жүргізуіне, онда заңсыздық болмауына толық мүмкіндік берді.

Кеңестік қылмыстық заңдарда сот арқылы қолданылатын жазалардың түрлері мен мөлшері барлық уақытта өзгеріссіз бірқалыпта болып келген емес. Олар бірқалыпты болмайды және бірқалыпта болуы мүмкін де емес. 1959 жылы қабылданған Қазақ ССР қылмыстық Кодексінің 21 бабы мынадай жазалардың түрлерін (жүйесін) қарайды [1]:

1. Өлім жазасы;
2. Бас бостандығынан айыру;
3. Жер аудару;
4. Тұрғанжерінен айырмай жіберу;
5. Бас бостандығынан айырмай қолданылатын түзеу жұмыстары;
6. Белгілі бір қызмет орнында істеу немесе белгілі бір кәсіппен шұғылданду құқығынан айыру;
7. Айыппұл;
8. Қоғамдық сөгіс;
9. Қылмыс істеген әскери қызметшілерді тәртіп сақтау батальонына жіберу және түзеу жұмыстарын гауыпвахтада ұстауға ауыстыру;
10. Мүлікті тәркілеу;
11. Әскери және басқа атақтардан, сондай-ақ ордендерден, медальдардан, құрметті атақтардан айыру;
12. Ата-аналық құқығынан айыру;
13. Қызмет орнынан босату;
14. Қылмыстан келген зиянды қалпына келтіру.

Негіздер мен Қазақ ССР қылмыстық Кодексінде қаралған жазалардың түрлері әскери адамдарға да қолданылды. Бірақ қылмыс істеген әскери адамға да бас бостандығынан айырмай-ақ қолданылатын түзеу жұмыстары қолданылмайды. Тек әскер қатарындағы адамдарға ғана, қылмыс істеген жағдайда, мына жазалар қолданылады:

- бейбітшілік уақытта тәртіп сақтау батальонында ұстау;
- әскери атакты жою;
- гауыпвахтада ұстау.

Жүйеде қаралған жазаларды негізгі және қосымша жазалар деп екі топқа бөлуге болады. Осы жазалар соттың істелген қылмыс үшін оларды қолдануына байланысты үш түрге бөлінеді: бірінші түрге негізгі жазалар жатады. Негізгі жазаларды біріне-бірінен қосып, қабаттастырып тағайындауға болмайды. Оның әрқайсысы өз алдына негізгі-бас жаза ретінде қолданылады. Екінші, негізгі немесе қосымша жаза ретінде де қолдануға болатын жазалар. ҚК-тің 21-бабына сәйкес негізгі жаза ретінде қолданылуға жататын

жазаларға: бас бостандығынан айыру, бас бостандығынан айырмай қолданылатын түзеу жұмыстары, қоғамдық сөгіс, тәртіп сақтау батальонында ұстау жатады.

Негізгі жаза ретінде де, қосымша ретінде де қолданылуға жататын жазаларға: жер аудару, тұрған жерінен айдап жіберу, белгілі бір қызмет орнында істеу немесе белгілі бір кәсіппен шұғылдану құқықтарынан айыру, айыппұл, қызмет орнынан босату жазалары жатады.

Негізгі жазаға тек қосымша жаза ретінде қолдануға болатын жазалар ғана, яғни мүлікті тәркілеу, ата-аналық құқықтарынан айыру, әскери немесе арнаулы атақтан айыру жатады.

Негізгі жаза мен бірге қосымша жазаны қолданудың айрықша маңызы бар. Мысалы, қызметіне қиянат жасауға байланысты қылмысты қарағанда сот бас бостандығынан айыру жазасын қосса, ол жазаны өтегеннен кейін ондай қызметті сотталушыға істеуге тыйым салса, ол адамның сот белгілеген мерзім ішінде, сол қылмыстың өзін қайтадан істеуіне мүмкіндігі жойылды.

Жер аудару, жерінен айдап жіберу, мүлкін тәркілеу және айыппұл қосымша жазалар ретінде тек сол қылмыс үшін заңда ерекше көрсетілген жағдайларда ғана қолданылды.

Әділқазылық мәселелерін шешуде жазалар жүйесін белгілеудің әдістемелік және тәжірибелік елеулі маңызы бар.

Оның әдістемелік маңызы сол - әрбір жазаның қолдану жағдайын, дәл шегін және тәртібін көрсетіп, олардың толық тізімін беру арқылы қылмыспен күресте жазалау саясатының бірлігіне, сот қызметінде заңдылық қағидасын сақтауға қол жеткізе аламыз. Ал оның тәжірибелік маңызы сол - онда жазаның түрлері бір жүйемен (ең жеңілінен бастап ең ауырына қарай) берілген, соның нәтижесінде сот заңға сүйене отырып, сот тәжірибесінен, қоғамдық көзқарасты және ғылыми ұсыныстарды ескеріп, сотталғанға ықпал жасаудың әртүрлі шараларын тиімді де ұтымды пайдалана алады.

Заңмен белгіленген жазалар жүйесінің маңыздылығы сонда - ол арқылы қай жазаның аса қатаң, ал қай жазаның онша қатаң емес екендігін анықтай аламыз. Бұл тек жаза тағайындалғанда ғана емес, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның жұмсақтау түріне ауыстырғанда да керек (ҚК-тің 71-бабы).

Жалпы жаза түрінің жүйесі және жазаның әрбір жеке түрі көптеген тәсіл арқылы сотталғанға ықпал жасау мүмкіндігін береді, сол тәсілдер арасынан сот ең орынды шараны таңдап ала алады. Осы жүйеге сәйкес соттар ауыр және аса ауыр қылмыс жасаған адамдарға қатысты да, онша қауіпті емес қылмыс жасаған адамдарға қатысты да ауырлығы әртүрлі жаза қолдануға құқылы.

Сонымен, жаза түрлерінің біршама көптігі қылмыстың да, оны жасаған қылмыскердің де қоғамға қауіптілігін ескеріп әділ жаза тағайындауға мүмкіндік береді, алдында тұрған мақсатқа жетуге көмектеседі.

Жазаның түрлері мен жүйесі, сонымен қатар, қылмыстылықпен күресу тәсілдеріне және қылмыстың өзіне деген қоғамда қалыптасқан пікірдің көрінісі. Адамның өмірі, денсаулығы, бостандығы, ар - ойданы жазаның объектісі, ал өлім, жарақат, күш көрсетіп қинау, қамау, қудалау, мүлкінен айыру, масқаралау - жаза қолданудың салдары болып табылады. Жазакөрсетілгенде қылмыскер әуақтамемлекетатынан айыпталыады.

Қылмыстық жаза қоғамдағы үстем көзқарасқа және оның өмірсүруінің негізгі шарттарына сәйкес келетін көзқарастарға жауап беріп келеді, жауап береді де. Заңдарға бұрынғы ескірген жазаларды енгізсек, оны қоғам тарихи анахронизм деп санар еді, ол жазалар іске аспас еді.

Қылмыстың заң мен жаза адамдардың қалыптасқан өміріне, қоғамдық қатынасқа, сол қоғамның идеологиясы мен таптың құрылымына, мемлекет экономикасының

ахуалына, және осы негізде қалыптасып отырған этикалық және құқықтық көзқарастарға сәйкес келуі тиіс.

Егер жаза түрлерінің қоғамның және қоғамдық қатынастардың даму деңгейімен байланысына көз жүгіртсек мынадай заңдылықты байқауға болады: өндіргіш күштердің даму деңгейі төмен кезде қоғамдық тұрмыс та нашар, мәдениет те төмен деңгейде болды, оған сәйкес идеология болды; жазалаудың аса қатаң түрлері қолданылды – ашықтан ашық үрей тудыру, өлтірудің, жарақаттаудың жетік түрлері болды; қоғам ішіндегі қайшылықтың ушығуы жазаны қатайтуды қажет етті; аса қатаң жазалау кейінгі феодализмге тән әрекет еді.

Қылмыстылықпен күрестің барлық нысандары мен әдістері тек қатаң жазалаумен ғана шектелді. Ондағы басты мақсат - "зиянкес" адамның көзін жою немесе оны адам сияқты өмір сүру қабілетінен айыру. Ол кездің ұраны - үрейлендіру мен қатыгездік.

Бірақ, қатаң жаза қолданудың өзі қатыгездікті тудыратынын өмір көрсетті. Нәтижесінде қылмыс азайған жоқ, қайта көбейіп кетті. Сондықтан да, алдыңғы қатарлы ойшылдар бір жағынан жазаның сипатын өзгерту керек, екіншіден қылмыстың алдын алуға бағытталған шараларды жүзеге асыру керек дегенді айтты.

Қазіргі тарихи кезеңде жағдайды жазамен түзетуге болмайтындығын көрсетіп отыр, сондықтан да оқымыстылар бұл тығырықтан шығудың жолын іздестірді. Осыған байланысты мәжбүрлеу жән зорлық қағидасына емес, сенімді мәжбүрлеумен ұштастырған қағидаға негізделген жаза теориясы ерекше маңыз алады. Бұл теория жаза қылмыстылықпен күресетіні маңызды да және әзірше қажетті құрал болғанымен, ол жалғыз әрі басты құрал емес, тек қосымша ғана деген түсініктен туындайды.

Қоғамның әлеуметтік өміріндегі жазаның орны, бәрінен бұрын, адамгершіліктен, адамға деген қамқорлықтан барып анықталуға тиіс. Мәжбүрлеудің қылмыспен күрес тәсілдерінің бірі екендігін ескере отырып, бірақ ақтық соңында тек мақсатты тәрбие мен сенім арқылы ғана адамға ықпал жасауға болатындығын, солар арқылы ғана адамның сезімі мен ойын, көзқарасын, идеясын, дағдысы мен мінез-құлқын өзгертуге болатындығын мойындау керек [2].

Қазақстан Республикасының 1997 жылғы қабылданған Қылмыстық кодексінде бұл қағидалар ескерілген және жаза түрлерінің тізімі бұрынғы заңмен салыстырғанда едәуір өзгерген. Жазаның кейбір түрлері сақталған, ал кейбіреулерін заңшығарушы алып тастаған.

Сонымен қатар, қоғамдық жұмыстар, бостандықты шектеу, тағы басқадай жазаның жаңа түрлерінің жүйеге енгізілуі өте дәлелді.

Жазаның кейбір түрлерінің атаулары да, оған сәйкес мазмұны да өзгерген. Әскери және арнайы атақтан айырудың орнына – арнайы әскери және құрметті атақтан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградалардан айыру; бас бостандығынан айырмай түзеу жұмыстарына жіберудің орнына – түзеу жұмыстары. Өлім жазасы жаза түрлерінің тізіміне кіргенімен, ол ерекше сипаттағы жаза деп көрсетілмеген.

ҚР ҚК-нің 39-бабында қарастырылған қылмыстық жазалар тізімінде белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру; қоғамдық жұмыстарға тарту; түзеу жұмыстары; әскери қызмет бойынша шектеу; бостандығын шектеу; бас бостандығынан айыру; өлім жазасы; арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру; мүлкін тәркілеу.

Тиімділігі өте төмен болғандықтан 1997 жылғы Қылмыстық кодекстен жазаның мынадай түрлері алынып тасталды: қоғам алдында бетіне басу, келтірген нұқсанды жоюды міндеттеу, жер аудару, елден шығарып жіберу, қызметтен босату, еңбекпен тәрбиелеу профилакториясына жіберу, ата-ана құқығынан айыру. Мұның бәрі 1959 жылғы Қылмыстық кодексте бар болатын.

Бұрын кәмелетке толғандарға тағайындалатын жазалар түрінің арнайы тізімі қарастырылмаған болатын. Ал қазір, ҚР ҚК-нің 79-бабына сәйкес, 18 жасқа дейін қылмыс жасаған адамдарға тек мына жазалар қолданылады: айыппұл; белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру; қоғамдық жұмыстарға тарту; түзеу жұмыстары; бас бостандығын шектеу; бас бостандығынан айыру.

1997 жылғы ҚК-те жазалар жүйесі басқаша құрылған: олар (жаза түрлері) жеңілдеу жазадан бастап қатаң жазаға қарай тізілген. Бұл Қылмыстық заң қағидаымен сәйкестігін табады - қылмыскерді жазалағанда жазалау құралдары үнемді пайдаланылады.

ҚР-ның қылмыстық заңындағы жазалар жүйесінде адамды масқара ететін, оның денесін жарақаттап, мүгедек ететін жаза түрлері жоқ. ҚР Конституциясының 17-бабында былай делінген:

«Біріншіден, адамның қадір - қасиетіне қол сұғылмайды. Екіншіден, азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге, не жазалауға болмайды». Сонымен қатар, кәмелетке толмаған адамға, жүкті әйелдерге, жасөспірім баласы бар және жас сәбиі бар әйелдерге жаза қолданылғанда заң бойынша бірқатар шектеулер қарастырылған.

Сондықтан да бұл қылмыстық заңда жаза түрлерінің толық әрі нақты тізімі берілген, оларды сот қылмыс жасаған адамға тағайындай алады. Заңда қарастырылмаған жазаны қолдануға жол берілмейді.

Жаза түрлері өздерінің мазмұны, сотталғанға ықпал жасау тәсілі және ауырлығы (жазалау сипаты) жағынан бір-бірінен өзгеше болады.

Кейбір жазаларды соттардың міндетті түрде қолдану шарты, шегі және тәртібі тікелей заңда белгіленеді, оның нәтижесінде жазаның әділдігін, лайықтылығын және жеке даралығын, жаза тағайындағанда заңдылықты сақтауға, жинақтай келгенде қылмыстылықпен күрес саясатын жүзеге асыруды қамтамасыз етуге жағдай жасалады.

Осы күндегі ҚК бойынша жаза жүйесі туралы айтқанда, біріншіден оның озық, алдыңғы қатардағы қағидалар бойынша құрылғанын, сондықтан оған жазалаудың жаңа тиімді шаралары кіргенін, соңғы бірнеше онжылдықтар бойы қолданылмаған кейбір жазалардың алынып тасталғанын атап өту керек. Сонымен қатар, бүгінгі күнгі ҚК-дегі кейбір кемшіліктерді де айтпай кетуге болмайды. Мысалы: өмір бойы бас бостандығынан айырудың жазаның бөлек түрі ретінде жазалар жүйесіне кіргізілмегендігі - қателік.

Жазаның бұл түрінің өзінше бөлек жаза болып қарастырылуға құқығы бар, себебі бас бостандығынан айыру жазаның мерзімді түріне жатады, ал өмір бойы бас бостандығынан айыру - мерзімсіз жаза. ҚК-нің Ерекше бөлігіндегі баптардың санкцияларында ол жазаның басқа түрлеріне, оның ішінде бас бостандығынан айыруға балама жаза ретінде көрсетіледі (ҚК-тің 96 - бабының 2 - бөлігі).

Жүйеге кіретін жазаның барлық түрлері үш топқа бөлінеді: негізгі, қосымша және балама, яғни олар негізгі болып та, қосымша болып та қолданыла алады (ҚК-тің 39 - бабы).

Жазаларды негізгі және қосымша деп бөлудің тәжірибелік маңызы зор. Атап айтқанда, қосымша жазаларды қолдану - жазаны жеке даралау қағидасын жүзеге асыру тәсілдерінің бірі. Жазаның қай түрі негізгі, қайсысы қосымша екендігін дәл көрсету заңдылық талабына толық сай келеді.

Қылмыстық заң жазалау қатерімен тыйым салу арқылы адамның жеке басына, қоғамға, мемлекетке кінәлі түрде зиян келтіретін немесе зиян келтіру қаупін тудыратын қылмысты әрекеттерді істеуге тиым салады.

Қылмыстық заңның міндеттері – бейбітшілікті және адамзаттың қауіпсіздігін, адам мен азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, меншікті, аумақтық тұтастықты, конституциялық құрылысты, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті,

табиғи ортаны қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау және қылмыстың алдын алу болып табылады.

Бұл міндеттерді жүзеге асыру үшін қылмыстық заңдар қылмыстық жауаптылықтың негіздерін, қылмыс істеген адамдарға қолданылуы мүмкін және өзге де ықпал ету шараларын белгілейді.

Азамат теріс қылық немесе құқықтық бұзушылық жасаса оған моральдық немесе құқықтық жауапкершілік жүктеледі. Құқықтық жауапкершіліктің ішіндегі ең қатал түрі қылмыстық жауаптылық болып саналады. Қылмыстық жауаптылық мемлекеттің заң шығарушы органы арқылы қылмыстық жазалау қатерімен тиым салынған қоғамға қауіпті кінәлі түрде істелген іс-әрекет үшін ғана белгіленеді.

Құқықтық әдебиетті талдау нәтижесінде барлық ғалымдардың келесі ережелерге байланысты бірдей пікір ұстанатынын анықтаймыз.

Қылмыстық жауаптылық құқықтық жауапкершіліктің бір түрі ретінде оның барлық белгілеріне ие;

Қылмыстық жауаптылық қылмыс жасаған тұлғаларға қатысты қолданылатын мемлекеттік мәжбүрлеудің ең қатал, күрделі түрі;

Қылмыс жасаған адамдар өз қылмыстары үшін мемлекет алдында жауап беруге міндетті;

Қылмыстық жауаптылық кезінде аталған тұлғалардың қандай да бір дәрежеде құқықтары болады.

Аталған ережелерге байланысты Я.М. Брайнин [3], В.И. Курляндский [4] өз еңбектерінде көңіл бөлген.

Қылмыстық жауаптылықпен байланысты әртүрлі мәселелерді зерттеу бағытындағы ғалымдардың ізденістері бірқатар пікірлерді тудырады. М.А. Шнейдер қылмыстық жауапкершілікті тек сотталумен және жазамен, яғни құқықтық санкциялардың жүзеге асырылуымен байланыстырады [5].

Біздің пікірімізше, қылмыстық жауаптылық анықтамасын тек сотталумен және жазамен шектеу дұрыс емес. Шын мәнісінде, қылмыстық жауаптылықтың анықтамасы одан да кең. Кейбір ғалымдар қылмыстық жауапкершіліктің мәнін қылмыстық құқықтық қатынастар құрайтындығы және оның мазмұны ретінде тараптардың өзара құқықтары және міндеттері, ең алдымен қылмыс жасаған тұлғаның мемлекет алдында өз іс-әрекеттері үшін жауап беру міндеттілігі жататындығын айтады [6, 56].

Адам қылмыстық жауаптылыққа істеген іс-әрекеттерінде қылмыстық заңда көрсетілген нақты бір қылмыстың құрамы болған жағдайда ғана тартылады. Мұның өзінде қылмыстық жауаптылық оның іс-әрекеті нақты қылмыс құрамын түзейтін қылмыстық-құқықтық нормаларды кінәлі түрде ғана бұзғанда жүзеге асырылады.

Яғни, қылмыстық жауаптылық бұл қылмыстық-құқылық норманы бұзудың нәтижесі, қоғамға қауіпті іс-әрекеттің көрінісі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақ ССР қылмыстық кодексі. - Алматы, 1960. – 112 б.
- 2 Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика, поведение, ответственность. - М., 1989. - 148 с.
- 3 Бранин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. – М., 1983. – 252 с.
- 4 Курляндский В.И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия. – М., 1985. – 217 с.
- 5 Шнейдер М.А. Учебно-методическое пособие по советскому уголовному праву для студентов ВЮЗИ. - М., 1970. – 137 с.
- 6 Лейкина Н.С. Стадии реализации уголовной ответственности и личность преступника. - Ленинград, 1983. – 118 с.

РЕЗЮМЕ

Буранбаева Салиман Рахмановна - старший преподаватель кафедры «Уголовно-правовых дисциплин» КазНПУ имени Абая
«Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексіндегі және 1959 жылғы ҚазССР Қылмыстық кодексіндегі айыппұлдың құқықтық мәніне шолу жасау»

RESUME

Buranbaeva Saliman Rakhmanovna - senior lecturer of the «Criminal Law» of the KazNPU named after Abay
«Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексіндегі және 1959 жылғы ҚазССР Қылмыстық кодексіндегі айыппұлдың құқықтық мәніне шолу жасау»

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ ПОРЯДОК ВОЗБУЖДЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ ЧАСТНОГО ОБВИНЕНИЯ

Грек Е. Н. - старший преподаватель кафедры «Уголовно-правовых дисциплин» КазНПУ им. Абая

Аннотация

Статья посвящена вопросам процессуального порядка возбуждения уголовных дел частного обвинения.

Ключевые слова: стадия, уголовно-процессуальный кодекс, частное обвинение, уголовное преследование, обвинение, уголовное судопроизводство.

Спецификой преступлений, преследуемых в порядке частного обвинения, обусловлены процессуальные особенности судопроизводства по делам частного обвинения. К числу основных особенностей дел этой категории необходимо отнести возбуждение дел только по жалобе потерпевшего. Основная особенность производства по делам частного обвинения состоит в том, что для них установлен особый порядок возбуждения уголовного дела, представляющий собой исключение из общих правил о порядке возбуждения уголовных дел в уголовном процессе Республики Казахстан.

Этот порядок закреплен в ч. 2 ст. 32 УПК РК, согласно которой дела о преступлениях, указанных в ст. 33 УПК считаются делами частного обвинения, возбуждаются не иначе как по жалобе потерпевшего и подлежат прекращению за примирением его с обвиняемым. В отдельных случаях дела частного обвинения могут быть возбуждены и при отсутствии жалобы потерпевшего. Это право согласно ч. 2 ст. 33 УПК РК принадлежит только прокурору. Данным правом он может воспользоваться в исключительных случаях, при наличии определенных условий, специально зафиксированных в законе. Следовательно, возбуждение дел частного обвинения зависит, как правило, от волеизъявления самого потерпевшего.

Возбуждение дел частного обвинения, в соответствии с требованиями УПК РК, осуществляется путем подачи в суд: 1) жалобы лица (нескольких лиц) (ч.1 ст. 390 УПК РК); 2) жалобы законного представителя несовершеннолетнего или недееспособного лица (ч. 2 ст. 76 УПК РК); 3) постановления прокурора о возбуждении дела частного обвинения (ч.2 ст. 32 УПК РК).

Жалоба о возбуждении дела частного обвинения имеет комплексную правовую природу: с одной стороны – это акт возбуждения уголовного дела, с другой - это повод, влекущий решение вопроса о принятии ее судом к своему производству. В этой связи

мы не можем согласиться с мнением о том, что заявление частного обвинителя «это повод для возбуждения уголовного дела» [1, с.30], поскольку сам факт подачи жалобы в суд уже означает возбуждение уголовного дела (ч. 1 ст. 390 УПК РК).

Из содержания ст. 390 УПК РК следует, что жалоба потерпевшего по делам частного обвинения должна быть подана только в письменной форме и содержать:

- наименование суда, в который она подана;
- описание события преступления, место и время его совершения с указанием доказательств;
- просьбу к суду о принятии дела к производству;
- сведения о лице, привлекаемом к уголовной ответственности;
- список свидетелей, вызов которых в суд необходим.

Жалоба подписывается лицом, ее подавшим. Анонимные жалобы к производству не принимаются. Жалоба может содержать также просьбу о рассмотрении гражданского иска. Она подается в суд с копиями по числу лиц, в отношении которых возбуждается дело частного обвинения. Нормативное постановление Верховного Суда РК от 25 декабря 2006 г. № 13 «О судебной практике по делам частного обвинения» также указывает, что устная жалоба потерпевших к производству не принимается [2].

Из указанных требований закона следует, что, в жалобе должны быть только указаны доказательства, т.е. лицо не обязано представлять сами доказательства. Такой вывод следует из ч. 1 ст. 392 УПК РК, предусматривающей, что лицо, подавшее жалобу, должно «указать в ней, какими доказательствами могут быть подтверждены в суде обстоятельства преступления, указанного в жалобе, и виновность лица, подозреваемого в его совершении», а также из ч. 5 ст. 392 УПК РК, устанавливающей, что потерпевший, как и другие участники «вправе представить доказательства непосредственно в суд и сообщить судье сведения, которые могут послужить собиранию доказательств».

При изучении судебной практики усматривается, что значительное количество жалоб частного обвинения поступает в суды оформленными не в соответствии с требованиями ч. 2 ст. 390 УПК РК как и по форме, так и по содержанию.

При поступлении таких жалоб в суд, дальнейшая их судьба разрешается согласно требованиям ст. 391 ч. 1 УПК РК, путем предоставления лицу, подавшему жалобу частного обвинения, времени для устранения недостатков, а при неисполнении указаний суда в последующем принимается соответствующее решение об отказе в принятии такой жалобы к производству суда с последующем уведомлением лица подавшего ее об этом путем направления ему копии постановления суда.

Изучение показало, что, как правило, постановление суда об отказе в принятии жалобы к производству в связи с неисполнением указания судьи о приведении жалобы в соответствие заявителями не обжалуется и повторных обращений в суд этим заявителем не имеется.

Изучение практики также показало, что наиболее распространенными, типичными нарушениями являются случаи, когда судьи возвращают жалобы для пересоставления, либо отказывают в принятии жалобы к производству по надуманным, либо не предусмотренным ч. 2 ст. 390 УПК РК основаниям.

В отечественном уголовном судопроизводстве по делам частного обвинения не требуется, чтобы в качестве обязательного условия в жалобе потерпевшего содержалась юридическая оценка деяния, поэтому потерпевший, подающий жалобу, вправе, но не обязан указывать в ней юридическую оценку деяния со ссылкой на соответствующую статью УК РК.

Важность жалобы потерпевшего по делам частного обвинения обусловлена также тем, что она как бы заменяет собой обвинительное заключение, так как в ней излагается уголовно-правовая характеристика обвинения, определяется предмет и пределы судебного разбирательства. Это объясняется тем, что по делам частного обвинения

предварительное расследование не проводится, обвинительное заключение не составляется и судебное следствие начинается изложением жалобы частным обвинителем или его представителем (ч. 6 ст. 393 УПК РК).

Обязывая потерпевшего приводить в жалобе по уголовному делу частного обвинения сведения о событии преступления (ч. 2 ст. 390 УПК), законодатель в Нормативном постановлении Верховного Суда РК от 25 декабря 2006 г. № 13 «О судебной практике по делам частного обвинения» указывает, что судья при приеме жалобы должен убедиться, содержатся ли в ней все необходимые данные для правильного ее разрешения, в частности: когда, кем и где совершено противоправное деяние, в чем конкретно оно выразилось и чем подтверждается просьба потерпевшего о привлечении лица, на которое подана жалоба, к уголовной ответственности. То есть по смыслу закона и в соответствии со сложившейся судебной практикой, любая формулировка обвинения должна включать в себя не только указание на то, где, когда и кем совершено соответствующее деяние, но и описание конкретных действий обвиняемого. Однако, в соответствии с законодательством, суды не вправе отказывать в принятии жалобы к производству в связи с отсутствием в деяниях, описываемых в жалобе, события или состава преступления. Требования отражать в жалобе конкретные обстоятельства события преступления, обусловлено необходимостью определить объект преступления. Указание места и времени совершения преступного посягательства важно для установления территориальной подсудности и сроков давности уголовной ответственности.

Как уже отмечалось выше, жалоба потерпевшего по делам частного обвинения должна содержать требование о привлечении конкретного лица к уголовной ответственности за совершенное им деяние. Отсутствие такого требования не дает судье права возбуждать уголовное преследование. В этом заключается существенное отличие действующего уголовно-процессуального закона от УПК КазССР. В соответствии с ч. 2 ст. 390 УПК РК жалоба должна содержать просьбу к суду о принятии дела к производству. Такой подход законодателя подтверждает особую правовую природу жалобы по делам частного обвинения. Оно, на наш взгляд, полностью согласуется с принципом состязательности, согласно которому полномочия суда не должны носить обвинительного характера с одной стороны и отражает исковую природу частного обвинения, с другой.

По общему правилу закон предоставляет право принесения жалобы по делам частного обвинения самому потерпевшему, также этим правом обладают и лица, лично не пострадавшие от преступления, но являющиеся представителями или законными представителями потерпевшего. На наш взгляд, такая позиция законодателя обоснована, поскольку этот вопрос следует решать с точки зрения обеспечения максимально свободного доступа потерпевшего к правосудию. Потерпевший не может быть ограничен в выборе способа подачи жалобы о возбуждении уголовного дела частного обвинения. Только ему принадлежит право решать, возбуждать уголовное дело или нет, а также выбор наиболее удобного для себя способа и порядка возбуждения дела — как лично, так и через своего представителя.

Случаи возбуждения уголовного дела частного обвинения законными представителями возникают, когда потерпевшим является несовершеннолетний или лицо, которое в силу своих физических или психических недостатков не может лично подать жалобу и защитить свои права и законные интересы. Законными представителями являются не только родители, усыновители, опекуны, попечители таких потерпевших, но и представители организаций и лиц, на попечении или иждивении которых находятся такие потерпевшие (п. 22 ст. 7 УПК РК).

Таким образом, основаниями возбуждения уголовного дела частного обвинения является указание в жалобе потерпевшего на наличие признаков преступления,

предусмотренного ч. 2 ст. 33 УПК (материально-правовое основание), а подтвержденное указанием на доказательства о месте и времени его совершения, приведением сведений о лице, привлекаемом к уголовной ответственности, списка свидетелей, вызов которых необходим в суд и просьбы к суду о принятии дела к производству (процессуальное основание).

Список литературы:

- 1 Василенко Л.А. Производство по делам частного обвинения: дис. ... канд. юрид. наук. – Омск, 2006.
- 2 Верховный Суд Республики Казахстан. О судебной практике по делам частного обвинения: Нормативное постановление Верховного Суда РК от 25 декабря 2006 г. - № 13 //Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан. – 2007. -№ 1. – С. 86-89.

РЕЗЮМЕ

Грек Е. Н. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы

«Процессуальный порядок возбуждения уголовных дел частного обвинения»

В статье рассматриваются процессуальные основания возбуждения уголовных дел частного обвинения.

RESUME

Grek E.N. – senior lecturer of the «Criminal Law» of the KazNPU named after Abay

«Процессуальный порядок возбуждения уголовных дел частного обвинения»

The article dedicated to reasons for separation private prosecution cases.

УДК 342.7 (574)

ЛИЧНЫЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В СВЕТЕ ЕСТЕСТВЕННО-ПРАВОВОЙ И ПОЗИТИВИСТСКОЙ КОНЦЕПЦИЙ

Абдуллина Л.М.- кандидат юридических наук, зав. кафедрой «Гражданско-правовых дисциплин» Гуманитарного университета транспорта и права им. Д.А.Кунаева,

Аннотация

В данной статье рассматриваются естественно-правовой и позитивистский подходы к определению личных прав человека. Автор отмечает, что конституционные личные права и свободы человека можно охарактеризовать как естественные, прирожденные и неотъемлемые возможности индивида, составляющие объективное условие его существования, закрепленные в Конституции и гарантированные государством в целях обеспечения индивидуальной свободы и автономии человека.

Ключевые слова: концепция естественного происхождения личных прав, теория естественных прав, позитивистский подход, буржуазная концепция прав человека,

социалистическая концепция прав человека, индивидуальная автономия и свобода, неотчуждаемость прав, демократическое государство, правовой статус личности.

В науке существует два подхода к определению личных прав человека – естественно-правовой и позитивистский. Естественно-правовой подход основан на концепции естественного происхождения личных прав. Естественно-правовая концепция возникла в среде европейских мыслителей-либералов XVII-XVIII веков как идеологическое оружие в борьбе за разрушение феодального строя. Хотя выше уже говорилось, что идеи обладания человеком правами, данными ему природой, встречались ещё в античной философии и юриспруденции, сегодняшнее понимание естественно-правовой концепции прав человека обязано эпохе нового времени. Впервые в трудах Спинозы, Локка, Монтескье нашла отражение рационалистическая теория естественного права, суть которой сводилась к необходимости господства права в отношениях между индивидом и государством. В основе данной концепции лежит идея общественного договора. Суть этой идеи заключается в том, что человек оставляет за собой часть естественных прав, данных ему природой, а часть передает в общественный фонд как член общества. Чтобы жить в безопасности и наилучшим образом, люди вошли в соглашение и коллективно обладают правами [1, с. 5].

Теория естественных прав человека, возникшая еще в древнем мире, утвердившаяся в XVII-XVIII вв. и возрожденная в XX в., имеет, безусловно, прогрессивное значение. Современная наука нашла более глубокое обоснование этой теории. Человек как биологический вид обладает определенными генетическими способностями поведения, специфическими реакциями на акты насилия, причем эти человеческие свойства существуют в разных цивилизациях и не могут быть объяснены только культурно-историческими факторами и связями, ибо таких связей не существует [2]. Так, мы можем наблюдать, как самый кроткий из людей реагирует нападением, увидев, что избивают ребенка или насилуют женщину. Очевидно, существуют генетические предпосылки прав человека, которые коренятся в природном стремлении человеческого рода к выживанию. Но существенно и то, что эти предпосылки могут стать неотъемлемыми свойствами личности лишь при определенных исторических обстоятельствах. Например, на ранних этапах первобытного общества у разных племен существовал обычай умерщвления стариков, поскольку суровые условия жизни не предоставляли возможности их прокормить. В этой связи верно утверждение, что право на жизнь окончательно сформировалось лишь в середине XX в.

Говоря о естественности и неотъемлемости прав человека, мы имеем в виду те права, которые выражают жизненно важные потребности и интересы индивида, без обеспечения которых человек не может сформироваться как уникальная личность. Не обладая свободой своей жизнедеятельности, человек не может существовать как активный участник, а становится пассивным наблюдателем. Поэтому права человека определяют ещё и как проявление свободы во всех сферах жизнедеятельности личности [3, с.10]. Только не такой свободы, о которой писал И. Кант. Он считал, что «существует только одно естественное право - свобода, то есть независимость от принуждающего произвола другого». Свойство человека «быть своим собственным господином» он рассматривал как одно из основополагающих его свойств [4, с.139]. Однако свобода не может быть безграничной. Только лишь такая свобода человека, которая ограничена правом, может признаваться как права человека. Потому что неограниченная свобода в конечном итоге приведет к ущемлению прав другого и превратится в произвол.

Следующим подходом в определении прав человека является позитивистский подход. Главный тезис юридического позитивизма - признание правом только норм, создаваемых государством для общего блага или для удовлетворения интересов человека. При этом не отрицается и то, что в праве воплощаются идеи справедливости, и то, что право становится обязательным для самого государства. Однако только та

справедливость, которая получает защиту государства, есть право. Позитивистский подход предполагает, что права человека определяются и закрепляются государством. Некоторые ученые эти подходы называют буржуазной и социалистической концепциями прав человека. Согласно их теории, буржуазная концепция прав человека основывалась на теории естественного права, то есть естественных прирожденных свойств человека, не зависящих от их признания государством. Социалистическая концепция, основанная на марксистской теории, характеризуется позитивным подходом, согласно которой права человека являются производными от государства [5, с.25-30].

Концепция социалистического правового государства и основанные на её идеях Конституция СССР 1977 г. и конституции союзных республик «были интеллектуальным продуктом крайне рационалистической политико-правовой парадигмы, из которой вытекало, что едва ли не все политико-властные отношения общества протекают в форме государственно-правовых отношений, а полномочия их субъектов определяются исключительно позитивным законодательством» [6, с.45-46].

Началом отхода от позитивизма стал период поздней перестройки, то есть конец 80-х годов прошлого столетия, когда стал допускаться синтез религиозных и моральных предписаний, итога человеческого опыта, подвергнувшегося интеллектуальной обработке [7, с.52].

В это же время, переосмысливая правовые постулаты тоталитаризма, ученые приходят к выводу, что «право – это не воля классов, возведенная государством в закон, а система регуляции и защиты свободного поведения индивидов средствами государственной власти» [8, с.17]. Результатом таких воззрений на заре становления новых независимых государств на территории бывшего СССР стало закрепление в новых конституциях основных естественных прав человека: право на жизнь, право на неприкосновенность личности, право на частную собственность, право на свободу слова и другие.

«Современная христианская демократия, - пишет М.В. Баглай, - рассматривает состояние свободы как естественное, т.е. дарованное человеку Богом вместе с жизнью. И, несмотря на светский характер современных западных государств, они в целом принимают эту трактовку и воспринимают естественное право как высокую духовную ценность, морально обеспечивающую неотчуждаемость прав человека. Это значит, что позитивное право все больше сливается с естественным правом» [9].

Обычно право воспринимается как совокупность правил поведения, установленных государством и обеспеченных, в случае их невыполнения, принудительной силой государства. На этом восприятии основывается и множество определений понятия «права человека». Например, в Юридическом словаре дается следующее определение прав человека: «Права человека – понятие, характеризующее правовой статус человека по отношению к государству» [10, с.297]. С точки зрения теории права, права человека определяются как формально-определённые, юридически гарантированные возможности пользоваться социальными благами, официальная мера возможного поведения человека в государственно-организованном обществе [11].

Е.А. Лукашева определяет права человека как «субъективные права, выражающие не потенциальные, а реальные возможности индивида, закрепленные в конституциях и законах» [12, с.94]. Это означает, что индивид имеет реальную возможность пользоваться определенным благом, совершать определенные действия в границах и порядке, обозначенных в законе.

А.С. Мордовец определяет права человека как гарантированные демократическим обществом возможности для каждого индивида, его сообщностей на достойный уровень жизни, эффективную социальную систему охраны и защиты от произвола государства в соответствии с установленными международными и национальными стандартами и процедурами [13, с.32]. Здесь права человека взаимосвязаны не только с конституцией и

законами государства, но и международными стандартами. Азербайджанский ученый-международник А. Абилов, отмечая, что во многих источниках о правах человека не отражается конкретное определение прав человека и права человека интерпретируются в зависимости от особенностей экономического, социального и культурного развития общества, определяет права человека как субъективное право, означающее существование определенной возможности у индивида [14, с.8].

Что касается личных прав человека, то в словарях русского языка личные права определяются как права, выражающие индивидуальные особенности лица, особенности его характера и психического склада, в юридической науке существует мнение, что «личные права индивидуализируют личность и реализуются в сфере личной свободы» [15]. Обобщающей характеристикой вышеприведенных определений является то, что личные права человека воплощают индивидуальную свободу человека. Личными правами от рождения обладает каждый человек, и они призваны гарантировать индивидуальную автономию и свободу, защищать личность от произвола со стороны власти и других людей. В отличие от других прав человека, где личность выступает в качестве политического деятеля (политические права), собственника (экономические права), участника социальной и культурной жизни (социальные и культурные права), в личных правах воплощаются интересы человека как индивидуальности, т.е. личности, обладающей неповторимыми и своеобразными особенностями. Эти права индивидуализируют личность, способствуют наилучшему проявлению духовных интересов, склонностей, личных способностей. Они гарантируют возможность беспрепятственного выбора различных вариантов поведения в сфере индивидуальной свободы

По определению Г.В. Антиповой: «Личные права - это естественные, неотчуждаемые, непосредственно реализуемые возможности индивида, находящиеся в состоянии постоянного пользования и составляющие неотъемлемые условия его существования, которые закрепляются и охраняются государством» [16, с.9]. В данном определении личные права имеют ряд отличительных признаков: во-первых, это естественные права; во-вторых, эти права неотчуждаемы; в-третьих, они находятся в состоянии постоянного пользования ими, и, в-четвертых, могут быть непосредственно реализуемы. Кроме этого, личные права закрепляются в законе и охраняются государством.

Общим для всех определений является то, что права человека означают определенные законом взаимоотношения индивида и государства.

Исходя из этого, конституционные личные права и свободы человека можно охарактеризовать как естественные, прирожденные и неотъемлемые возможности индивида, составляющие объективное условие его существования, закрепленные в конституции и гарантированные государством в целях обеспечения индивидуальной свободы и автономии человека.

Содержание личных прав определяется тем, что они призваны обеспечить такие существенные блага этой свободы как неприкосновенность жизни, честь и личное достоинство, личную безопасность, блага частной и семейной жизни. В отличие от других прав человека (например, политических), личным правам присущ индивидуальный, а не коллективный способ реализации.

Говоря о правах человека как о его насущных потребностях, следует помнить, что права одного индивида ограничены точно такими же естественными, неотъемлемыми правами других членов общества. В демократическом обществе в области прав и свобод не должно быть ни дискриминации, ни привилегий для кого-то, так как они одинаковы для всех.

Юридическая опосредованность прав человека в нашем понимании означает, что права человека – есть ограниченная правом и охраняемая государством свобода

человека. Права человека, понимаемые как свобода, ограниченная правом, подлежат охране со стороны государства, что позволяет претворять эти права в жизнь, в общественную практику. Именно в этом проявляется взаимосвязь прав человека, права и государства.

Права человека могут быть реализованы только в том случае, когда сформировались объективные политические, социально-экономические и культурные условия. Важным периодом в развитии объема благ, на которые мог претендовать человек, явились буржуазно-демократические революции, после которых права человека получили универсальный характер. Так, если до буржуазных революций права человека во многом находились в зависимости от его положения в системе материального производства, то после буржуазно-демократических революций формально, с позиций государства и права, каждый человек стал носителем определенного минимального объема прав и соответственно мог претендовать на определенный объем благ. В частности, после буржуазных революций формально каждый человек мог претендовать на такие духовные блага, как жизнь, ее неприкосновенность, неприкосновенность частной жизни, чести и достоинства, свобода слова, совести и др.

Права человека весьма разнообразны и многочисленны и в то же время они *не остаются неизменными*, так как по мере развития цивилизации круг прав становится шире и разнообразней. При этом все права человека теснейшим образом связаны друг с другом и нет среди них таких прав, которые считались бы более важными и существенными, чем остальные права. Каждое из прав является для человека важным. Однако прошло немало веков, прежде чем человек был осознан как основная ценность. Признание за человеком его естественных прав явилось одним из величайших достижений человеческой мысли эпохи средневековья, так как именно в этот период политико-правовая мысль стала рассматривать его с позиции ведущей роли в жизни государства.

В эпоху Просвещения нашли дальнейшее развитие идейно-теоретические основы современной концепции прав человека. Известные сегодня учения о неотчуждаемости прав, теории разделения властей и независимости судей, роли государства по отношению к человеку и обществу, роли права во взаимоотношениях государства и гражданина, ответственности государства и обязанностях граждан сформировались именно в эту эпоху и послужили основой для нового понимания значимости и ценности личности, её прав и свобод. Значение естественно-правовой концепции прав человека заключается в том, что она является исходной позицией, отправной точкой каждого демократического государства для определения правового статуса личности.

Список литературы:

- 1 Лукашева Е.А. Эффективность юридических механизмов защиты прав человека: политические, экономические, социально-психологические аспекты // Конституция РФ и совершенствование механизмов защиты прав человека. - М., 1994. – С.5-57.
- 2 Лукашук И.Н. Глобализация, государство, право, XXI век. – М.: СПАРК, 2000. – С.271.
- 3 Гусев А.Д. и др. Права человека: Учеб. Пособие. - Мн.: ТетраСистемс, 2002. – С. 10, 226-239.
- 3 Кант И. Сочинения. Т.4. – М.: Мысль, 1965. - С.139.
- 4 Сабикенов С.Н. О некоторых концептуальных подходах к изучению теории прав человека // Вестник КазГУ. – 2001. - №1. - С. 25- 30.
- 5 Юридическая наука и практика в условиях перестройки / Обсуждения и дискуссии // Коммунист. - 1987. - №14. - С.45-46.
- 6 Черниловский З. Правовое государство: исторический опыт // Советское государство и право. – 1989. - №4. – С.52.

- 7 Мальцев Г. Право и власть: к реформе политико-правовой сферы советского общества //Правоведение. - 1988. - №6. - С.17.
- 8 Баглай М.В. Конституционное право РФ: Учебник для вузов. – М., 2001. – 776с.
- 9 Юридический энциклопедический словарь /Сост. А. Никитин. - М., 2000. - С.297.
- 10 Общая теория права и государства. Учебник /Под. ред. В.В. Лазарева. –М.: Юристъ, 1994. - 360 с.
- 11 Общая теория прав человека /Отв. ред. Лукашева Е.А. - М., 1996. - С. 3,11,17,94.
- Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. - Саратов: изд-во МВД РФ, 1996. - С.32.
- 12 Абилов А. Права человека в международном праве и конституционном праве стран СНГ (на примере Конституции Азербайджанской Республики). - Баку: ЭЛМ, 1999. - 116с.
- 13 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка.- М., 1993. - С.252.
- 14 Антипова Г.В. Система личных прав человека: конституционно-правовой аспект. – М., 2003. - С. 9,14, 31, 92.

ТҮЙІН

Абдуллина Л.М. –з.ғ.к. Д.А. Қонаев атындағы Көлік және Құқық Гуманитарлық Университеті

«Личные права человека в свете естественно-правовой и позитивистской концепций»

Берілген мақалада адамның жеке құқықтарын анықтаудағы табиғи-құқықтық және позитивистік бағыттар қарастырылады. Автор адамның конституциялық жеке құқықтары мен бостандықтарын адамның жеке бостандығын және автономиясын қамтамасыз ету мақсатында мемлекетпен кепілдік берілген және Конституцияда бекітілген, оның өмір сүруінің объективті шартын құрайтын, жеке адамның табиғи, тумасынан берілген және ажырамайтын мүмкіндіктері ретінде сипаттауға болады деп атап көрсетеді.

RESUME

Abdullina L.M.- k.q.n – Gumanitarnogo Unibersiteta Transporta I praba im D.A. Kunaeva.

«Личные права человека в свете естественно-правовой и позитивистской концепций»

This article discusses natural remedies and positivistic approaches to individual human rights. The author notes that the constitutional rights and freedoms of a person may be described as natural, inalienable and natural-born ability of the individual components of the objective condition of its existence, as enshrined in the Constitution and guaranteed by the State in order to ensure individual freedom and autonomy of the person.

ФУНКЦИЯ ОБВИНЕНИЯ (УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ) В СИСТЕМЕ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ

Грек Е. Н. - старший преподаватель кафедры «Уголовно-правовых дисциплин» КазНПУ им. Абая

Аннотация

Статья посвящена некоторым вопросам определения места функции обвинения (уголовного преследования) в системе уголовно-процессуальных функций.

Ключевые слова: функция, уголовно-процессуальный кодекс, частное обвинение, уголовное преследование, обвинение, уголовное судопроизводство.

В науке уголовного процесса широкое распространение имеет деление обвинения на обвинение в материально-правовом смысле, под которым подразумевается совокупность установленных по делу и вменяемых обвиняемому в вину общественно-опасных и противоправных фактов, составляющих существо конкретного состава преступления, и обвинение в процессуальном смысле, понимаемое как основанная на законе процессуальная деятельность компетентных органов и лиц по изобличению обвиняемого в совершении инкриминируемого ему преступления и по обоснованию его уголовной ответственности с тем, чтобы добиться публичного его осуждения.

Проблему в познании сущности обвинения представляет вопрос о соотношении понятий «обвинение» и «уголовное преследование».

Термин «уголовное преследование» содержался и в УПК РСФСР 1923 г. [1] и в Основах уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 31 октября 1924 г. [2] Однако в Основах уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик 1958 г. и в УПК КазССР 1959 г. данный термин не упоминается, речь в них, в основном, идет об обвинительной деятельности.

Закон Республики Казахстан от 21 декабря 1995 года № 2709 «О Прокуратуре» [3] вновь вводит понятие «уголовное преследование» (ст.ст. 1, 45-48), но не раскрывает его содержания. Уголовно-процессуальный кодекс РК от 13 декабря 1997 года, введенный в действие с 1 января 1998 года, вводит термин «уголовное преследование», дает его понятие и использует в тексте закона. Так, глава 3 УПК РК называется «Уголовное преследование», где дается детальная регламентация данного института.

В действующем Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан термин «обвинение» не имеет своего законодательного определения и является синонимичным термину «уголовное преследование». В соответствии с п. 13 статьи 7 УПК РК уголовное преследование (обвинение) определяется как процессуальная деятельность, осуществляемая стороной обвинения в целях установления деяния, запрещенного уголовным законом, и совершившего его лица, виновности последнего в совершении преступления, а также для обеспечения применения к такому лицу наказания или иных мер уголовно-правового воздействия.

Однако анализ положений УПК показывает, что данные термины различны по своему значению. Так, в п.п.9, 11 ст. 7, ст. 32, п.6 ст. 37 обвинение употребляется наряду с уголовным преследованием. Далее, видно, что в уголовно-процессуальном законе термин «обвинение» употребляется самостоятельно, но не всегда имеет один и тот же смысл.

Нельзя не обратить внимания на то, что и в теории уголовного процесса ряд авторов используют понятия «обвинение» и «уголовное преследование» для обозначения одной процессуальной функции [4].

Так, М. С. Строгович считал, что уголовное преследование – обвинительная деятельность, которая возникает на стадии предварительного расследования. В уголовное преследование в форме обвинения он включал: 1) собирание доказательств, уличающих обвиняемого или устанавливающих отягчающие его вину обстоятельства; 2) применение к обвиняемому различных принудительных мер (мер пресечения, обысков, освидетельствований и др.), обеспечивающих изобличение обвиняемого и применение к нему наказания; 3) обоснование обвинения перед судом, в том числе усилия,

направленные на то, чтобы убедить суд в виновности обвиняемого и в необходимости применить к нему наказание [5, 196].

Помимо вышеназванной точки зрения о синонимичности понятий «уголовное преследование» и «обвинение» в науке уголовного процесса существуют мнения и о невозможности их отождествления.

Так, например, Ф.Н. Фаткуллин утверждал, что по сравнению с уголовным преследованием обвинение «...имеет более узкое содержание - изобличение уже привлеченного в качестве обвиняемого лица, обоснование его уголовной ответственности» [6, 31]. Развивая ту же мысль, А.М. Ларин заметил, что, коль скоро уголовное преследование представляет собой функцию, противоположную защите, а защищаться можно не только от обвинения, но и от подозрения, то обвинение и подозрение следует считать формами реализации уголовного преследования [7, 24-25; 38-39]. Данное положение поддерживает А.Г. Халиулин, который предлагает соотносить понятия «уголовное преследование» и «обвинение» как содержание и форму и выделять две формы уголовного преследования: обвинение и подозрение [8, 8].

При этом в литературе отмечается, что обвинение не может начаться раньше, чем произойдет привлечение в качестве обвиняемого конкретного лица по данному уголовному делу [6, 31]. В содержание уголовного преследования ряд авторов включают и многие процессуальные действия, предшествующие моменту предъявления обвинения. Так, например, А.Г. Халиулин определяет содержание уголовного преследования как деятельность по возбуждению уголовного дела в отношении конкретного лица, задержанию этого лица и применению в отношении него меры пресечения, привлечению этого лица в качестве обвиняемого, составлению обвинительного заключения, направлению уголовного дела в суд и поддержанию в суде обвинения [8, 15-16].

Обоснованной представляется точка зрения ученых, считающих, что понятия «уголовное преследование» и «обвинение» не являются тождественными и соотносятся как общее и частное. Уголовное преследование – это более широкое понятие, и включает в себя помимо обвинения и иные виды обвинительной деятельности [9].

В механизме уголовного преследования такой институт как обвинение является его основным рычагом. Обвинение - это утверждение обвинителя о виновности лица в совершении преступления, обвинительный тезис, нуждающийся в проверке и доказывании перед судом. Соответственно, вся та деятельность, которая связана с проверкой, доказыванием, обеспечением, поддержанием законными средствами данного утверждения, есть уголовное преследование.

Иными словами, уголовное преследование - это деятельность по обоснованию обвинения. Уголовное преследование на досудебных стадиях представляет собой деятельность, направленную на подготовку, обоснование процессуально-правовых и материально-правовых претензий обвинительной власти. В суде уголовное преследование имеет форму поддержания обвинения посредством представления доказательств и доводов в пользу обвинения, опровержения доводов и доказательств защиты.

И.Я. Фойницкий отмечал: "В силу индивидуального характера обвинение направляется на определенное лицо, относительно которого суду предъявляется требование установить его виновность и определить заслуженное наказание... Отсюда же вытекает, что каждое обвинение ограничивается данной личностью, имеет строго субъективный характер и немислимо безотносительно к определенному физическому лицу... Всякое обвинение предполагает прямое или, по крайней мере, подразумеваемое указание на определенное физическое лицо и определенное вменяемое ему деяние..." [4, 7].

Хотя уголовное судопроизводство и имеет ярко выраженный публичный характер, это, однако, не исключает проявления в нем диспозитивных начал. Проявлением

сочетания публичности и диспозитивности в вопросах обвинения (уголовного преследования) служит дифференциация форм уголовного преследования, которая заключается в разделении уголовных дел на дела частного, частно-публичного и публичного обвинения в зависимости от характера и тяжести совершенного преступления (ч. 1 ст. 32 УПК).

Принципиальным различием между указанными категориями дел является дифференциация порядка возбуждения и прекращения уголовных дел, а также определение перечня лиц, чья деятельность оказывает решающее воздействие на ход уголовного судопроизводства.

Категория преступлений, отнесенных к делам частного обвинения, с точки зрения законодателя, затрагивает интересы только частных лиц. Отдельные нарушения данными преступлениями интересов общества законодателем не рассматриваются в качестве существенных, а потому полномочия по началу, прекращению и определению хода уголовного судопроизводства полностью переданы частным лицам. Уголовные дела частного обвинения возбуждаются не иначе, как по заявлению потерпевшего и подлежат прекращению в связи с примирением потерпевшего с обвиняемым.

По делам частно-публичного обвинения частные лица решают только вопрос о начале уголовного судопроизводства. Ход уголовного судопроизводства и момент его окончания не поставлен в зависимость от волеизъявления частных лиц. Указанная категория уголовных дел возбуждается не иначе, как по заявлению потерпевшего, но прекращению в связи с примирением потерпевшего с обвиняемым не подлежат. Исключение составляют дела о преступлениях небольшой или средней тяжести в случае, если лицо, впервые совершившее преступление, примирилось с потерпевшим и загладило причиненный ему вред.

Уголовные дела публичного обвинения возбуждаются и прекращаются по инициативе органов уголовного преследования независимо от волеизъявления потерпевшего лица.

В заключении следует отметить, что обвинение как процессуальная деятельность является одной из форм уголовного преследования, посредством которой выполняется одна из наиболее важных его задач - изобличение лиц в совершении преступлений, обоснование наличия предпосылок для их уголовной ответственности.

Уголовное преследование пронизывает всю уголовно-процессуальную деятельность, последовательно развиваясь в уголовном процессе. Оно проявляется как в досудебном, так и в судебном производстве по уголовному делу, причем проявления его различны.

Для механизма уголовного преследования первоочередное значение имеют принципы публичности, диспозитивности, законности, презумпции невиновности, разделения процессуальных функций и равенства прав стороны обвинения и стороны защиты в деле. Этот механизм приводится в движение усилием, как государственных органов, так и других его участников, причастных к осуществлению уголовного преследования. Частная инициатива заинтересованных в исходе дела лиц, в сочетании с обязанностью компетентных государственных органов осуществлять обвинительную функцию в уголовном процессе, образуют единый механизм реализации права и государства, и общества, и потерпевшего на привлечение к уголовной ответственности лиц, совершивших преступления.

Список литературы:

- 1 Уголовно – процессуальный кодекс РСФСР. – М.: Госюриздат, 1956.
- 2 Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик //Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. – М.: Юридическая литература, 1982.

3 Закон Республики Казахстан «О прокуратуре» от 21 декабря 1995 г. // Ведомости Верховного Совета РК. – 1995. - № 24.

4 Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. – СПб., 1996. – Т.2. – С. 3-7; Строгович М. С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. – М., 1951. – С. 15; Михайловская И. Б. Новый УПК РФ: изменение процессуальной формы /Проблемы обеспечения прав участников процесса по новому УПК РФ: Сб. статей [Под ред. С. А. Шейфера. – Самара, 2003. – С. 11-31.

5 Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. - Т. 1. - М.: Наука, 1968.

6 Фаткуллин Ф.Н. Обвинение и изменение его в суде. - Казань: Издательство Казанского университета, 1963.

7 Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. - М.: Юридическая литература, 1986.

8 Халиулин А.Г. Осуществление функции уголовного преследования прокуратурой России. – Кемерово, 1997.

9 Соловьев А. Б., Токарева М. Е., Халиулин А. Г., Якубович Н. А. Законность в досудебных стадиях уголовного процесса России. – Кемерово, 1997. – С. 38-40; Ворончихин М. А. Субъекты уголовного преследования (понятие, виды, правовая культура): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Ижевск, 2002. – С. 9.

ТҮЙІН

Грек Е. Н. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы

«Функция обвинения (уголовного преследования) в системе уголовно-процессуальных функций»

Мақалада қалада қылмыстық іс жүргізу әрекеттерінің аясындағы қылмыстық ізге түсу қызметінің мәселелері қаралады.

RESUME

Grek E.N. – senior lecturer of the «Criminal Law» of the KazNPU named after Abay

Функция обвинения (уголовного преследования) в системе уголовно-процессуальных функций»

Definition of prosecution function in the system of all criminal procedure is the main point of the article

УДК 349.2

К ВОПРОСУ О ПЕРСПЕКТИВАХ ПРИНЯТИЯ РЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО КОДЕКСА

Сатпаева А.М. - к.ю.н., ст. преподаватель кафедры «Право» КазНАУ

Аннотация

В настоящее время законодательство о предпринимательской деятельности представляет собой огромный массив нормативных правовых актов различной отраслевой принадлежности. Во всей своей актуальности возникла задача систематизации этого огромного массива, нужна единая понятийная и методологическая база для всех нормативных правовых актов, которыми регулируются

предпринимательская деятельность и предпринимательские отношения. Большой блок вопросов, имеющих важное значение для предпринимательской деятельности, необходимо урегулировать в кодифицированном акте. В статье рассматриваются вопросы принятия Предпринимательского кодекса.

Ключевые слова: предпринимательский кодекс; предпринимательство; хозяйственное право; государственное регулирование предпринимательской деятельности; кодификация; комплексная отрасль права; отраслевое законодательство.

Для нормального развития экономики необходимы ясные, не противоречащие друг другу законы. Гражданский кодекс Республики Казахстан является главным законодательным актом, регулирующим рыночные отношения, и специальное законодательство о предпринимательстве. Такое положение способствует единообразному применению правовых норм, регулирующих предпринимательские отношения, и свидетельствует о единстве частного-правового регулирования. Вместе с тем, в отдельных странах СНГ наряду с Гражданским кодексом принят и действует Хозяйственный кодекс – например, на Украине 16 января 2003 г. одновременно были приняты Гражданский кодекс Украины и Хозяйственный кодекс Украины. На наш взгляд, принятие Предпринимательского кодекса в Казахстане будет способствовать совершенствованию и повышению эффективности, как гражданского, так и предпринимательского законодательства.

Согласно уже устоявшейся научной точке зрения, предпринимательское (хозяйственное) право является самостоятельной отраслью права. Так, Мартемьянов В.С. полагает, что в сферу предпринимательского (хозяйственного) права перешли и отношения, возникающие в процессе реализации собственности граждан для производства товаров как предпринимательские отношения; расширилось и число субъектов – участников хозяйственных отношений (это и физические лица – предприниматели, и юридические лица – предприятия, организации, объединения юридических лиц, а также государство в лице своих органов, то есть те субъекты, которые действуют профессионально в интересах и потребностях рынка, с целью извлечения собственной прибыли).

Исследование предпринимательского (хозяйственного) права основано на признании известной целостности предпринимательского (хозяйственного) законодательства (например, подобных взглядов придерживался известный цивилист Ю.Г. Басин), в связи с чем предпринимательское (хозяйственное) право выступает как подотрасль гражданского права, а предпринимательское (хозяйственное) законодательство – как комплексная отрасль законодательства.

Такие ученые как П.Г. Лахно и С.П. Мороз полагают, что предпринимательское право – это комплексная отрасль права, объединяющая частно-правовые и публично-правовые нормы различной отраслевой принадлежности (гражданского права, административного права, международного права, финансового права и т.п.).

М.К. Сулейменовым высказывается мнение о том, что предпринимательское право следует понимать двояко: в узком смысле, предпринимательское право представляет собой часть гражданского права; в то же время предпринимательское право можно понимать в широком смысле как комплексное образование, объединяющее нормы различных отраслей права (гражданского, административного, финансового, таможенного, трудового и др.).

Идея комплексности предпринимательского права выглядит предпочтительнее ввиду того, что в случае признания предпринимательского права подотраслью гражданского права вне регулирования останутся отношения государственного регулирования предпринимательской деятельности, которые никак не могут входить в

предмет гражданского права. Даже если рассматривать гражданское право, по предложению Е.А. Суханова, как самую крупную по объему отрасль права, в содержание которой все ее элементы входят на правах подотраслей: общая часть (в нее входят положения, касающиеся лиц, объектов гражданских прав, сделок, представительства, сроков исковой давности); вещное право; обязательственное право; исключительные права (интеллектуальная и промышленная собственность); наследственное право; семейное право; торговое (коммерческое) право; международное частное право. Следовательно, в предлагаемом варианте частное право отождествляется с гражданским правом и представляет собой «суперотрасль», а не систему отраслей, как это принято считать.

Таким образом, **предпринимательское право** – комплексная отрасль права, объединяющая нормы различных отраслей права. Комплексная отрасль права – это не полуотрасль, как полагают отдельные ученые, это отрасль права, отличающаяся от основной (профилирующей) отрасли права, но еще более существенным образом она отличается от правового института и подотрасли права. Комплексная отрасль права представляет собой, прежде всего, отрасль права, обладающую единым предметом правового регулирования, тогда как отсутствует специфический отраслевой метод, но имеет место специальный, хотя и не видовой юридический режим.

Впредпринимательское (хозяйственное) право входят нормы, регулирующие отношения по государственному управлению (регулированию) экономики, в том числе, проведение национализации, контроль за ценообразованием, качеством продукции, работ или услуг; валютное регулирование, таможенное регулирование, налоговое регулирование и т.д. Следовательно, хозяйственное право признается публично-правовой отраслью. Такая точка зрения преобладает в юридической практике некоторых стран континентального права (например, Германии и Нидерландов).

Говоря о втором подходе к пониманию хозяйственного права в широком смысле, нужно отметить, что впервые его обосновал немецкий юрист **Гольдшмидт**, который противопоставил частное хозяйство, основанное на принципе свободы экономической деятельности, общественному хозяйству. По его мнению, частное хозяйство, регламентированное в законодательном порядке, представляет собой некий переходный этап к общественному хозяйству, которое является наивысшей ступенью развития организованного хозяйства. Гольдшмидт рассматривал хозяйственное право как совокупность публично-правовых и частно-правовых норм, а также различал общую и особенную части хозяйственного права.

Еще более широкой трактовки в понимании хозяйственного права придерживались **Ж. Амель** и **Ж. Лагард**, которые отождествляли хозяйственное и экономическое право, считая, что экономическое право призвано регулировать хозяйственные отношения.

В целом, следует сделать вывод о том, что в зарубежной юридической литературе сторонники широкого понимания хозяйственного права включают в него нормы различных отраслей права (гражданского, административного, финансового, трудового, международного, уголовного и других отраслей права), регулирующие отношения, возникающие в процессе осуществления хозяйственной деятельности.

В свете изложенного, мы считаем целесообразным поднять вопрос о перспективах разработки и принятия предпринимательского (либо хозяйственного) кодекса. Российскими учеными высказано мнение, что издание кодифицированного акта такого рода в России в обозримом будущем возможно. Кодекс будет призван комплексно регулировать отношения в сфере предпринимательской деятельности [1]. Исследователи источников предпринимательского права, З.М. Фаткудинов и Т.С. Матыгулин пришли к выводу о необходимости предпринимательского кодекса как базового системообразующего закона [2]. Поэтому вопросы организации норм

предпринимательского права уже сегодня вполне могут быть предметом научного анализа.

Прежде всего, нужно ответить на вопрос: способно ли принятие предпринимательского кодекса принести какую-либо пользу, благоприятно воздействовать на развитие правовой науки, способствовать развитию экономики страны и т.д.

Наиболее важный аргумент против предпринимательского кодекса - возможные противоречия с Гражданским кодексом. В обосновании аргумента против принятия кодекса лежат сомнения в правильности отделения Предпринимательского кодекса от Гражданского. Здесь возможно возникновение искусственной дистанции и разграничения гражданско-правовых и предпринимательско-правовых правоотношений. Существует риск дуализма частного права. Как возможный выход можно предложить следующее. Предпринимательский кодекс может носить субсидиарный характер по отношению к ГК, как например Жилищный кодекс, Семейный кодекс. Кроме того, нет необходимости кодифицировать все нормы, регулирующие отношения с участием предпринимателей. Большинство авторов указывают три группы таких отношений - "горизонтальные", "вертикальные", "внутрифирменные". Горизонтальные отношения уже урегулированы в ГК. В предпринимательский кодекс можно включить нормы, регулирующие только две иные группы отношений. Такой подход приведет и к тому, что с принятием предпринимательского кодекса две другие группы отношений будут урегулированы более детально. Сведение всех норм, регулирующих вертикальные и внутрифирменные отношения, в единый акт приведет и к увеличению их эффективности.

Что действительно может вызывать опасения - то, что в новом кодексе публично-правовые начала станут подавлять частную сферу. Есть опасения, что в новом кодифицированном акте появятся такие публичные обременения частной предпринимательской деятельности, которые сделают ее просто невыгодной. Но думается, кодификация законодательства о предпринимательской деятельности будет еще одним шагом совершенствования отечественного законодательства.

Общую часть кодекса могут составить общие принципы осуществления предпринимательской деятельности и принципы государственного воздействия на экономику.

Значимым фактором эффективности нормы является информированность адресатов нормы о ее содержании[3]. Предпринимателю будет проще ориентироваться на один кодекс (даже если туда вносятся изменения), чем на десятки актов разной юридической силы. Установление единых принципов взаимоотношений между предпринимателем и государством должно привести к усилению законности в экономике. В настоящее время государственное регулирование предпринимательской деятельности и экономики вообще основано на правилах и принципах, заложенных в Гражданском кодексе Республики Казахстан и Законе «О частном предпринимательстве».

Таким образом, идея разработки предпринимательского кодекса вполне заслуживает внимания. На наш взгляд, целесообразно принять кодифицированный акт, регулирующий в основном публично-правовые аспекты предпринимательской деятельности, т.е. вертикальные и не урегулированные в ГК внутрифирменные отношения. В кодексе уместны и нормы организационного характера вообще, в том числе по организации бизнеса, например нормы, регулирующие деятельность холдингов.

Необходимо затронуть и вопрос о структуре предпринимательского кодекса. Интересным примером может быть структура Хозяйственного кодекса Украины, действующего с 1 января 2004 г. Правда, в литературе отмечается, что данный акт далеко не решил всех проблем правового обеспечения предпринимательства [4], но именно поэтому и будет интересно изучить украинский опыт и не допустить схожих

ошибок. Хозяйственный кодекс Украины содержит 9 разделов - основные принципы хозяйственной деятельности, субъекты хозяйствования, имущественная основа хозяйствования, хозяйственные обязательства, ответственность за правонарушения в сфере хозяйствования, особенности правового регулирования в отдельных отраслях хозяйствования, внешнеэкономическая деятельность, специальные режимы хозяйствования, заключительные положения. При ознакомлении с кодексом становится ясно, что в нем предпринимается попытка урегулирования отношений, как частного, так и публичного характера. Хозяйственный кодекс Украины, таким образом, вторгается в сферы, где возможно применение норм Гражданского кодекса Украины (субъекты, объекты). Эти вопросы, на наш взгляд, можно в основном оставить в ГК. Но элементами правового режима имущества является его квалификация и учет. Об учете украинский кодекс не говорит, отсылая к специальному закону. Подобных отсылок довольно много в кодексе, что вряд ли обоснованно, тем более, когда ряд общих положений носит декларативный характер. К украинскому кодексе регламентируются и некоторые виды хозяйственных договоров. То есть обязательственное право также оказалось разделенным между двумя кодексами.

В Министерстве юстиции РК разрабатывается Предпринимательский кодекс Республики Казахстан, который будет регламентировать отношения, возникающие в связи с государственным регулированием предпринимательства. Более двух лет на законодательном уровне рассматривались проекты Предпринимательского кодекса. Данный акт создается с целью систематизации законодательства, регламентирующего предпринимательскую деятельность на основе единой понятийной и методологической базы для всех НПА, которыми регулируются предпринимательская деятельность и предпринимательские отношения.

Сегодня проект Предпринимательского кодекса доступен для ознакомления в сети Интернет. В двух словах остановимся на содержании проекта кодекса. Особое внимание в новом Кодексе уделено особенностям разработки и принятия НПА, затрагивающих интересы субъектов частного предпринимательства. Так, например, при создании нового закона, его проект должен быть согласован с заинтересованными общественными объединениями не менее, чем за 10 рабочих дней.

В Предпринимательском кодексе законодательно закрепят отрезок времени, уделяемый на ознакомление, оценку и анализ нового закона или постановления. Кроме того, проекты НПА должны будут теперь опубликовываться в средствах массовой информации и на интернет-ресурсах для большей публичности.

В кодексе будут определены и критерии создания объединений субъектов предпринимательства и их принципы действия, а также особенности аккредитации общественных объединений. Введено понятие «саморегулируемые организации предпринимателей».

Еще одним нововведением по замыслу законодателя является экспертный совет по вопросам предпринимательства. Экспертные советы будут действовать при центральных государственных и местных исполнительных органах власти. Состоять они будут из представителей Национальной палаты предпринимателей РК, аккредитованных объединений предпринимателей, некоммерческих организаций. На рассмотрение экспертных советов государственные органы станут выносить разрабатываемые проекты НПА, затрагивающие интересы субъектов предпринимательства.

Субъекты частного предпринимательства будут определены более точно. Предлагается деление субъектов частного предпринимательства на микропредпринимателей, малых, средних и крупных в зависимости от прежних критериев – по численности работников и среднегодовому доходу. Тщательно оговорены в проекте кодекса все аспекты деятельности предпринимателя: это создание,

регистрация, прекращение деятельности, банкротство, права, обязанности, защита интересов и охрана информации о субъектах.

Отдельная глава нового кодекса отведена государственной поддержке предпринимательства. По таким видам, как информационная, финансовая и имущественная поддержка. К первой относится создание и развитие центров поддержки предпринимателей, бизнес-инкубаторов, технологических парков и индустриальных зон. Финансовая поддержка состоит из уже известных государственных грантов, программ субсидирования и прочих инструментов.

Под имущественной государственной поддержкой в Кодексе понимается изменение государственными органами целевого назначения земельного участка в соответствии с нуждами предпринимателя, перевод жилого помещения в нежилое, и, наоборот, с включением в разрешение технических условий. Большое внимание уделяется господдержке малого предпринимательства.

Также в новом акте определены порядок осуществления государственного контроля и надзора за предпринимательством и ответственность государственных органов и должностных лиц при осуществлении государственного контроля, лицензирования. Также много прописано об ответственности самих субъектов частного предпринимательства.

Поскольку возникла идея разработки предпринимательского кодекса, следует проверить обоснованность этой концепции и необходимость принятия такого закона в Казахстане - в стране, которая по данным международных организаций и экспертов имеет наилучшие показатели экономического роста и правовой стабильности среди стран региона. Возможно, с принятием предпринимательского кодекса у государства возникнет больше проблем, чем оно имеет в настоящее время. Опыт некоторых стран СНГ (например, Украины) показывает, что с принятием хозяйственного кодекса частный бизнес и правоприменительные органы сталкиваются с серьезными правовыми проблемами, которые подрывают основы правовой стабильности, прежде всего, частного бизнеса.

Структура предпринимательского кодекса Республики Казахстан, на наш взгляд, могла бы быть следующей. К общей части можно отнести принципы предпринимательской деятельности, принципы государственного воздействия на экономику, общие положения об источниках права (в ГК нет подробной регламентации обычаев делового оборота, типовых договоров), общие положения о субъектах и объектах (возможно, даже с допущением отсылочных к ГК норм). В особенную часть можно включить следующие сферы: бухгалтерский учет (и иные виды учета, которые ведут предприниматели), регистрация предпринимателей, государственный (и общественный, профессиональный) контроль в соответствующей сфере, лицензирование, антимонопольное регулирование (включая антидемпинговые нормы), банкротство, техническое регулирование, ценообразование, внешнеэкономическая деятельность, специальные режимы осуществления предпринимательской деятельности (особые экономические зоны, малое предпринимательство) и т.д. Отдельно необходимо урегулировать организационные отношения, о которых упоминалось выше.

Наконец, можно выделить и третью часть кодекса, включив сюда правила об осуществлении отдельных видов предпринимательской деятельности, а также условия, виды и способы применения юридической ответственности за нарушение законодательства о предпринимательской деятельности.

На данном этапе развития рыночных отношений возможно не столь актуально, чтобы процесс развития законодательства о предпринимательстве обязательно завершился его кодификацией, более значимым является приведение его в соответствие международным стандартам и реалиям сегодняшнего дня. Однако, на наш взгляд, работа по унификации законодательства и приданию ему ясности и

удобства применения рано или поздно приведет к кодификации этой стремительно развивающейся отрасли права.

Список литературы:

- 1 Белых В.С. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в России: Монография. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. С. 115.
- 2 Фаткудинов З.М., Матыгулин Т.С. Источники предпринимательского права. Казань: Изд-во "Таглитат" Ин-та экономики, управления и права, 2006. С. 23.
- 3 Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права. Казань: Изд-во Казанского университета, 1987. С. 326.
- 4 Мамутов В.К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственно-правовой мысли в суверенной Украине / Ин-т экономико-правовых исследований НАН Украины. Донецк, 2004. С. 28 - 35.

ТҮЙІН

Сатпаева А.М. – заң ғылымдарының кандидаты, ҚазҰАУ, «Құқық» кафедрасының аға оқытушысы

«К вопросу о перспективах принятия предпринимательского кодекса»

Бұл мақалада автор Қазақстан экономикасындағы ләсіпкерліктің маңызын арттыру жағдайындағы ләсіпкерлік кодексін қабылдаудың келешегі мен қажеттілігін қарастырады.

RESUME

Satpaeva A.M. – candidate of Laws, senior teacher of the KazNAU

«К вопросу о перспективах принятия предпринимательского кодекса»

In this article the author considers prospects of adoption of the enterprise code in Kazakhstan in the conditions of strengthening of a role of business in national economy.

ӘОЖ:342.7

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жетпісбаев Еркебұлан – Абай атындағы ҚазҰПУ магистранты

Аңдатпа

Адам құқығы – азаматтың басты игілігі. Қазіргі заманда өркениеттің басты жетістігі адам құқығы мен бостандығын нақты қалыптастыру болып табылса, барлық мемлекет оны қорғап, оған кепіл болуы тиіс. Адам құқығы – заңда көрсетілген саладағы мемлекет белгілеген және кепілдік беретін адамның мүмкіндіктері мен өкілеттіктері. Адам құқығын қорғау әлемдік қоғамдастыққа жүктелген ең маңызды міндеттер қатарына жатады. Қауіпсіздік пен тұрақтылыққа жаңа қауіп-қатерлердің пайда болуы әлемдік қауымдастықты адам құқықтарын қамтамасыз ету тетігінің тиімділігіне белсенді және мақсатты түрде қол жеткізуге ынталандырады. Жалпы, қазіргі әлемде болып жатқан оқиғалар мен қоғамдық үдерістер адам құқықтарын қорғау мәселесіне көп көңіл аудартады. Сондықтан, қазіргі кезеңде халықаралық ұйымдар адам құқықтарын қорғау бойынша қызметін күшейтті.

Кілт сөздер: Бұл мақалада – адам құқықтарын қорғау тетіктері және қызметтері қарастырылады, ұйымдардың және мемлекеттің бұл саладағы жасалған қадамдарының негізгі қырлары бағаланады.

Адам құқығы-қазіргі замандағы өзекті мәселелердің бірі. Мемлекет те, партия да, жеке лауазымды тұлға да емес, жеке қарапайым адам өзінің құқықтары мен бостандықтары арқылы кез келген қызмет ортасында болуы керек. Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарына қол сұғылмайды және ол адамның туған сәтінен бастап өзіне тиесілі.

Кез келген адам мен азамат негізгі құқықтар мен бостандықтарды пайдалана алады. Демократиялық құқықтық мемлекеттің заңдылықтары адам мен азаматтың құқықтары мен бостандығының теңдігіне, яғни оның ұлтына, нәсіліне, жынысына, тіліне, мүліктік және қызметтік жағдайына қарамастан кепілдік береді, тілдік, діндік, ұлттық, нәсілдік, әлеуметтік белгілеріне қарамастан оның құқықтарына шек қоюға тыйым салынады.

Адам қоғамы мындаған жылдар бойы-сонау көне дәуірден қазіргі заманға дейін әлеуметтік нормалар арқылы басқарылып келді. Сондықтан жеке адамның құқығы мен бостандығы туралы теорияның мындаған жылға созылған тарихы және мол тәжірибесі бар. Адам құқығы - тарихи, табиғи, объективтік құбылыс. Сондықтан әлеуметтік норма әр уақытта даму процесінде болады. Әлеуметтік норма адам қоғамымен бірге дамып, бірге өзгеріп, бірге өмір сүріп келеді. Қоғам дамып, нығайып, жақсарған сайын әлеуметтік норма да дамып, нығайып жақсарады, оның әділеттік, бостандық, демократиялық шеңбері де, кеңістігі де молаяды, күрделенеді.

Халықаралық құжаттарда және қазақстандық заңдарда мынадай екі ұғым қолданылады: «адам құқығы» және «адам бостандығы». Заң тұрғысынан адам құқығы мен адам бостандығының бір-бірінен айырмашылығы жоқ. Дегенмен, белгілі бір өзгешеліктері бар. Мұны осы екі ұғымның анықтамаларын салыстыра отырып байқауға болады.

Адам бостандығы – бұл мемлекеттің араласуы тиіс емес қызмет салалары. Ол тек құқықтық нормалар арқылы солардың шеңберінде адамның өз қалауы бойынша іс-әрекет етуін белгілейді. Мұндайда мемлекет нақты адамның бостандығына араласпауы тиіс, сондай-ақ мемлекет бұл бостандықтардың басқа тұлғалардың араласуынан қорғалуын қамтамасыз етуі тиіс.

Адам құқығы – заңда көрсетілген саладағы мемлекет белгілеген және кепілдік беретін адамның мүмкіндіктері мен өкілеттіктері. «Адам бостандығына» қарағанда «адам құқығы» терминінің аясында адам қызметінің нақты бағыты бекітіледі. Мемлекет заңда көрсетілген салада адамның іс-әрекеттерінің заңдылығын қамтамасыз етуге және қорғауға міндеттеме қабылдайды.

Адам құқығы және бостандығы адамның құқықтық мәртебесін белгілейтін, оның жағдайын бекітетін, жеке тұлғалар арасындағы өзара қарым-қатынасты, адамның және мемлекеттің қатынастарын бекітетін халықаралық және ұлттық нормаларының жүйесін білдіреді. Адам құқығының және бостандығының объективті түрдегі анықтамасы осындай. Субъективті түрде адам құқығы және бостандығы нақты тұлғаға тиесілі құқықтық нормалар мен көзделген мүмкіншілігі (өкілеттігі) және мемлекет қорғайтын іс-әрекеті ретінде анықталады.[1]

Адам құқығы — азаматтың басты игілігі. Қазіргі заманда өркениеттің басты жетістігі адам құқығы мен бостандығын нақты қалыптастыру болып табылса, барлық мемлекет оны қорғап, оған кепіл болуы тиіс. Осындай ізгілікті үрдістен тәуелсіз Қазақстан да шет қалып отырған жоқ.

Заң ғылымында адам құқығы, азамат құқығы, жеке тұлға құқығы деген ұғымдар бар. Оларға қысқаша түсінік берейік.

Адам құқығы – табиғи құқық, табиғи бостандықтар субъектілері оған мемлекеттің ешқандай қатысы жоқ. Егерде ол табиғи құқықтарды мемлекет бекітсе онда ол адам сол мемлекеттің адамы болады.

Азамат құқығы – табиғи құқықтар жинақталып, жүйеге келтіріліп мемлекеттің заңдарында, нормативтік актілерде көрсетіліп, мемлекеттің қорғауында болып адамдар сол қоғамның азаматы болу.

Тұлғаның құқығы – жеке адамның құзыреті, іс-әрекет жасау мүмкіншілігі. Оның шеңбері жеке тұлғаның саяси-қоғамдық, әлеуметтік, экономикалық мәртебесінің шеңберіне байланысты.

Адам құқығы табиғи қасиетке ие және жеке адамнан ажырамайды, олар аумақтық немесе ұлттық шеңбермен шектелмейді, халықаралық құқықтық реттеу және қорғау объектісі болып табылып, мемлекеттің заң актілерінде бекітілгенге қарамастан тәуелсіз болып табылады. Олар адамды сипаттап және оның қалыпты өмір сүруіне қажетті жалпы әрі негізгі өкілеттіктері болады. Адам құқығы мемлекеттің нақты заң актілерінде белгіленген жағдайда олар осы мемлекет азаматының құқықтары болып табылады.

Адам құқығын қорғау әлемдік қоғамдастыққа жүктелген ең маңызды міндеттер қатарына жатады. Қауіпсіздік пен тұрақтылыққа жаңа қауіп-қатерлердің пайда болуы әлемдік қауымдастықты адам құқықтарын қамтамасыз ету тетігінің тиімділігіне белсенді және мақсатты түрде қол жеткізуге ынталандырады. Жалпы, қазіргі әлемде болып жатқан оқиғалар мен қоғамдық үдерістер адам құқықтарын қорғау мәселесіне көп көңіл аудартады. Сондықтан, қазіргі кезеңде халықаралық ұйымдар адам құқықтарын қорғау бойынша қызметін күшейтті. Тарихқа жүгінсек, халықаралық ұйымдардың адам құқығын қорғау бойынша қызметі бұрыннан және түрлі формаларда жүзеге асырылуда. Бастамасы 1919 ж. Халықаралық еңбек ұйымын құрумен Ұлттар Лигасының тиісті Конвенциясын қабылдаумен қаланды. Алайда екі бірдей дүние жүзілік соғысты бастан кешіргеннен кейін ғана әлемдік қоғамдастық жеке тұлғаны бағалай бастады. Мәселен, БҰҰ Жарғысы (1 бап, 3 тармақ) мемлекеттерді олардың аумағында тұратын барлық адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге міндеттейді. [2]

БҰҰ жүйесіндегі және аймақтық халықаралық ұйымдардың шешімдерін айтпағанда, тек БҰҰ-ның өзі адам құқықтары бойынша 60 жуық декларациялар мен конвенциялар құрастырып, қабылдады. Адам құқығы халықаралық қатынастардың анықтаушы факторы ретінде 1948 ж. желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеясының Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы қабылдануынан кейін қалыптаса бастады. Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы алғашқы халықаралық әмбебап құжат ретінде адам құқықтарының қазіргі заманғы тұжырымдамасының негізін салды және оның халықаралық қатынастарда таралуына ықпал етті. Декларацияның баптары қазіргі халықаралық құқықтың және әлемнің барлық мемлекеттерінің құқықтық жүйесінің құрамдас бөлігі болды. Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы халықаралық келісім-шарт еместігіне қарамастан, соның негізінде БҰҰ-ның басқа барлық құжаттары қабылданатын ереже ретінде қалыптасты. [3]

Қазақстан Республикасы Президентінің жыл сайынғы Қазақстан халқына жолдаған жолдауларында адам құқығын сақтау, Қазақстанды одан әрі жаңарту мен демократияландыру күн тәртібіндегі мәселе екендігі айтылған. Қазақстан Республикасы тәуелсіз, егеменді мемлекет, өзін әлеуметтік, құқықтық мемлекет ретінде орнықтырып, қоғамның бүгінгі таңдағы әлеуметтік, саяси, экономикалық өзгерістеріне, яғни нарықтық экономикаға көшу, көп партия құру, қоғамда демократиялық және құқықтық институттарды дамыту мәселелеріне көп көңіл бөледі. Өткізілген реформалардың сәтті шығуы ең алдымен жалпы адамзаттық құндылықтарға негізделетін құқықтық сана деңгейіне әсер етеді, одан адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары да шет қалмайды. [4]

Мемлекетте демократияның басты негізі жеке тұлғаның құқықтық жағдайы болып табылады. Барлық қазіргі заманға сай конституциялар, оның ішінде Қазақстан Республикасының Конституциясы да бұл мәселеге ерекше назар аударады.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясымен басқаға жалпы мойындалған халықаралық актілерінің қағидаларын кеңінен қабылдап, қайталаған Қазақстан Республикасының 1993 жылғы тұңғыш Конституциясын қысқаша қарастырып көрейік. Ал 1995 жылғы қабылданған қолданыстағы Конституциясының адам құқықтарын қорғау аясында алдыңғы Конституциясымен сабақтастығын сақтап, оның негізгі қағидаларын, яғни адам құқықтары мен табиғи сипатын, халықаралық құқықтың жалпы жұрт мойындаған нормалары мен қағидаларының ішкі заңнамадан басымдылығын, мемлекеттің азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын қорғауға міндеттілігін және басқа да көптеген мәселелерді бекітіп, дамытты. Қазақстандағы әлеуметтік заңнаманың жүйесі мен мазмұнының дамуына қайта құру және одан кейінгі кезеңдерде бірсыпыра факторлар әсер етті.

«Қазақстан Республикасының Конституциясы ең жоғары құндылық ретінде адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп бекітіті»[5].

ҚР Конституциясында тек әлеуметтік мемлекеттің ғана емес, сонымен бірге құқықтық мемлекеттің де қағидалары дамытылады. Тұңғыш рет мемлекет пен тұлғаның қарым-қатынасы сот негізінде қойылды, барлық құқықтар мен бостандықтарды сотта қорғау құқығы бекітілді, заңға мемлекеттік органдар, азаматтар мен олардың бірлестіктері араларында туындайтын барлық дауларды сот жолымен шешу қағидасы енгізілді.

Конституцияда адамның құқықтары мен бостандықтарының үлкен тізімі бекітілген. Бұл арада ҚР Конституциясында адам құқықтары мен бостандықтарының адам құқықтарының халықаралық стандарттарынан бастау алып, бекітілуінің аса маңызды факт екенін талап еткен жөн. ҚР Конституциясында бекітілген адамның құқықтары мен бостандықтары заңдардың, мемлекетті билік органдары мен олардың лауазымды тұлғаларының қызметтерінің мәнін, мазмұны мен қолданылуын белгілейді. Конституция құрамындағы бұл маңызды ережелер мемлекеттік органдардың қызметін реттейтін бөлімдердің алдында келтірілген, бұл мемлекеттің адамды, оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын ең жоғарғы құндылық деп санап, қоғамның оның мүдделерін мемлекеттікінен жоғары қоятынын білдіреді.

ҚР Конституциясында адам мен азаматтың азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтарының бекітілуінің арқасында бұл құжат адамның дербестігін, жеке-дара мүдделердің әрекет кеңістігін қорғаудың құқықтық кепіліне айналды. Мемлекет барлығын бақылаушы және барлығына қол сұғушы ұйымының ролін атқаруға ұмтылмайды. Бұл Қазақстанда азаматтық қоғам орнатудың маңызды алғышарты болып табылады. Нақ осы тұлғаның белгіленген дербестігі оның қорғалғандығы, оның белсенді әрекеті және қоғам мен мемлекеттің проблемаларын шешуге қатысу үшін жағдайлар жасау егеменді Қазақстанда азаматтық қоғам қалыптастырудың негізі болмақшы.

Жалпы алғанда ҚР Конституциясында тұлғаның еркін, өздігінен дамуында көмектесетін адам құқықтыра мен бостандықтары халықаралық стандартқа сай келеді. Оның үстінде, Конституцияда бекітілген құқықтар мен бостандықтар абстракция емес, оларды қорғаудың және кепілдік берудің нақты механизмі бар. Аталған қағиданың Конституцияда бекітілуі Қазақстан Республикасының даму бағытын дұрыс таңдағанын дәлелдейді.

Қазақстанда адам құқықтарының қорғалуының жүзеге асырылуының мынадай түрлері жатады:

- 1) адам құқығының жағдайына қатысты альтернативтік заңдарды әзірлеуі;
- 2) адам құқығын сақталуын бақылаушы мемлекеттік органдардың белсенділігін арттыруы;
- 3) сот, прокуратура қызметінің адам құқықтары мен бостандықтары саласындағы халықаралық нормаларға, атап айтқанда азаматтық (жеке) және саяси құқықтары мен бостандықтарын сәйкестендіруі;
- 4) Қазақстан Республикасының Парламентінің адам құқықтары мен бостандық мәселелері бойынша кәсіби деңгейін көтеруі;

5) адам құқығы саласындағы халықаралық шарттарға еліміздің қосылуы немесе оларды ратификациялауы.[6]

Бірақ қазіргі таңда адам құқықтарын қорғауға байланысты халықаралық, мемлекетаралық, мемлекетішілік заңдар қабылданып жатырса да, адам құқықтарын бұзу әрекеттері жиі кездесуде. Оның себебі адамдардың заңдарды және өзінің құқықтарын дұрыс білмегендіктен деп ойлаймын. Сол себептен де кез-келген мемлекет арнайы іс-шаралар жүргізу тиіс, яғни, азаматтарға өз құқықтарын және құқықтары бұзылған жағдайда қандай көмек көрсетілуі керек екендігін түсіндірген жөн. Заңдық тұрғысынан келгенде адам құқықтары бұзылған жағдайлар орын алғанда, сол қылмысты жасаған және көмек ретінде қол ұшын созған сыбайластарына жазаның қатаң түрін беру керек.

Қорытындылай келе, жалпы, адам құқығын қорғап, бостандығын ардақтау азаматтардың лайықты өмір сүріп, бай, ауқатты тұрмыс кешуіне ахуал қалыптастыру-әлемдік қауымдастыққа көшін ұластырған Қазақстанның алдына қойған асыл мұраты.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Қ.Жүкешев, Ғ.Сапарғалиев, Г.Асанбекова «Адам. Қоғам. Құқық» Алматы.: 2005.ж. 140б.
- 2 Электронды ресурс. <http://www.un.org>
- 3 Права человека. Основные международные документы.М., «Международные отношения», 1989,с. 134-135.
- 4 «Егемен Қазақстан» №45 13сәуір, 2013ж. «ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы-16б.
- 5 Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы
- 6 «ҚР Президентінің жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссияның адам құқықтарының ахуалы туралы Баяндама» 2010ж. 193б.

РЕЗЮМЕ

Жетписбаев Еркебулан – Магистрант КазНПУ имени Абая
«Проблемы по защите прав человека»

В этой статье рассматриваются государственные законы, правила о защите свободы и права человека.

RESUME

Zhetpysbaev Erkebulan – Master of Law of the KazNPU named after Abay
«Problems of the protection of human rights»

This article deals with state laws and rules of human rights and freedom.

УДК:347.07

О ПРИНЦИПЕ ГЛАСНОСТИ СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА

Серикова А. – студент 3 курса Института права и экономики КазНПУ имени Абая
Научный руководитель: ст. преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин» Абдрахманов Р.З.

Аннотация

В данной статье рассматривается роль и значение принципа гласности судебного разбирательства как одной из предпосылок качественного отправления правосудия по гражданским делам. Одним из направлений судебной реформы является «демократизация» гражданского процесса, связанная с его доступностью, открытостью и прозрачностью, которая способствует эффективности правосудия и повышению доверия лиц участвующих в деле к суду.

Ключевые слова: Принцип гласности, гласность, судебное разбирательство, публичность, судебное заседание, судопроизводство.

Деятельность судов, как и других органов государственной власти, может быть либо окружена непроницаемой для частных лиц тайной, либо совершаться в большей или меньшей степени открыто. В первом случае в процессе господствует принцип канцелярской тайны, во втором - принцип гласности. Социальное значение гласности в том, что она ставит работу суда под контроль общества, обеспечивает связь между судом и обществом. Открытое разбирательство оказывает положительное воздействие на судей, участвующих в деле их представителей с точки зрения публичного контроля за их деятельностью и влияет на соблюдение ими норм гражданского процессуального права. Этот принцип является одной из предпосылок вынесения обоснованных и законных судебных постановлений и последующей оценки со стороны общества работы судов и функционирования системы органов правосудия.

Действующее законодательство Республики Казахстан, регламентирующее гражданское судопроизводство, находится в процессе коренного обновления в связи с созданием демократической правовой системы, обеспечивающей гарантированность прав, свобод и охраняемых законом интересов граждан и организаций [1, с. 69]. Возникнув, на основе новых взглядов на роль и значение судебной власти в обществе, принципы гражданского процесса становятся важными предпосылками дальнейшего развития и совершенствования гражданского процессуального законодательства в направлении, обеспечивающем надлежащую защиту судами прав граждан и организаций. Под принципом гласности гражданского процесса, как правило, понимается такой порядок рассмотрения гражданских дел, при котором доступ в зал судебного заседания свободен для всех граждан, представителей прессы и др., а ход и результаты процесса могут свободно освещаться в печати или других средствах массовой информации. Этот принцип означает, что разбирательство гражданских дел осуществляется в открытом судебном заседании (ч.1 ст. 19 ГПК РК). Эти положения гражданско-процессуального законодательства были конкретизированы в Нормативном Постановлении Верховного суда Республики Казахстан «О соблюдении принципа гласности судебного разбирательства по гражданским делам» от 28.10.2005 г..

Гласность можно сказать это гарантия независимости судей и подчинения их только закону, создает предпосылки для непредвзятого, полного и всестороннего исследования всех обстоятельств дела и вынесению законного, справедливого судебного постановления.

Принцип гласности был еще сформирован в советские времена «Съездом КПСС стратегический курс на расширение гласности был конкретизирован январским /1987 г./ Пленумом ЦК КПСС, предусмотревшим, в частности, разработку правовых актов, гарантирующих гласность и призванных обеспечить максимальную открытость в деятельности государственных и общественных организаций, давать трудящимся реальную возможность высказывать мнение по любым вопросам общественной жизни».[2] Всесоюзная партийная конференция приняла специальную резолюцию "О гласности". В этом документе признано- целесообразным юридически закрепить право граждан, средств массовой информации, трудовых коллективов и общественных

организаций на получение информации; разработать законодательные акты, определяющие права и обязанности государственных органов, должностных лиц и граждан по реализации гласности; обращено особое внимание на необходимость углубления и поддержки самой гласности[3].

Реальное действие данного принципа наблюдается с становления Казахстана как суверенное государство. Одним из направлений судебной реформы является «демократизация» гражданского процесса, связанная с его доступностью, открытостью и прозрачностью, которая способствует эффективности правосудия и повышению доверия лиц участвующих в деле к суду. Гласность судебного разбирательства - один из показателей демократизма судопроизводства. Такой порядок обеспечивает гражданам право присутствовать в зале судебного заседания, следить за ходом производства по делу, распространять сведения об увиденном и услышанном в судебном заседании в средствах массовой информации или другим доступным им способом. Тем самым осуществляется одна из форм контроля народа за деятельностью судебной власти. Развитие принципа гласности в гражданском судопроизводстве тесно связано обеспечением права на получение информации при рассмотрении и разрешении гражданских дел. В наше время, при столь активном использовании коммуникационных технологий в судопроизводстве, конституционно закрепленный принцип гласности под которым понимается свободный доступ граждан в зал судебного разбирательства, расширяется и предоставляется спектр больших возможностей для реализации данного принципа принимая новые формы. Содержание принципа гласности в гражданском судопроизводстве состоит из следующих элементов: 1) право быть извещенным/информированным; 2) право на ознакомление; 3) право присутствовать на судебном заседании; 4) право на публичное объявление судебных актов, а также 5) обязанность суда обеспечивать предоставление и получение процессуальной информации, создавать условия для её доступности при рассмотрении и разрешении гражданского дела любому интересующемуся лицу. Принцип гласности обеспечивает движение потока информации при рассмотрении и разрешении конкретного гражданского дела, а также доступность информации о производстве по делу и его результатах лицам, участвующим в деле (внутренние информационные правоотношения), и неопределенному кругу лиц (внешние информационные правоотношения) [4].

Принцип гласности не должен нарушать другие закрепленные конституцией права лиц, участвующих в гражданском процессе а именно: каждый обладает правом на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту чести и доброго имени, на тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений. Право на неприкосновенность частной жизни, как и гласность правосудия, относится к фундаментальным принципам построения взаимоотношений между субъектами гражданского общества, взаимоотношений личности и государства. Публичное провозглашение решения не должно сопровождаться разглашением сведений, ради сохранения тайны которых судебное заседание полностью или частично проходило закрыто. Представляется, что в таком решении не следует отражать сведения, послужившие основанием для закрытого судебного заседания, или в случае крайней необходимости упоминать их косвенно в виде ссылок на соответствующие листы дела. Принцип гласности правосудия, с одной стороны, и принцип свободы слова и массовой информации - с другой, предполагают свободный доступ всех заинтересованных лиц, и прежде всего представителей СМИ, к судебной информации. Однако доступ к такой информации представителей СМИ должен иметь свои пределы.

«В юридической науке не сложилось единого подхода к определению понятий «гласность», «публичность». Отдельные ученые рассматривают подобные категории, наполняя их различным содержанием. Гласность в тесном смысле слова не представляет

собою самостоятельного принципа, а является следствием, с одной стороны, принципов непосредственности и устности, требующих, чтобы суд входил в личное общение с тяжущимися, а с другой стороны - принципов состязательности и равноправности, из которых первый возлагает на самих тяжущихся подготовку процессуального материала, а второй - дает им одинаковые средства защиты и нападения. Проведение всех четырех названных принципов было бы совершенно невозможно, если бы действия одной стороны и вызванная ими деятельность суда были неизвестны другой стороне. Поэтому принцип гласности для сторон имеет безусловное значение и не терпит никаких изъятий. Публичность, наоборот, не вытекает из других принципов процесса, не является даже необходимой спутницей гласности для сторон, а представляет собою совершенно самостоятельный принцип, нуждающийся в специальном обосновании. Важнейшим проявлением его является право печатания отчетов о делах в прессе. Благодаря этому публичность получает серьезное практическое значение. Лично посещать заседания судов в состоянии очень немногие; благодаря же газетным отчетам каждый желающий может следить за тем, что происходит в судах. Что касается понятия принципа, обозначенного в теме, формулируется авторское определение принципа публичности гражданского процесса: демократическое конституционное положение, нормативно закреплённое в гражданском процессуальном законодательстве, которое детерминирует выполнение задач гражданского судопроизводства, обеспечивает доступность правосудия и адекватное восприятие обществом судебных решений и в целом деятельности судов.»[5]. Принцип гласности имеет большое значение для обеспечения воспитательных и превентивных функций правосудия и является средством контроля за деятельностью суда, рассматривающего дело. Однако, принцип гласности правосудия нередко входит в противоречие с институтом неприкосновенности частной жизни лиц, вовлеченных в орбиту гражданского судопроизводства. В таких случаях имеет место коллизия названных положений. Какому из них отдать предпочтение, в каждом конкретном случае решает суд.

Социальное значение гласности в том, что она ставит работу суда под контроль общества, обеспечивает связь между судом и обществом. Открытое разбирательство оказывает положительное воздействие на судей, участвующих в деле их представителей с точки зрения публичного контроля за их деятельностью и влияет на соблюдение ими норм гражданского процессуального права. Этот принцип является одной из предпосылок вынесения обоснованных и законных судебных постановлений и последующей оценки со стороны общества работы судов и функционирования системы органов правосудия.

Список литературы:

- 1 З.Х. Баймолдина . Гражданское процессуальное право РК. -Алматы, 2001.
- 2 Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС, 27 - 26 января 1907 г. – М.: Политиздат, 1987. - С.33
- 3 Материалы XIX Всесоюзной конференции КПСС. – С.144, 141
- 4 Вдовина Елена Ивановна «Принцип гласности в гражданском процессе» - Москва, 2011.- 27 с.
- 5 Принцип публичности гражданского процесса: истоки и современность тема диссертации и автореферата по ВАК 12.00.15, кандидат юридических наук Фоменко, Елена Георгиевна

ТҮЙІН

Серікова А.- Абай атындағы ҚазҰПУ, Құқық және экономика институтының 3 курс студенті.

«О принципе гласности судебного разбирательства»

Бұл мақалада сотта істі қараудың жариялылығы қағидасының рөлі мен маңыздылығы қарастырылған.

RESUME

Serikova A. – student 3 course of the KazNPU named after Abay

«О принципе гласности судебного разбирательства»

This article discusses the role and importance of the principle of publicity of court proceedings in civil cases

УДК:347.07

СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТЬ И РАВНОПРАВИЕ СТОРОН В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Омаров Н. – студент 3 курса Института права и экономики КазНПУ имени Абая

Научный руководитель: ст. преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин» Абдрахманов Р.З.

Аннотация

Принципы есть основания системы норм гражданского процессуального права, центральные понятия, стержневые начала всей совокупности процессуальных законов. Правосудие по гражданским делам осуществляется на основе состязательности и равноправия сторон. Весь ход судебного заседания имеет состязательную форму.

Ключевые слова: принцип, состязательность, равноправие сторон, суд, гражданский процесс, доказательства, гражданское судопроизводство.

Принцип состязательности и равноправия сторон - одно из важнейших направлений судебной реформы и, являясь в силу сказанного, новым и малоизученным, нуждается в совершенствовании - глубоко, систематизированном, а не фрагментарном.

Анализ организации и функционирования гражданского судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон в современной Республике Казахстан имеет большое значение для решения вопроса о направлениях развития этого принципа во всех стадиях гражданского процесса.

Принцип состязательности создает благоприятные условия для выяснения всех имеющих существенное значение для дела обстоятельств и вынесения судом обоснованного решения.

Принцип состязательности относится к числу гарантий правосудия, который одновременно служит и инструментом защиты личности.

Являясь очень емким принципом судопроизводства, состязательность одновременно есть способ исследования и оценки доказательств, способ отстаивания участниками процесса своих или представляемых интересов и способ реализации трех самостоятельных процессуальных функций: обвинения, защиты, разрешения дела.

Состязательность лишь инструмент судебного познания, обеспечивающий далеко не однозначный результат. Все зависит от того, в чьих руках инструмент, т.е. от судей, их воли, инициативы, активности /1, с. 65/.

Принцип состязательности представляет собой не столько право участника доказывать свою правоту, представляя свои суждения и доказывая перед судом их убедительность, сколько:

- право каждой стороны оспаривать любое утверждение своего процессуального противника;
- обязанность сторон заблаговременно подавать суду свои доказательства для обеспечения права иных участников их опровергать;
- запрет суду решить дело в отсутствие стороны, на которую будет распространена законная сила судебного решения;
- запрет суду ссылаться в решении на доводы одной из сторон, неизвестные процессуальному противнику, лишенному, таким образом, возможности их оспорить;
- право стороны, отсутствующей при осуществлении любого предпринятого судом процессуального действия, обжаловать его результаты.

В соответствии с состязательной формой гражданского процесса не только представление и исследование доказательств, но и все гражданское судопроизводство в целом проходит в форме спора, состязания сторон и других участвующих в деле лиц /2, с. 43/.

Принцип состязательности заключается также и в том, что возбуждение, продолжение и прекращение процесса ставятся, по общему правилу, в зависимость от воли сторон, которая ограничивается судом лишь в редких и исключительных случаях.

Принцип состязательности в гражданском судопроизводстве исходит из противоположности юридических интересов сторон, что обуславливает необходимость состязания между ними в гражданском процессе. Каждая сторона имеет целью добиться благоприятного для себя судебного решения и поэтому обязана доказать и обосновать свои требования и возражения в отстаивании своей правовой позиции при защите нарушенных прав и законных интересов.

Суд полностью освобожден от сбора доказательств по собственной инициативе в целях установления фактических обстоятельств дела, однако по мотивированному ходатайству стороны оказывает ей содействие в получении необходимых материалов /3, с. 94/.

Из содержания норм гражданского процессуального права вытекает, что принцип состязательности следует рассматривать в трех аспектах.

Первый аспект связан с доказательственной деятельностью сторон и других лиц, участвующих в деле. Обязанность доказывания возлагается в первую очередь на стороны в процессе. Каждая сторона должна доказать те обстоятельства, на которые она ссылается как на основания своих требований и возражений (ст. 65 ГПК РК). Стороны обязаны сами представлять доказательства, лишь в случаях затруднительности или невозможности представления ими доказательств самостоятельно суд по их ходатайству вправе оказать им содействие в истребовании доказательств (ч. 4 ст. 66 ГПК РК). Стороны пользуются равными правами в представлении доказательств и участии в их исследовании.

Представленные сторонами и другими участвующими в деле лицами либо истребованные по их ходатайству доказательства исследуются и оцениваются судом для установления фактических обстоятельств дела. Сбор доказательств судом по собственной инициативе не осуществляется.

Указанные правила доказательственной деятельности сторон и других лиц, участвующих в деле, обусловлены их заинтересованностью в исходе гражданского дела.

Второй аспект касается выбора стороной своей юридической позиции, а также способов и средств отстаивания в суде этой позиции. Стороны самостоятельно (независимо от суда, других органов и лиц) избирают в ходе гражданского судопроизводства свою позицию (ч. 2 ст. 15 ГПК). Даже в тех случаях, когда сторона

изменяет свою позицию (истец отказывается от иска, несогласный с заявленными требованиями ответчик впоследствии признает иск), выбор поведения осуществляется ею самой. Также самостоятельно сторона решает и вопрос о средствах и способах отстаивания своей правовой позиции по делу.

Третий аспект связан с формой проведения процесса. Гражданское судопроизводство осуществляется на основе состязательности сторон (ч. 1 ст. 15 ГПК). Весь ход гражданского судебного процесса имеет состязательную форму от начала до его завершения. Стороны состязаются путем представления доказательств, участия в их исследовании, обоснования своей правовой позиции по делу, выступления с речью в судебных прениях и т.д. Суд же должен только решать спор о гражданском праве, осуществлять беспристрастно правосудие.

Истории известны также и иные, противоположные, начала процесса - следственное или инквизиционное, в соответствии с которыми судебная власть приступает к исследованию юридических фактов и отношений по собственной инициативе, и в самом исследовании старается раскрыть материальную истину всеми возможными способами.

Действовавший ранее ГПК КазССР базировался на следственных началах. Статья 14 указанного кодекса закрепляла правило: суд обязан, не ограничиваясь представленными материалами и объяснениями, принимать все предусмотренные законом меры для всестороннего, полного и объективного выяснения действительных обстоятельств дела, прав и обязанностей сторон. Положения данной статьи преломлялись во многих нормах ГПК КазССР.

ГПК РК построен на началах состязательности, что предполагает допущение вмешательства суда и иных органов в сферу гражданских правоотношений лишь в пределах, ограничиваемых диспозитивными полномочиями сторон.

Принцип состязательности теснейшим образом связан с принципом законности, диспозитивности.

Условием реализации принципа состязательности выступает процессуальное равноправие сторон, поскольку состязаться в отстаивании своих субъективных прав и интересов стороны могут лишь в одинаковых правовых условиях с использованием равных процессуальных средств /7, с. 58/.

Принцип равноправия базируется на равенстве (равном правовом положении) субъектов материальных правоотношений (гражданских, семейных, трудовых и т.д.) и определяет равенство процессуальных прав и процессуальных обязанностей сторон (ч. 1 ст. 15 ГПК). Субъекты спорного материального правоотношения занимают положение сторон в процессе, которым предоставляются равные процессуальные возможности для защиты своих прав и интересов.

Данный принцип и принцип состязательности закреплены в одной статье ГПК РК /8/ (ст. 15), исходя из нерасторжимой связи между ними. С одной стороны, принцип процессуального равноправия сторон предоставляет сторонам участвовать в деле на состязательных началах, поэтому рассматривается как предпосылка состязательности процесса. С другой стороны, состязательность сторон предполагает их процессуальное равноправие, предоставление им равных процессуальных средств в отстаивании своих позиций.

Иначе говоря, без равных правовых условий не может быть обеспечена состязательность, и одновременно состязательность порождает процессуальное равноправие сторон.

Содержание принципа процессуального равноправия сторон ГПК РК формулирует следующим образом:

- стороны пользуются равными процессуальными правами и несут равные процессуальные обязанности;

- рассматривающий дело суд, сохраняя объективность и беспристрастность, создает необходимые условия для реализации прав сторон на полное и объективное исследование обстоятельств дела, разъясняет лицам, участвующим в деле, их права и обязанности, предупреждает о последствиях совершения или несовершения процессуальных действий;

- суд оказывает сторонам содействие в осуществлении их прав в случаях, предусмотренных ГПК РК;

- суд основывает процессуальное решение лишь на тех доказательствах, участие в исследовании которых на равных основаниях было обеспечено каждой из сторон;

- суд проявляет равное и уважительное отношение к сторонам.

Реализация принципа состязательности сопряжена с соблюдением ряда процессуальных правил, в своей совокупности создающих максимально благоприятные условия для отыскания истины и вынесения справедливого судебного решения /4, с. 32/.

Принцип состязательности гражданского судопроизводства исходит из аксиомы: “доказывает тот, кто заинтересован”. Именно стороны — истец и ответчик — в исковом процессе несут основное бремя доказывания. В неисковых производствах обязанность доказывания возложена на заявителя (в приказном порядке — взыскателя) и иных заинтересованных лиц. Суд при этом должен независимо, объективно и беспристрастно руководить процессом, разъяснять участвующим в нем лицам процессуальные права и обязанности, содействовать им в реализации их прав. Задача судьи — не собирать за бездействующие стороны доказательства, а создать условия для полного и всестороннего исследования доказательственного материала, установления фактических обстоятельств дела.

Список литературы:

1 Бойков А.Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990-1996 гг. М., 2002

2 Гражданский процесс. Учебник для вузов. Под ред. М.С. Шакарян. 2000.

3 Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан. В двух томах. Т. 1. Общая часть (темы 1-15). Учебник. Алматы: КазГЮА, 2001.

4 Жуйков В. Принцип состязательности в гражданском судопроизводстве. Российская юстиция. № 6. Июнь 2003 г.

ТҮЙІН

Омаров Н.- Абай атындағы ҚазҰПУ, Құқық және экономика институтының 3 курс студенті.

«Состязательность и равноправие сторон в гражданском процессе»

Бұл мақалада азаматтық ісі жүргізу тараптардың айтысуы қағидасы негізінде жүзеге асырылу қарастырылған.

RESUME

Omarov N.— student 3 course of the KazNPU named after Abay

«Состязательность и равноправие сторон в гражданском процессе»

This article discusses the principle of adversarial proceedings and equality of parties in civil proceedings